

1997 -12- 12

1997/6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

Lucaszék készítés Tardon...

Luca napján kezdik – keményfából – a Luca székek faragását Tardon, ami eltart karácsonyig is. A férfiak a négy lábú ülőalkalmatosságot elvitték a szentestei éjféli misére, s arra ráálva megláthatták, mely asszonynak árt a szeme, hozza a rontást. Ha a mű jól sikerült, később is megtartották fejőszéknek.

Szabó Sándor felvételei

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	Természet és társadalom (<i>Pozsgay Imre</i>)	3
	Szent Márton alakja és kultusza az évszázadok tükrében (<i>Szerdahelyi Pál</i>) . . .	8
	Schedius Lajos művelődéspolitikája (<i>Fehér Katalin</i>)	9
	Bánki Donát emlékére (<i>Dr. Gáti József-Kártyás Gyula</i>)	14
	Száz éve született Illyés Endre (<i>Balassa Iván</i>)	18
HAGYOMÁNY	Történeti mondák Désfalváról (<i>Adorján Rudolf</i>)	21
	„Az üveghegyen túl...” Környezetvédelem és hulladékfeldolgozás a középkori magyar üvegiparban (<i>Csiffáry Gergely</i>)	25
	A táj tükröződése a gyermekjátékokban (<i>Barsi Ernő</i>)	30
	A karácsony köszöntése a kalotaszegi Mérában - az 1930-as években (<i>Boldizsár Zeyk Imre</i>)	35
	Az ember, a természet és a társadalom ökonómiája egy moldvai csángó ember gondolkodásában (<i>Halász Péter</i>)	36
	A dunai hajózás szerepe a táj életében (<i>Perger Gyula</i>)	41
EMLÉKEZZÜNK	Karácsony a szovjet légerekben és otthon 1944–1945. (<i>Bagu Balázs</i>)	45
TERMÉS	A táj a régész szemével (<i>Tomka Péter</i>)	50
	A Temes megyei Bodó-falva (<i>Magyari Etelka</i>)	52
	Koritsánszky Ottó (<i>Kolta László</i>)	56
	Magyarország térszerkezetének változásai (<i>Rechnitzer János</i>)	58
	Talpalatnyi állatvilág (<i>Traser György</i>)	63
	Hölgyek korcsolyával (<i>Kéri Katalin</i>)	65
KRÓNIKA	A XXV. Honismereti Akadémia megnyitója (<i>Kanyar József</i>)	67
	A Honismereti Szövetség 1996/97-ben végzett munkájáról (<i>Bartha Éva</i>)	69
	A Számvizsgáló Bizottság jelentése (<i>Hajdú Jánosné</i>)	71
	Az Ellenőrző Bizottság jelentése (<i>Dr. Bolla Dezső, Karacs Zsigmond, Dr. Rémiás Tibor</i>)	72
	A Notitia Hungariae Emlékérem díjazottjai, 1997	73
	A Honismereti Emlékéremmel kitüntetettek, 1997	76
	Honismereti Emléklappal kitüntetettek, 1997	76
	A szekcióvezetők beszámolója (<i>Tímaffy László, Alexny Zoltán, Halász Péter, Kücsán József</i>)	76
	A XXV. Honismereti Akadémia zárszava (<i>Halász Péter</i>)	79
	A Baranya Honismereti Egyesület munkájáról (<i>Gábori Imréné</i>)	80
	Anyánk s a szép szó ünnepe (<i>Dr. Székely András Bertalan</i>)	83
	Ismét áll Bocskai István szobra Nyárádszeredán (<i>Hajdú Demeter Dénes</i>)	84
	Emlékbeszéd Fekete Istvánnak, Gölle világhírű írójának szoboravatásán (<i>Kanyar József</i>)	87
	Anna-napok Kishegyesen (<i>Lak István</i>)	88
	Honismereti tábor Dunapentelén (<i>Varró Ágnes</i>)	90
	Végh József emlékezete (<i>Kováts Dániel</i>)	90
	Solymár Imre (<i>Kolta László</i>)	92
	Saffarik Gyula halálára (<i>Keregyártó Mihály</i>)	93

A lakodalom és a temetkezés legújabb táji monográfiái (Csíki Júlia)	94
B. Kovács István: Gömörország (Bodnár Mónika)	95
Antal Imre: Gyimesi krónika (Szóts István)	96
Liszka József: „Szent képek tisztelete” (Silling István)	97
Tankó Gyula: Gyimesi szokásvilág (Szóts István)	98
A moldvai magyarság bibliográfiája (Balassa Iván)	99

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	101
A Honismeret 1997. XXV. évfolyamának tartalomjegyzéke	104

Az első borítón a szegedi „Pipitér” bábcsoport (vezető: Répási Jánosné) nádbetlehome (Széman Richárd felvétele, 1996.); a hátsón Traser György cikkének illusztrációi láthatók.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN

BARTHA ÉVA

BENCZE GÉZA

CSORBA CSABA

HAVASSY PÉTER

KANYAR JÓZSEF

KOVÁTS DÁNIEL

SELMECZI KOVÁCS ATTILA

SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

VIGA GYULA

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Adorjáni Rudolf ny. unitárius lelkész, Dicsőszentmárton – **Alexay Zoltán** dr. adjunktus, JPTE, Pécs – **Bagu Balázs** tanár, Bátyu – **Balassa Iván** néprajzkutató, Budapest – **Barsi Ernő**, a Tanítóképző Főiskola ny. tanára, Győr – **Bartha Éva** muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest – **Bodnár Mónika**, a Gömöri Múzeum igazgatója, Putnok – **Boldizsár Zeyk Imre** ny. tanár, Tordaszentlászló – **Bolla Dezső** dr., a Csepel Galéria és Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, Budapest – **Csiffáry Gergely** dr. levéltáros, Heves Megyei Levéltár, Eger – **Csíki Júlia** egyetemi hallgató, JATE, Szeged – **Fehér Katalin** dr. docens, ELTE Tanárképző Kar, Budapest – **Gábori Imréné** ny. tanár, Pécs – **Gáti József** dr. docens, Bánki Donát Műszaki Főiskola, Budapest – **Hajdú Demeter Dénes**, az Erdélyi Művészeti Alapítvány elnöke, Budapest – **Hajdú Jánosné** ny. tanár, Eger – **Halász Péter** tud. főmunkatárs, MMI, Budapest – **Kanyar József** dr. ny. levéltár-igazgató, Budapest – **Karacs Zsigmond** helytörténész, Budapest – **Kártyás Gyula**, Bánki Donát Műszaki Főiskola, Budapest – **Kerékgyártó Mihály** ny. műszaki oktató, Ózd – **Kolta László**, a Közgazdasági

Szakközépiskola ny. tanára, Bonyhád – **Kováts Dániel** dr., a Comenius Tanárképző Főiskola ny. tanára, Sárospatak – **Kücsán József** muzeológus, Sopron – **Lak István** tanár, a Vakok Világa folyóirat munkatársa, Budapest – **Magyar Etelka** tanár, Arad – **Perger Gyula** muzeológus, Xantus János Múzeum, Győr – **Pozsgay Imre**, az MVSz Szent László Akadémiájának rektora, Budapest – **Rechnitzer János** főiskolai tanár, MTA Regionális Kutatások Központjának Nyugat-magyarországi Tud. Intézete, Győr – **Rémiás Tibor** muzeológus, Herman Ottó Múzeum, Miskolc – **Silling István** levéltáros, Zombor – **Szerdahelyi Pál** ny. tábortáboros, Szombathely – **Székely András Bertalan** dr., az MVSz Szent László Akadémiájának docense, Budapest – **Szócs János** muzeológus, Csíkszereda – **Szóts Dániel** dr. ny. főorvos, Sepsiszentgyörgy – **Timaffy László** dr. ny. középiskolai tanár, Győr – **Tomka Péter** muzeológus, Xantus János Múzeum, Győr – **Traser György** docens, Erdészeti és Faipari Egyetem, Sopron – **Varró Ágnes** muzeológus, István Király Múzeum, Szekesfehervár.

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-3766. Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a CERBERUS Kft. nyomdájában (1066 Bp., Lovag u. 14. Tel/fax: 131-3042). Felelős vezető: Schmidt Gábor. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Peldányonkénti ára: 98 Ft. Évi előfizetési díja 540 Ft. Elfizethető postautalványon (1900 Budapest, Orczy tér 1.), valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387. Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Természet és társadalom¹

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt jelenlévők! Kedves Hallgatóim!

Itt, éppen Győrben nem tehetem meg, hogy elhallgassam: ennek a tájnak a szülőtte vagyok én magam is. Családom sorsa úgy hozta, hogy négy és fél éves koromban elkerültem innét, ezért az hihetné valaki, hogy olyan mély nyomokat nem hagyhatott ez a táj az életemben, én mégis az ellenkezőjét állítom. Van ennek valami sajátos lélektana, hagyományozó hangulata, így meg tudom érteni a XX. század egyik nagy magyar géniuszát, Kodály Zoltánt, aki a kecskeméti vasútállomás főnöki lakásában jött a világra, de a szolgálat sora úgy hozta, hogy már kéthónapos korában más vidékre vitték. Ennek ellenére egész életében büszkén Kecskemétet tartotta szülőföldjének, olyan tájnak, amely életére meghatározó jelentőségű volt. Én ilyen kolosszusokhoz természetesen nem hasonlíthatom magam, csak szerényen szerettem volna megemlíteni, hogy itt a Rábaközben, a néprajzi tréfalkozások egyik nevezetes központjában, Kónyban születtem. Olyan tájon, amely sokak számára talán unalmas, és érdektelen, de ha közel hajol hozzá az ember, akkor látja, hogy az égeres, füves, pagonyos, ligetes és itt-ott mocsarakkal tarkított táj milyen különös és éppen nekünk való embereket termett. Ezért megismétlem, hogy ha itt vagyok Győrben, az innét talán 15 km-re lévő falum is eszembe jut.

Számomra szívmengető, hogy 25. alkalommal tartja összejövetelét a Honismereti Akadémia, és jó szívvel gondolok rá, hogy én is résztvevője lehettem az Akadémia alakulásának, és örülök, hogy résztvevője lehetek a mai találkozóknak.

Természet és társadalom címmel vállaltam előadást a Honismereti Akadémián, de ne lepődjenek meg, ha az alkalmazott megközelítési mód, amelyet alkalmazni fogok, nagyrészt politikai természetű. Ez következik abból, ami a dolgom, de ígérem, nem pártpolitikai alapon, hanem nemzetpolitikai szempontból próbálok megfogalmazni a természet és társadalom kapcsolatára vonatkozó véleményemet.

Messziről kell kezdeni, bár meggyőződéseim, hogy a világhoz a családon, a közösségeken, a nemzet lépcsőin át lehet felemelkedni, én mégis most a nagyvilágból próbálok visszatérni a hazai környezetbe az ember-természet kapcsolatának elemzésére. Úgy hiszem, mindenki így van vele, naponta elég sok riasztó információt hallhatunk az ember és természet kapcsolatáról, fölbuknának a katasztrófa-jóslatok. Nem hiszem, hogy a pástortgyerek rossz története kell, hogy eszünkbe jusson erről, valóban katasztrófa előérzetben élünk, még akkor is, ha nemzedékünk számára talán nem lesz élmény. De az utánunk jövők számára ott van a katasztrófális lehetőség, hogy oly végtelenen szétszakad ember és természet, társadalom és természet kapcsolat a és oly mértékben szembekerül e kettő egymással, hogy akár az emberiséget – legalábbis eddig kialakult életformáját – fenyegeti itt a Földön.

Eszembe jut az az eredménytelen konferencia, amelyet a II. Rióként szoktak emlegetni. Az ENSZ-közgyűlés legutóbbi ülészakán történt, ahol a globális érdekek nevében léptek föl, s a globalizációt hirdető, azt ideológiává tévő nagyhatalmak és a hatalmat befolyásoló erők és eszközök néhány alapvető kérdésében nem tudtak dűlőre jutni. Mert a mához ragaszkodó és a 24 órás perspektívát szolgáló érdekek még mindig erősebbek, mint az ember hosszútávú, messzebb tekintő érdekei. Amikor katasztrófa-jóslatok kerülnek elő, nem arról van szó, hogy eltarthatja-e a földgolyó azt a 6 milliárd embert, amely most él rajta, hiszen józan számítások is kimutatják, ennél több ember, emberi mintájú életének adhat lehetőséget a Föld. Az életmódunkkal, termelő berendezéseinkkel a modernizációnak és növekedésnek nevezett emberi kezdeményezésekkel van a baj, ami abból adódik, hogy egy sajátos tőkekoncentrációs küzdelem révén a mindennapi érdekek lehúzó ereje nagyobb, mint a távlati érdekeké. Ebben az emberi intézmények közül a legdöbbenetesebb az állam sorsának alakulása. Az államé, amely – akár nemzeti keretek között, akár birodalmi formák között teremtette is meg az emberiség – mindenképpen arra fogadott intézmény volt, hogy a messze tekintő érdekek biztonságának megteremtője legyen. Ma ez az intézmény is alászállt a mindennapi

¹ A XXV. Honismereti Akadémián Győrben 1997. július 4-én elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

érdekeltségű gondolkodás világába. Ez ma szinte egyetemes világtörténelmi jelenség, így az embernek előbb saját társadalmi intézményével kell megbirkóznia, hogy valóban ígéretet tehesen arra: a természet is megőrzi abban a formában, amely még emberi életre ad lehetőséget.

Hat milliárd embert említettem és gondolják meg: az öt milliárdot 1989. nyarán jelentette be az ENSZ. Hogy milyen népszámlálási adatokat használtak, ez legyen az ő dolguk, de jól emlékszem, hogy az Egyesült Nemzetek Szövetsége bejelentette, hogy az emberiség lélekszáma a Földön elérte az öt milliárdot. Együttal jelentette azt is, hogy ebből az öt milliárdból mindössze egy-másfél milliárdnyi lélek az, amely elmondhatja magáról, hogy a XX. századi ember követelményei szerint élhet, a többi ez alatt a létforma alatt küzd a mindennapokkal. Gondolom ez az arány azóta sem javult.

Az előbb a tőkekoncentráció irányáról beszéltem, mint egyik katasztrófát előidéző mozgásformáról. Ennek pedig az adatai nem túl biztatóak: az 1960-as években a világtőke 2/3-a fölött rendelkezett az emberiség 1/3-a, 1995-ben a világtőke 75 %-a fölött rendelkezik az emberiség 25 %-a. Mi következik ebből? Egyrészt, hogy nem csak az embert, hanem a természetet kizsákmányoló akciók is tovább folytatódnak. Másrészt az, hogy arányaiban még nagyobb lesz az a létminimum alatt élő tömeg, amely mindinkább egyfajta tenyészetre és nem társadalomra hasonlít. Véletlenül se gyanúsítson meg senki félreérthető és félreértelmezhető gondolattal, én az emberiséget természetesen egységes fajnak és egyedeiben egyszemélyes képességű természeti és társadalmi jelenségnek tartom. A berendezkedésről beszélek amikor azt mondom, hogy ezek a viszonyok a századfordulóra, vagy az utána következő évtizedekre vegetációs tenyészeti szintre süllyeszti az embert. Hiszen akinek létehez naponta kell megküzdenie olyan életben tartó eszközökkel, amelyeket látunk az éhség- és a szegénységi zónákban, az elrugaskodik még saját hagyományaitól is. Ezek azok a drámák, amelyek keretében nemzeti problémáinkat nézni kellene.

Mindez egyfajta modernizációs és globalizációs ideológiával összekötve jelenik meg az emberi kapcsolatok történetének világában, amellyel úgy érzem vitatkoznunk kell. Én mindenképpen vitathatónak tartom, hiszen csak azt az embert, embercsoportot, embertömeget lehet leválasztani saját történelméről, előtörténetéről, és hagyományáról, amelyiket egzisztenciálisan kiszolgáltatott helyzetbe hoznak. Ebből következően életformája szervezésére minimális vagy semmi ideje és lehetősége nem marad. A globális világnál maradvá, javított-e a helyzetet az elmúlt évtizedek politikai fordulata, különösen az utóbbi évtizedé, a rendszerváltásé, egy birodalom összeomlásáé. Olyan birodalom omlott össze, amelyik világmegváltó eszmékkel kezdte, egy messianisztikus ígérettel és világorradalmi perspektívával. Eleve kijelentette, ideológiai kiindulópontjaira hivatkozva, hogy ő lesz az a társadalom, amelyik a természettel való viszonyt is rendbe teszi, mégpedig oly mértékig, hogy a természetet teljes formájában leigázza és az ember szolgálatára kényszeríti. Ez a becsúszó program, a sztálini nagy természetátalakító tervek képében jelent meg, ahol a vízió arról szólt, hogy a folyók folyási irányát megváltoztatják, pusztaságokat változtatnak virágzó földekké. Zsákutás volt az egész kísérlet, emberellenes az egész vízió. Ennek a birodalomnak el kellett tűrnie, az utóbbi évtizedekben saját magát buktatta meg, végül le is váltotta önmagát.

De a problémánkat illetően jobb helyzet következett-e? Ez a nagy kérdés. Egy pillanatra – még ha botránykeltő is, amit mondok – el kell időznöm egy tényről. A nyugat, a szabad világ, a demokrácia nem tudott mit kezdeni ezzel az átalakulással. Megnyert egy III. világháborút puskalövés nélkül és azokat az eszközöket, amelyeket sokmilliárdos tételekben háborús célokra kellett volna költenie, egyetlen krajcárt sem tudott a béka újjáépítésére fordítani. Sőt, mivel világgazdasági recesszió idején jött ez a nagy világtörténelmi váltás, a megüresedett politikai-halmi vákuumba került Közép- és Kelet-Európára hárították át saját válságukat. Átgördítették és ennek következtében fellelegzett Nyugat-Európa, az Unió ismét növekedési lehetőségekhez jutott, miközben mi itt vergődünk. Nem abban a dilemmában, hogy tisztázzuk a viszonyunkat a természethez és a társadalomhoz, hanem abban a dilemmában, hogy 4 millió ember egy 10 milliós országban hogyan tud megélni? Tehát Közép-Európára is ráköszöntött a mindennapi élet gondjainak olyan problémája, amellyel eddig, ilyen formában nem kellett küzdeni.

Egy félmondat erejéig sem akarok félreértést hagyni magam mögött. Ez nem a rendszerváltás elleni beszéd. Én a rendszerváltás jelentőségét hangsúlyozom, aminek mindenképpen be kellett következnie, és – még ha TV-sorozatokat most operettesíteni is akarják az egész átalakulást –, Magyarország elévülhetetlen történelmi érdeme, hogy elébe ment az elkerülhetetlennek, és segítette a változást. Nem erről beszélek, amikor a helyzetet jellemzem, hanem arról, hogy mi történt az előbb említett tőkekoncentráció révén, az emberiség történelmében. Az történt, hogy ezt mint egy – főleg munkaerő-gazdálkodási szempontból – kihasználandó és kihasználható helyzetet megragadta a gazdag országok tőkekezdeményezése, és levetette azt a zablát, amelyet jóléti állam, szociális piacgazdaság formájában a háború után rávetettek. Hiszen megszűnt az a birodalmi fenyegetés, ami ezt a zablát – hogy úgy mondjam – elviselhetővé tette a tőke számára. Sőt önmérsékletet tanúsított, hiszen a kommunizmus rémképe végülis nyugaton hozta meg a hasznát. Ez a rémkép elmúlt, és a munkaerő-gazdálkodásban a szociális piacgazdaság, a jóléti állam elvét föladvá a termelő berendezések megújítását indították el az olcsó munkaerő irányába. Ezért lesz óriási fellendülési terület a mai Kína, 1 milliárd 200 millió lakosával. Tessék belegondolni, mit jelent majd, ha minden kínai fogat akar mosni. Hány fogkefe kell ahhoz? Ha csak ezt az egy tétel emlitem, látnivaló, hogy mire megy a játék. Ettől van az, hogy a pénzvilág valójában egy fölfújtt labdának. Ehhez értő emberektől hallok, hogy a mai világ pénzforgalma mögött, a reálteljesítmény nem éri el a 10 %-ot sem. A német márka azért lehet az *euro* alapja – ha egyáltalán az lesz –, mert ez még ezen fölüli teljesítményt tud tartalmazni. Nem lehet véletlen az a gondolat, amely II. János Pál pápa szociális enciklikájában, a Centészius Annus-ban fogalmazódott meg, amikor leírja, hogy a kommunizmus bukása nem igazolás a kapitalizmusra. Őt aztán nem lehet meggyanúsítani azzal, hogy valami kommunista vonzalom élne benne, mindannyiunknál többet tett azért, hogy ez a balsikerű kezdeményezés eltűnjék az emberiség életéből. De jelzi, hogy a probléma itt maradt közöttünk.

Tehát az ember és a természet, a társadalom és a természet viszonyában csak akkor lehetünk eredményesek, ha újra napirendre tűzzük intézményeink átalakítását. Az emberi intézmények segítenek a világban olyan termelő-elosztási viszonyokat létrehozni, hogy ne kelljen 4-5 milliárd embernek tenyészet-szinten élnie, és ne lehessen egy szűkebb embercsoportnak a világ egy főre jutó energiaellátásának 20-szorosát felhasználni, mint például az Egyesült Államok lakossága.

Véletlenül sem a kilátástalanság érzését akartam ezzel a vázlatosan rajzolt ábrával kelteni, inkább csak azt, hogy milyen világtörténelmi folyamatok közepette kell nekünk itthon nemzeti létformát szervezni, Magyarországot és a Kárpát-medence népeinek kapcsolatát – egyebek között a természettel is – rendbe tenni.

Időről-időre, néha még a valósághoz közel álló emberek ajkáról is különös kijelentéseket hallok: Magyarország ismét Szent István-i jelentőségű döntés előtt áll. Van aki ezt jóhiszeműen mondja, van aki blöfföl. De a tény maga blöff. Nincs itt Szent István-i döntési lehetőség. Más döntés volt az akkor, az európai hatalmi és civilizációs kulturális viszonyok között, valódi döntés, amelynek során a magyarság sorsa szempontjából, viszontagságok létünk ellenére, csoda történt. Itt most csodákról nincs szó, kijelölt pályákon vagyunk, alapszabállyal működő klubok tagjai lehetünk, mint kérelmezők. Tárgyalási pozícióknál azon múlik, mennyire tudjuk felismerni saját érdekeinket, és mennyire tudjuk a bennünket majdan befogadókat meggyőzni arról, hogy szükségük van ránk. Érzékelhető tehát, hogy nem Géza fejedelem és Szent István dilemmái előtt állunk, hanem hogy ezen a kijelölt pályán nemzeti érdekeink szerint tudunk-e mozogni, és nemzeti érdekeinket képesek vagyunk-e érvényesíteni. Gondolják meg: ha jön a brüsszeliített, bürokratikus Európa, a szubvenciók rendszerétől a természettel való viszony rendezéséig közös intézményrendszer fogja kiszabni a pályát. Aggasztó, hogy ez a közös intézményrendszer ma még nem érzékeli a fenyegetést, a katasztrófát, ezért a természet kihasználásának és nem a természet megvédésének és fenntartásának a programja az erősebb. Mit jelent ez? Hogy bár jelszavakkal szépen beburkolják, de terjed a „*fenntartható fejlődés*” kifejezés. De még nem látszik az a koncepció, amelyik a fenntartható fejlődést össze tudná egyeztetni az emberiséggel. Hiszen az amerikai állampolgár tékozló fogyasztása és embert becsmérlő életformája ugyanolyan életidegen, mint az, ami Afrika közepén bekövetkezett éhezés. Ezt a kiegyezést én egy kicsit távolinak látom, ezért a nagy globalizációról és modernizációról füstölgő és pöfögő ilyen-olyan

gondolatok mögött azt nézem, hogy Magyarország mit tehet és mit kellene tennie ebben a helyzetben.

Etekintetben már az értékek világába kell menni, és nem az ember-természet kapcsolata az egyetlen mérvadó, hanem az emberi értékrend szabályainak tiszteletben tartása.

Az ajánlott globalitással és globilizációval szemben – amit sajnos a Nemzeti Alap-tervnek nevezett elaborátum is tartalmaz –, én a nemzeti kiindulású világba tartást tekintem főiránynak. Ez megfelel egyrészt az ember történelmének, de megfelel természetes kiindulópontjainak is. Hisz a család az, ahol ez a kettő a legelevenebben található, hiszen valahol létrejön az ember. Az ember újratermelése – bocsánat a triviális kifejezésért – a családban kezdődik. Tehát ez a közösségi kiindulópont, és ennél emelkedettebb közösségbe úgy tud eljutni, ha maga a család elég emelkedett ahhoz, hogy belássa: nemzedékeinek, kitermelt utódainak iskolára, nemzeti kapcsolatra, együttműködésre, társadalmi kooperációra van szüksége. Itt vannak a bajaink saját természetünkkel, lehetőségeinkkel, hogy miközben a világ egy valóban aránytalan méretű demográfiai robbanással küszködik, a magyar nemzet súlyos demográfiai deficitet küzd. Ha erről beszélünk, és a demográfia, mint társadalmi mozgásokat jelző információ itt áll előttünk, akkor azt kell mondani, hogy *Magyarország problémája nem azonos az emberiség globális problémájával.*

A másik, amit ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy a demográfiai deficit mögött még egy külön társadalmi probléma húzódik meg, mégpedig az, hogy fő irányná vált az elszegényesedés a társadalomban. Ez pedig olyan emberi élmény, amelynek ha drámáját meg is éljük, lényegét nem mindig értjük. Éppen az értékrend rombolása, roncsolása szempontjából a mai magyar társadalom legdrámaibb jelensége ez az elszegényesedési irány, hiszen milyen morális és értékrendbeli tartás éljen egy társadalomban, amelyben egyetlen biztos pálya van, a lecsúszás. A főemelkedés véletlen és szerencse dolga, márpedig ennek morális következményeit azt hiszem nem kell külön mérlegelni. A római katolikus egyház tavaly augusztus 20-ára kiadott egy szociális enciklikához hasonló körlevelet, amely szerint 1996-ban 4 millió ember élt létminimum alatt.

Értesülünk biztatónak látszó adatokról is, ezek között szerepel egyebek között az, hogy az utóbbi 6-7 esztendőben Magyarországon javultak a természeti-környezeti viszonyok. Minden bizonnyal így van, csak hogy ez nem tudatos társadalomszervező, országépítő és újjáépítő program keretében történt, hanem a magyar nemzetgazdaság összeomlása miatt egyszerűen 30-33 %-al csökkent a bruttó nemzeti termék. Nekünk előbb magunkat, életlehetőségeinket kell újjáépíteni, nemzeti elkötelezettségünket, identitásunkat rendbe tenni, és akkor majd a természettel való viszonyunkat is rendbe tudjuk tenni. Akkor majd nem válság hozza a természeti környezet javulását, amiért nincs gyomirtóra, műtrágyára pénze a mai gazdának, amiért be kell zárni az ózdi meg a miskolci üzemet, amiért Várpalotán kevesebb gyárkémény füstöl, és Peremartonban meg Fűzfőn, vagy éppen Győr környékén kevesebb széndioxidot okádnak az üzemek. Ez még nem azt jelenti, hogy itt megoldották ezt a problémát, hanem éppen ellenkezőjét, hogy még mindig nincs terv arra, hogy ha a növekedés elindul, ne térjen vissza ez a probléma. Ez az igazi nagy kérdése a magyar nemzetgazdaságnak és társadalomnak, ha már a társadalom és természet, ember és természet viszonyát firtatjuk.

Itt kell föl pattannom a vesszőparipámra: az oktatás, a képzés és a tudományos kutatás jelentősége felbecsülhetetlen, pedig olyan korszakban élünk, amikor ezeket lebecsülik. Hiszen a bruttó nemzeti termék zuhanása mellett a csökkenő társadalmi teljesítmény és az ebből eredő csökkenő jövedelmek belülről is tovább zsugorodott az oktatásra, kutatásra fordítandó eszközök aránya. Márpedig egy társadalom, amely emelkedni akar, még válság idején is tudja, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésére. Csak hogy egy csődbe ment állam nem képes válságkezelő programot tervezni, hiszen ragaszkodnia kell ahhoz a rögeszméhez, hogy előbb az államháztartás rendbetétele a fontos, és az államháztartási egyensúlyon keresztül vezet az út az emberi teljesítmény újra tervezéséhez és a felemelkedéshez. Ezt a babonát nem sikerült a magyar gazdaságpolitikából, így az ember és természet viszonyából sem kikapcsolni. Pedig ha megfontolom, hogy még a nálunk ma is sokkal szegényebb országok nagyobb erőket fordítanak oktatásra, képzésre, pontosan azért, mert a távlataikat szeretnék megtervezni. Nem arisztokratizmusa, hanem előrelátó képessége miatt szeretném megemlíteni gróf Klebersberg Kúnót, aki az 1920-as években – volt-e annál nehezebb helyzetben valaha is az ország –

erőteljes iskola- és egyetemfejlesztési programot tudott megvalósítani. Amikor elvesztvén az I. világháborút, elbukván két forradalom, megtizedelve spanyol-járványtól, s megsarabolva Trianontól, ezer tanyai iskolát lehetett építeni, három egyetemet elindítani. Ebben van valami üzenet a mai kormányok és mai politikai erők számára, hogy egy méltósággal és előrelátó módon gondolkodó nemzet még válság idején is tudja, mi az, amit nem szabad martaléklul dobni. Restrikcióval, megtakarítási intézkedésekkel csak roncsozni lehet.

Bizonyos mérések szerint a most megszületett gyerekek – iskolakorúvá válva – 60%-a olyan környezetből jön, amelyik iskolaellenes. Ezt mutatja a szegénység katasztrófaképző és értékrend-romboló hatását. Hiszen ezeknek a családoknak egy iskolatáska összeállítása, egy cipő megvásárlása, a taneszközök birtoklása nem perspektívaépítő beruházás, hanem elviselhetetlen teher. Ráadásul amúgy is nyilván olyan civilizációs és kulturális környezetben élnek, hogy az iskolára legfeljebb köpni tudnak, gyermekmegőrzőnek tudják esetleg elfogadni, ahová még a felelősség, a nevelési felelősség is áthárítható. Hát ebben a helyzetben kell nekünk, hogy úgy mondjam újjáépítési programot megvalósítsunk, és ebben az újjáépítési programban a társadalom és a természet kapcsolatát rendezni.

Én a természetadta adományok közé sorolom azt is, hogy itt a Kárpátok övezete térségében, a Kárpát-medencének nevezett földrajzi és geopolitikai összefüggésrendszerben 13-14 milliányi magyarnak más népekkel együttműködve kell élnie. Egymásra vagyunk utalva. A sorsközösségről a természet fog üzenni. És attól a pillanattól kezdve, hogy ez az üzenet megérkezik, kényszerít majd bennünket emberibb formájú társadalom megteremtésére, benne a tőke újbóli megzabolázására, hogy az emberi biztonság is legyen akkora érték, mint a tőkehaszon. A magyar állam belső elosztási viszonyai azt mutatják, hogy egy spontán hatás a kiszolgáltatottság érzésével együtt működik. Megint csak száraz, elkedvetlenítő adatok: Százhalombattának 18 ezer lakosa van, és a város évi költségvetési főösszege: 18 milliárd forint. Hajdúnánásnak épp a duplája, 36 ezer lakosa varr és évi költségvetési főösszege: 3 milliárd forint. Ez nem jövedelmi, forrásbeli aránytalanság, hanem egyszerűen annak köszönhető, hogy Százhalombattát még most is, mint egy kolóniát fogják fel, egy olyan munkástelepet, amely két nagy vállalat ölében van, és az el van látva eszközökkel, amit az ország más részétől vonnak el. Amíg egy állam nem tud magához térni olyan mértékig, hogy egy 93 ezer km²-es területen a régiók leszakadásával és a társadalmi szakadékokkal szemben valamiféle perspektivikus erőt jelentsen, addig azt az államot csődintézménynek kell tekinteni. Ez annál szomorúbb, mert magyarságunk történelmében, még a hódoltatások, még a Habsburg rezsimék, még az orosz elnyomás ellenére is az államiság és az államalkotó képesség volt egyik legnagyobb identitásforrásunk, s most itt állunk egy eszköztelen és kifosztott állammal, amelyik elhagyta szolgálati helyét és nem azt teszi, amit kellene, hanem valami mással foglalkozik.

Furcsa és rossz kifejezés, hesegecsük el, hogy *megyünk Európába*. Ott vagyunk, nélkülünk ez az Európa nem lenne és nem ilyen lenne, amilyen. Itt nem erről van szó, hanem hogy bizonyos európai intézményekre nekünk is szükségünk van. Mindenféle hitegetéssel szemben, hogy „ha ott leszünk, boldogok leszünk”, szeretném hangsúlyozni, hogy akkor leszünk ott, amikor az már boldogultunk. Nem valamiféle kegyosztó gyógyintézetről van tehát szó, amikor az Európai Uniót emlegetjük, hanem nagyon is kemény érdekek mozgatta szervezetről, amelynek csak olyan országok lehetnek a tagjai, akik meg tudják oldani problémájukat. Nem nyavalyás nemzetek gyógyítgatásával foglalkoznak, hanem problémáikat megoldani képes nemzetek felvételével.

Az amszterdami gyürkőzés arra utal, hogy csak a nemzetek Európájának és nem a szupranacionális nemzetek fölötti Európának van perspektívája. Földcsuszamlásszerű változás volt a brittaniai választásokon, de európai dolgokban az új kormány sem mond mást, mint az elődje, hogy tudni illik csak a nemzetek Európájában vagyunk hajlandók részt venni.

S közben nekünk azt sugallják, hogy adjuk föl magunkat, kényelmesebbek leszünk számukra, ha elvesztjük arcunkat, ha elmaszatoljuk magunkat. Tessék megjegyezni: csak önazonosságában, identitásában erős, nem megzavart és nem magukon kívül lévő nemzetek, hanem *maguknál lévő nemzetek* juthatnak be ebbe az európai intézményrendszerbe. Ha ez a perspektíva beválik, ha valóban kell nekünk, s kellünk nekik, akkor ezek az új viszonyok a természettel való pozitív viszonyainak is kialakítják.

Pozsgay Imre

ÉVFORDULÓK

Szent Márton alakja és kultusza az évszázadok tükrében

„A legnépszerűbb magyar szent” halálának 1600-ik évfordulója alkalmából a róla elnevezett szombathelyi egyházmegye *Szent Márton Emlékévet* hirdetett meg. Ennek nyitányaként még a múlt év őszén dr. Konkoly István megyés püspök vezetésével elzarándokoltak a franciaországi Tours városába, ahol Márton püspöki széke került. Az emlékév ünnepélyes megnyitása 1996. november 17-én ünnepi szentmisével kezdődött, Paskai László bíborok-érsek és a magyar püspöki kar tagjainak, valamint osztrák, német püspök és a toursi (francia) érsek részvételével. Ez alkalomból az egyházmegyei múzeum falai között emlékkiállítás is nyitottak, a püspökvár épületében pedig több ezer köteles kölcsönkönyvtárat avattak.

Szent Márton egyházmegyéje az emlékév folyamán még számtalan egyházi és világi rendezvénnyel emlékezik nagy fiára. Ez utóbbiak közül is kimagaslik az a tudományos emlékülés, amit az 1823-ban alapított *Szombathelyi Tudományos Társaság* (Societas Scientiarum Savariensis) rendezett a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán.

Márton a Claudius római császár által Kr. u. 43-ban alapított Sabaria városában, 316-ban született. Az akkor már mintegy tízezer lakosú település, Felső-Pannónia székvárosaként, fontos regionális szerepet töltött be, s jelentős római helyőrség is állomásozott falai között. Itt haladt át a híres kereskedelmi főútvonal, a Borostyánkő út, amely Itáliát az Északi tengerrel kötötte össze, s amelynek egy darabját ma is „eredetiben” csodálhatjuk meg Szombathely belvárosában.

Abban az időben jelentős számú őskeresztény gyülekezet is élt itt, melynek temploma, bazilikája, temetője és kápolnája is volt. Ez a közösség sem kerülhette el a keresztényüldözések véres korszakát. Sőt, Sabariában halt vértanú halált Quirinus püspök, akit Krisztushoz való tántoríthatatlan hűségéért malomkövel a nyakában vetettek az akkor még bővizű Perint folyóba. Ő lett Sabaria első szentje.

A város másik szentje már sokkal nagyobb hírnévre tett szert. Márton békésebb világban született Sabariában, rá néhány évre, 323-ban Nagy Konstantin császár kiadta a milánói ediktumot, amely véget vetett a keresztényüldözésnek, s államvallássá tette a kereszténységet.

Márton apja római katonatisztként szolgált a Sabariában állomásozó helyőrség kötelékében, azonban hamarosan visszarendelték Itáliába, így aztán Márton gyermekkorát a Pavia melletti Ticinumban töltötte. Apja kívánságára ő is császári gárdista lett, s a galliai Amiens városában teljesített szolgálatot. Itt történt meg vele az a művészek által is sokszor megörökített eset, hogy egy hideg téli napon őrjáratból hazafelé tartva, a város kapujában didergő koldussal találkozott, s kardjával kettévágta katonaköpenyét és a koldusra terítette. Még katona, amikor 18 évesen megkeresztelik, majd a katonaságnak búcsút intve, Poitiers városába megy, hogy felajánlja szolgálatait Hilarius püspöknek. A püspök biztatására hazatér Sabariába, hogy szüleit is a keresztény hitre térítse, azonban csak édesanyját sikerül Krisztushoz térítenie, apja pogány maradt. Első életrajzírója, Sulpicius Severus szerint Mártont szülővárosában, az itt működő és erős befolyású ariánus szekta papjai részéről „sok méltánytalanság érte, nyilvánosan megkorbácsolták, s végül kiűzték a városból.” Ekkor szülei is elhagyták Sabariát. Márton előbb Itáliába tért vissza, ahol Gallinaria szigetén élt, majd 360-ban újra Galliába ment, hogy Hilarius püspököt segítse hittérítő munkájában. Így Ligugé-ben megalapította az első szerzetesrendet francia (frank) földön, s kolostort is épített, majd egyházközségeket szervezett. Fáradhatatlan apostoli munkája révén egész Galliában

ismertté vált, s a nyugati szerzetesi élet példaképévé lett. Buzgósága, alázata és csodatételei révén tisztelete egyre terjedt. (Egy fiatal az akasztófától mentett meg, egy másikat a börtönből szabadított ki, egy halottat a halálból hozott vissza.) Mártont 371-ben a galliai Tours városa püspökké választotta, ő azonban főpásztorként is megtartotta szerzetesi életformáját. Nem csak egyházmegyéje vezetőjeként munkálkodott, hanem annak határain túl, a kelták között is eredményes missziós munkát végzett. Candes-ban fejezte be földi életét 397. november 8-án, s 11-én temették el Toursban. Sírja hamarosan a keresztények leglátogatottabb zarándokhelyévé vált.

Márton magyarországi kultusza Szent István királyunk érdeme, aki 1001-ben Pannonhalmán monostort alapított tiszteletére. Korai kultuszának köszönhetően, Sabaria már 1284-ben felkerült a korabeli világtérképekre: minden jelentősebb középkori történelmi és földrajzi munka megemlíti Szent Márton szülővárosaként. Kiterjedt kultusza miatt aztán királyok és püspökök sok privilégiumot adtak Sabariának.

Így például Gosztonyi János győri püspök megerősítette Hédervári János püspök 1407. szeptember 10-én kelt kiváltságlevelét: „...Főtszitelendő János egykori győri püspök fennírt szabadalomlevelét semmi részben meg nem csonkítva, vagy meg nem változtatva, jelen szabadalomlevelünkbe átvesszük és átírjuk..., minthogy a város vallásos érzelmmel bír, különösen Szent Márton főpap és toursi érsek iránt, kinek hazája és szülőhelye Sabaria-Szombathely...”

II. Ferdinánd király 1635. április 25-én kelt királyi szabadalomlevelében „örök időkre felmenti a város lakosait minden nemű adó fizetésétől, azzal a feltétellel, hogy Szent Márton ünnepén az Úrnak 860. esztendejében épült Szent Márton templom plébánosának 5 forintot ajánljanak fel, 5 forintot pedig a szegények között osszanak szét, továbbá évenként 10 forintot a templom fenntartására, 20 forintot a templom tatarozására fordítsanak.”

Az évszázadok során a szent kultusza egyre szélesebb körben hódított szerte Magyarországon, s az idők folyamán a nem magyar, hanem római (itáliai) származású Mártonból a „legnépszerűbb magyar szent” lett, akit Szűz Mária mellett „Magyarország oltalmazójaként, a magyarok védőszentjeként” kezdtek tisztelni. Kultusza Galliában is egyre nagyobb méreteket öltött, és sírja ma is francia nemzeti zarándokhelyként köztiszteletben áll, mint akinek sokat köszönhet nem csak a francia kereszténység, hanem Franciaország is. (Neki olyan szerep jutott Galliában, mint nálunk Szent Gellért püspöknek és Adalbertnek.)

Így aztán a Sabariában született Szent Márton, Tours püspökének emléke és kultusza aranyhídként köti össze a római Pannóniát és a keresztény Magyarországot Franciaországgal, s külön is Szombathely városát Tours városával, illetve a magyar és a francia kereszténységet. (Tiszteletére jellemző, hogy Nagy Károly frank császár, hadjáratából hazatérőben útba ejtette Sabariát is, hogy katonáival lerója tiszteletét a szent szülőhelyén.)

Szent Márton szülővárosában és egyházmegyéjében, a Szent Márton Emlékév záró aktusára 1997. november második felében került sor, amikor is – a hagyományteremtés szándékával – többnapos egyházi és világi, városi ünnepi rendezvényeket tartottak, emléklapokat és díjakat adtak át az arra érdemes polgároknak.

Szerdahelyi Pál

Schedius Lajos művelődéspolitikája

Százötven évvel ezelőtt, 1847. november 12-én hunyt el Schedius Lajos, a magyar felvilágosodás és reformkor időszakának méltánytalanul elfelejtett művelődéspolitikusa. Életről és tevékenységéről összefoglaló monográfia nem készült.¹ Mint főként németül publikáló tudóst, hazai kortársainak nagy rész nem méltányolta érdemeinek megfelelően. A

¹ Schedius munkásságát rövid monográfiájában Doromby Karola sajátos szempontból közelítette meg. *Doromby Karola: Schedius Lajos mint német-magyar kultúrközvetítő.* Budapest, 1933. 116. old.

későbbi idők művelődés- és tudománytörténései pedig csak széleskörű munkásságának egyes területeire irányították rá a figyelmet.²

Schedius Lajos 1768. december 20-án született Győrben, evangélikus polgári családból. Édesapja nagy tekintélynek örvendő városi szenátor és gyülekezetének viceinspektora volt. Tanulmányait a nagy hírű pozsonyi líceumban és a soproni gimnáziumban végezte, olyan tanárok vezetésével, mint Wietoris Jonatán és a fiatal Schwartzner Márton, aki a német neohumanizmus szellemét ültette tanítványai lelkébe. Schedius, mint az egyetemi tanulmányokat folytatni kívánó protestáns ifjak többsége, Göttingába ment, ahol a kor legkiválóbb egyeteme, a Georgia Augusta működött. Az egyetem anyakönyvébe 1788. november 1-én jegyezte be nevét: (Joh. Ludw. Schedius, Hungaria, theol).³ Alapos humanisztikus műveltségre tett szert Schedius Göttingában, ahol Heyne, Eichhorn és Gesner előadásait hallgatta. Teológiai disszertációját⁴ III. György angol király 26 arannyal jutalmazta.

Még Göttingában értesült a pesti egyetem esztétikai tanszékének megüresedéséről, ezért onnan folyamodott a katedra elnyeréséért. Húsz pályázó közül, igen komoly szóbeli és írásbeli vizsga után, melyet az egész filozófiai fakultás és a Királyi Tanulmányi Bizottság elnökének, Brunswick Antal grófnak a jelenlétében tartottak meg, Schedius bizonyult a legkiválóbbnak. 1792. május 24-én iktatták be hivatalába, melyet több mint ötven éven át töltött be, tanítványok generációit látva el alapos esztétikai ismeretekkel.

Mint a pesti egyetem professzora, ezektől az évektől kezdve szorosán együttműködött a korabeli tudományos és irodalmi élet újat akaró képviselőivel. 1792-ben a magyar nyelvű színjátszást Pesten meggyökereztetni kívánó csoport Podmaniczky József báró vezetésével kidolgozza a Nemzeti Játékszín Társaság „alkotványát”, melyben igen részletesen szabályozták többek között a „tudomány igazgató” feladatkörét, mely posztra Schediust kérték fel. A kortársak visszaemlékezései alapján igen lelkiismeretesen látta el a lényegében dramaturgi feladatot. „Schedius Urnak a Nemzeti Játékszín körül tett nem kevés fáradsága és az Anya nyelv elő mozdítását igazán óhajtó igyekezete elegendőképpen megmutatták tiszta Hazafiságát... ilyenek tsak egy legjobb hazafitól lehet kívánni.”⁵ A magyar nyelvű színjátszás ügye mellett Schedius élénken érdeklődött az egyre lendületesebben fejlődő magyar nyelvű sajtó iránt is. Barátja, Kármán József Uránia című folyóiratának első számában egy sokak érdeklődésére számot tartó magyar nyelvű értekezést publikált.⁶

A Martinovics összeesküvés ügyével kapcsolatban Schedius is veszélybe került. Mint a kivégzett Óz Pál barátja, őt is elbocsátás fenyegette, de a nádor személyes jóindulata következtében végül megmaradhatott hivatalában. Ezt követően jó néhány évig kizárólag az egyetemi oktatás kérdéseivel foglalkozott. Rendkívül színvonalas esztétikai és egyetemes irodalomtörténeti előadásain saját hallgatóin kívül a pesti színház színészei, ügyvédek, zenészek, költők is részt vettek.⁷

1795-ben a pesti evangélikus egyházközség Schedius jegyzőjévé választotta meg. Jegyzői munkája mellett sokat foglalkozott egy egyházközségi iskola megalapításának gondolatával. A terv 1798-ban valósult meg. Ekkor nyílt meg az iskola, melynek 20 tanulója Bogsch János

² János Béla: Schedius Lajos esztétikai elmélete. Budapest, 1916. 57. old.; Baros Gyula: Lappangó irodalomtörténetek [Schedius Lajos irodalomtörténeti munkája]. Irodalomtörténeti Közlemények, 1928. 147. old.; Horváth János: Némétül író magyarok. H.J. Kisfaludy Károly évtizede. Budapest, 1936. 3-23. old.; Bajkó Máttyás: A zajugróci reformterv pozsonyi előzményei [Schedius Lajos tervelméleti munkásságáról is]. Pedagógiai Szemle, 1966. 672-680. old.; Fallenbüchl Zoltán: Adalékok Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel Magyarország térképe kiadásának történetéhez. OSZK Évk. 1967. 446-457. old.

³ A göttingában nevelődött magyar diákok névsora (1734-1831) in: Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei. Budapest, 1955. 193. old.

⁴ Commentatio de scriis opertis veterum christianorum sive de disciplina quam vocant arcani. [1791.] A másik győztes Engel Keresztély volt, a későbbi történétíró, aki történeti munkájával nyerte el az angol király jutalmát. A „Hadi és Más Nevezetes Történetek” című lap részletesen beszámolt az ünnepegről, melyen a pályadíjnyertes munkákat megjutalmazták. (1791. IV. 182. old.)

⁵ Endrődy János: A magyar játékszín. Pest, 1792-1793. 3. köt. 17. old.

⁶ A vallás szeretetreméltó voltáról. Uránia, 1794. I. k. 1. old.

⁷ Vő. Szemere Pál levele Kazinczyhoz. 1809. Kazinczy Ferenc levelezése. [Kiad. Váczy János. Budapest, 1890-1911.] VI. köt. 283. old.

tanító oktatta. Schedius, mint az iskola felügyelője tanácsokkal látta el a tanítót, részt vett a vizsgákon, ügyelt az iskola anyagi viszonyaira.

A magyar művelődés ügyének igen nagy szolgálatot tett Schedius az 1798 és 1802 között évente megjelentetett német nyelvű könyvjegyzékeivel, melyek az adott évben Magyarországon kiadott új könyvek szerzőit, címeit és kiadóit tartalmazta. Ily módon a külföld is értesülhetett a hazai tudomány és irodalom új eredményeiről.

A *Neuer Courir aus Ungarn von Kriegs-Staats und Gelehrten Sachen* című lap mellékleteként hetenként 4 oldal terjedelemben Schedius egy kritikai lapot adott ki *Literarischer Anzeiger für Ungern* címmel 1798-1799-ben. A folyóirat két évfolyamában főként tudományos és ismeretterjesztő művek, tankönyvek ismertetéseit találjuk, melyek nem irodalmi kritikák, hanem a művelt nagyközönség számára készült rövid könyvismertetések. Emellett a folyóirat egyik rovatában különféle természettudományi és gyakorlati tárgyú cikkeket olvashatunk. Kitaibel Pálnak a parádi ásványvízről szóló írása mellett helyet kapott ebben a rovatban egy Tessedik Sámuel szarvasi gazdasági tanintézetéről szóló tudósítás, a Mátra hegység ismertetése és egyéb érdekes, a külföld számára is új információkat nyújtó összefoglalások. A *Literarischer Anzeiger*-t szívesen fogadta a főként tanárokból álló olvasóközönség. A siker arra készítette Schediust, hogy 1802-ben újabb folyóiratot indítson abból a célból, hogy támogassa a hazai tudományosság fejlődését és megismertesse a külfölddel a magyar szellemi életet. A *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geshichte, Erdkunde und Literatur* (Folyóirat magyaroktól magyaroknak, A Szülőföld története, földrajza és irodalma) havonta, önálló füzet formájában jelent meg. Schedius, lapja nemetnyelvűségét azzal indokolta a folyóirat beköszöntőjében, hogy mivel hazánkban a művelt rétegek németül olvasnak, és e nyelv kiműveltebb mint bármely más hazánkban beszélt nyelv, beleértve a magyart is, van létjogosultsága egy német nyelvű tudományos és kulturális folyóiratnak. A német szellemi élettel való kapcsolat fenntartásához is ezt találta a legjobbnak. A címben szereplő „Ungern” fogalmát azzal magyarázza, hogy ő Magyarországot tágan értelmezi, beleérti Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát, Dalmáciát is. Szerinte az európai tudósok csak a Magyarországon kiadott német nyelvű lapok közvetítésével értesülhetnek e népek tudományos törekvéseiről. A lap három rovata közül az elsőben tanulmányok jelentek meg a hazai történelem, földrajz és irodalom tárgyköréből. E rovatban jelentek meg Pray György, Engel Keresztély, Miller Jakob, Tertina Mihály, Schwartner Márton és mások történeti és művelődéstörténeti tanulmányai éppúgy, mint Beregszászi Pál vagy Révai Miklós magyar nyelvről foglalkozó cikkei. Ugyanebben a rovatban számos földrajzi és más természet-tudományi témával foglalkozó írást is találunk. Kitaibel Pál tanulmányában például Magyarország felszíni viszonyaival, Miller Ferenc Bihar megye ásványkincseivel, Tessedik Sámuel pedig hazánk gazdasági elmaradottságának okaival foglalkozik. Folyóirata másik rovatában Schedius könyvismertetéseket közölt, számonként 8-10 hazai és 2-3 külföldi könyv recenzióját. Kizárólag az új műveket tartalmazta, és nem értékére hívta fel az olvasók figyelmét. Valódi irodalmi kritikát tehát nem olvashatunk a lapban, mégis, ez a rendszeres és sokoldalú könyvszemle fontos lépést jelentett a magyar szellemi életnek a külfölddel való megismertetése terén. A frissen megjelent magyar szépirodalmi művek ismertetése igen jelentős kezdeményezés volt, hiszen ezekben az években a pesti folyóirat volt az egyetlen hazai fórum, ahol a magyar írók művei valamiféle visszhangot kaphattak. Ismertette Schedius Kisfaludy Himfyét, Dugonics Etelkáját, Csokonai Dorotttyáját, valamint Révai Miklós, Virág Benedek és Baróti Szabó Dávid verseit. A szépirodalmi műveken kívül tájékozódhattak az olvasók a történettudomány, a statisztika és a különböző természettudományok területén megjelent újabb hazai és külföldi munkákról.

A harmadik, *Intelligenzblatt* című rovat a magyar irodalmi és tudományos életéről közölt híreket. Schedius tájékoztatta olvasóit a Széchényi Ferenc által alapított Nemzeti Könyvtárról éppúgy, mint a keszthelyi Georgikonról, Tessedik szarvasi gazdasági iskolájáról, a váci siket-némák intézetéről és számos más tudományos, kulturális és oktatási ügyi törekvéseiről. A folyóirat olvasóinak száma eleinte 200 körül volt, később 250-300-ra emelkedett. Az évente közölt előfizetői lista tanúsága szerint az olvasók többsége tanárok, írók, könyvkereskedők, tanulók köréből került ki. Az eperjesi evangélikus gimnáziumba például 17 példány járt a lapból. Az előfizetők között ott találjuk a kor tudománypártoló főurainak, Teleki Józsefnek, Festetics Györgynek és Széchényi Ferencnek a nevét is. A külföldi érdeklődést az jelzi, hogy

Bécsbe, Brunnbe, Drezdába, Erlaubá és Grazba is küldtek példányokat a lapból az ottani előfizetőknek. A folyóirat 1804 decemberében a harmadik évfolyam végén szűnt meg.

Igen jelentős időszak Schedius életében az 1800-as évek eleje. Ekkor fogalmazódik meg benne és társaiban egy, főként természettudományokkal foglalkozó tudós társaság felállításának terve. Levelezéséből kitűnik, hogy a felállítandó társaság alapszabályát – mely névtelenül jelent meg 1802-ben – ő fogalmazta.⁸ A társaság célja a külföldi tudományos eredmények magyarországi elterjesztése, a hazai természettudományokkal foglalkozó tudósok munkájának koordinálása, eredményeik szélesebb körű megismertetése. Fontos vonása a tervezetnek, hogy a zoológia, a botanika, a kémia, a fizika, az ásványtan és az orvostudományok területén születő új eredményeket a gyakorlatban is hasznosítani kívánják. A természettudományi társaság kiadványainak nyelve a német s a latin lett volna, mert csak általánosan ismert nyelveken kiadott munkák biztosíthatják az állandó és intenzív kapcsolatot a külföldi tudományos körökkel. A tervezetben mint alapító tagok szerepelnek Schraud Ferenc orvosprofesszor, Winterl Jakab, a kémia és botanika tanára és adjunktusa a fiatal Kitaibel Pál, Tomcsányi Ádám a pesti egyetem fizika, Schmidt György a geometria tanára Kulcsár István, a „Hazai és Külföldi tudósítások” szerkesztője és természetesen Schedius. A helytartótanács támogató felterjesztésben kérte a királyt, hogy adja meg a társaság működéséhez az engedélyt, hogy a munka már a következő tanév elején megkezdődhessen. Sajnos azonban a király nem adott engedélyt a természettudományi társaság működésének megindítására.

Ezekben az években a nádor Magyarország területének pontos felmérésére, és a kor színvonalán álló térkép elkészítésére nagyszabású munkálatokat indított. Lipszky János és Bogdanich Dániel, a budai csillagvizsgáló tudósai végezték a munkát, melybe Schedius is bekapcsolódott. Sokat levelezett külföldi tudósokkal e témával kapcsolatban, köztük a bécsi csillagászzal Triesneckerrel, a magyar származású, de a gothai herceg csillagvizsgáló intézetének igazgatójaként tevékenykedő Zach Ferencel és másokkal, hozzájárulva a Magyarország térkép minél pontosabb elkészítéséhez.

Schedius sokoldalú munkásságának fontos részét képezi a pedagógiai kérdések iránti érdeklődés. Az evangélikusok egyetemes gyűlése 1804-ben határozatot hozott az evangélikus iskolaügyi reformjáról. Az új tanulmányi rendszer tervezetének elkészítésével Schediust, és a besztekerbányai lelkészt, Lovich Ádámot bízták meg. A tervezet, amely nyomtatásban név nélkül 1806-ban jelent meg „Systema rei scholasticae evangelicorum” címmel, nagyrészt Schedius munkája. A tanterven a neohumanizmusnak, valamint a felvilágosodás pedagógiai eszméinek hatása tükröződik és alaposan átgondolt, magas színvonalú iskolarendszer kiépítését tűzi ki célul. Schedius öt osztályos gimnáziumot képzel el, melynek célja a magasabb humanisztikus műveltség elsajátíttatása, és bizonyos természettudományi alapozás is. Az alsó három osztályban a reáltudományok oktatása kap hangsúlyt. A matematikán kívül földrajz, fizika, kémia és természetismeret is szerepel a tantárgyak között. A felső évfolyamokban a humán tárgyak kapnak elsőbbséget. A negyedik osztályban poétikát, latin költészetet, német és magyar irodalmat, valamint görög irodalomtörténetet és mitológiát tanulnának a fiatalok. Az ötödik osztály legfontosabb tárgyai az esztétika, a filozófia és a pedagógia, valamint költői és prózai stílusgyakorlatok. Fontos új eleme a tervezetnek, hogy a gimnáziumi oktatást a minden tárgyat tanító osztálytanárok helyett már szaktanárookra akarta bízni. A gimnáziumi oktatás nyelve a latin.

Schedius jól ismerte a felvilágosodás pedagógiai eszmerendszerét, legkiválóbb képviselőinek elméleti munkásságát, köztük Pestalozziét is. Az alsófokú iskolák negyedik osztálya után gimnáziumi tanulmányokat folytatni nem kívánó tanulók számára kidolgozta egy ún. polgári iskola (Bürgerschule) tantervét is, mely a polgári életben szükséges alapvető gyakorlati ismereteket nyújtott volna. Érdemes röviden idézni Schedius szavait a polgári iskolák céljaival kapcsolatban.⁹ „A cél, amely felé az összes polgári iskoláknak törekedniök kell, a következő: 1. A tanítványokból emberek váljanak: edzett, egészségük megívása körüli teendőikben járatos, értelmes, okos, az egyenlőséget és az igazságot kereső és általában becsületes, jó erkölcsű, a valláshoz és a hazához, valamint az uralkodóhoz ragaszkodó

⁸ Plan zu einer ungarischen Gesellschaft für Naturkunde, Ökonomie und Medizin. Pesth, 1802.

⁹ Az idézett szöveg Mészáros István fordításában jelent meg. Köznevelés, 1968. 202-203. old.

emberek. 2. A tanítványokból szorgalmas polgárok váljanak: mindazon szellemi és testi képességeik legyenek kiművelve, és mindazon dolgok ismeretével legyenek tökéletesen ellátva, amelyek felkészítik őket a mesterségekre, az üzleti tevékenységre, a kézművesség különböző fajtáira, a gazdálkodásra, valamint a polgári életben előforduló egyéb foglalkozások jó megtanulására, eredményes végzésére, és remélhető tökéletes végbevitelére. Legyenek végül alkalmasokká a különféle községi és városi hivatalok betöltésére, különösen pedig – a neveléstani és hitoktatási ismeretek megszerzése és begyakorlása után – a tanítói tisztségre az elemi iskolákban...” Az előbbiekből látható, hogy Schedius tantervében a tanítóképzés a polgári iskolákhoz kapcsolódott. A polgári iskolák tannyelve német.

A tervezet, bár volt bizonyos hatása a magyar evangélikus iskolaügy fejlődésére, alapjában véve papíron maradt, többszöri próbálkozások ellenére sem sikerült bevezetni az iskolákban. A hazai viszonyok nem tették lehetővé a megvalósulást.

Schedius azonban mégis sokat tehetett a gyakorlatban az evangélikus iskolaügyért, hiszen 1811-ben az evangélikus egyházközség népiskoláinak felügyelőjévé választották. Az ő elképzelései nyomán vezették be ezekben a népiskolákban Pestalozzi módszerét, és tették ezzel sokkal eredményesebbé az oktatást. A népiskolák szervezetét és tartalmi munkáját ismertető tanulmányát Schedius 1816-ban nyomtatásban közreadta. (*Die Schule der ev. Gemeinde A. C. zu Pest*).

A XIX. század második évtizedének közepén Schedius már igen nagy tekintélyt vívott ki magának a magyar tudományos és irodalmi körökben. Helyet kapott az első, 1817-ben Pesten megjelenő magyar nyelvű tudományos folyóirat, a „Tudományos Gyűjtemény” szerkesztőségében is. Az első kötetben megjelent, „A Nemzetiségekről” című tanulmánya¹⁰ nagy visszhangot váltott ki itthon és külföldön egyaránt.¹¹

Ugyanígy hosszú és szenvedélyes vitákra adott alkalmat Schediusnak egy másik cikke, mely pedagógiai kérdésekből indult ki. Folnesics Lajos, a budai leánynevelő intézet igazgatója a *Tudományos Gyűjtemény* első számában cikket közölt „A Pestalozzizmus ellen való észrevételek” címmel. Kifogásolta a szemléltetés és a méricskélő öntevékenység túlzásait Pestalozzi módszerében, mert ezek alapján a növendék mindenről maga kíván meggyőződni, és nem fogadja el a tekintély, főleg a vallási tekintély eddigi gyakorlatát. Schedius a következő számban megjelent tanulmányában¹² Pestalozzi műveiből vett idézetekkel bizonyítja, hogy Pestalozzi elméleti és gyakorlati munkássága vallásos alapokon nyugszik, és aki ezt kétségbe vonja, az „Pestalozzi metódusát sem egészen, sem pedig igaz értelme és lelke szerént nem ismeri.” A vitába mások is bekapcsolódtak, sőt több külföldi folyóirat is kommentálta a vitát.¹³ A vitában a külföldiek természetesen a felvilágosult Schedius mellé álltak. Életének ebben a korszakában Schedius már teljesen a magyar nemzeti törekvések szolgálatába szegődött. A Kisfaludy Károly köré csoportosuló írók és költők Auróra-körében ott találjuk őt is.

1822-ben az Auróra című folyóiratban publikált Schedius egy jelentős tanulmányt, „A szépség tudománya” címmel,¹⁴ amely első rövidre fogott népszerű összefoglalása esztétikai rendszerének, melyen már tanári hivatalba lépése óta dolgozott. Az értekezés azért jelentős munka, mert csírájában már későbbi esztétikai főművének egész elméletét tartalmazza, mely latin nyelven jelent meg Pesten 1828-ban.¹⁵

A Magyar Tudós Társaság alapszabályainak megszövegezésében is részt vett Schedius. Később, az Akadémia első nagygyűlésén 1831. február 14-én tiszteleti, 1845-ben igazgató taggá választották.

Élete végén még egy nagyjelentőségű munkában vett részt. A hazai közoktatás reformtervének kidolgozására a Helytartótanács tanulmányi bizottságot nevezett ki, melynek

¹⁰ *Tudományos Gyűjtemény*, 1817. I. 57-61. old.

¹¹ V.ö. *Chronik der österreichischen Literatur*. 1817. 29. sz.

¹² *Schedius Lajos: A Pestalozzizmus ellen való észrevételekről*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1817. II. 115-121. old.

¹³ V.ö. *Chronik der österreichischen Literatur*, 1817. 43. sz. és *Hesperus*, 1817. 22. sz.

¹⁴ *Auróra*, 1822. 312-320. old.

¹⁵ *Principia Philocaliae seu doctrina pulcri*. Pesthini, 1828.

élére Mednyánszky Alajos bárót állították. Schedius aktívan kapcsolódott be a bizottság munkájába, elméleti felkészültségét és gyakorlati tapasztalatait felhasználva értékes javaslatokkal segítette a tervek kidolgozását.

Hajlott kora ellenére 1841-ben még részt vett egy Bonnban megtartott európai tudós összejövetelen, hogy Magyarországot képviselje.

A Kisfaludy Társaság 1841-ben rendes tagjává, 1842-ben alelnökévé választotta Schediust. Utolsó nyilvános fellépése 1842-ben, a Kisfaludy Társaság VI. közgyűlésén történt, melyet ő nyitott meg egy rövid, de egész addigi céljait, törekvéseit megvilágító beszéddel.¹⁶

Ha végigtekintünk Schedius Lajosnak a fentiekben röviden felvázolt pályáján, világossá válik előttünk, hogy igen jelentős alakja volt a magyar felvilágosodás és reformkor időszakának. Minden erejét arra fordította, hogy a hazai művelődési törekvéseket megismertesse az európai körökkel, hogy hazánkat bekapcsolja az európai tudományos életbe. Az 1840-es években azonban teljesen azonosult a magyar nemzeti törekvésekkel, magáévá tette a magyar nyelvű tudományosság ügyét annak ellenére, hogy maga keveset publikált magyarul. Sokoldalú, értékes és előremutató munkássága megérdemli, hogy halálának százötvenedik évfordulóján tisztelettel emlékezzünk rá.

Fehér Katalin

Bánki Donát emlékére

Az ifjú Bánki és kora

75 éve, 1922. augusztus 1-jén hunyt el Bánki Donát, korának legnagyobb gépészmérnöke, a Budapesti Királyi József Műegyetem nemzetközi hírvű professzora, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Bakonybánk községben 1859. június 6-án született. Édesapja, *Bánki Ignác* kórorvos családjával – Donát fia 8-9 éves kora körül – a Veszprém megyei Lovászpata nagyközségbe költözött, ahol gyógyító munkája mellett jelentős időt szentelt gyermekei oktatásának. Bánki Donát részben még a középiskolai tananyagot is a családi háznál sajátította el, de középfokú tanulmányait végül Budapesten fejezte be. Ezt követően iratkozott be a Műegyetem Gépészmérnöki Karára, ahol 1880/81. tanévben szerzett abszolutúriumot. Már negyedéves korában megnyerte első pályázatát a gázmotorokról szóló tanulmányával.

Bánki Donát (1859–1922)

A születési adataiból kitűnik, hogy ifjúsága a szabadságharc utáni osztrák önkényuralom korszakára esik. A Monarchián belül Magyarország mezőgazdasági termékekkel, ipari nyersanyagokkal látta el Ausztriát, ahonnan azok feldolgozva kerültek vissza. A gyárnak tekinthető ipartelepek, műhelyek, papírmalmok, üveghuták, hámorok száma az 1837-es

¹⁶ A Kisfaludy Társaság Évtalajai. III. 1841-1842. 81. old.

¹ *Schimaneck Emil*: Bánki Donát tudományos munkássága és alkotásai. Akadémia Kiadó, Bp. 1954.

évben alig haladta meg a 400-at Magyarországon, míg például az osztrák örökös tartományokban ekkor 11 915-öt tartottak nyilván a statisztikák.

Ebben az időszakban kezdtek megerősödni a hazai iparfejlesztő törekvések, érlelődtek a magyar iparpolitika megalkotásáért folytatott küzdelmek. 1842. január 4-én alakult meg a *Kossuth Lajos* által kezdeményezett Iparegyesület, majd a mozgalom folyamányaként 1844-ben az Országos Védegyelet, de csak az 1867. évi kiegyezést követően kezdődött meg az önálló magyar ipar alapjainak lerakása. Bányai egyetemi tanulmányainak befejezésével egyidőben jelent meg az első magyar iparfejlesztési törvény (1881. évi XLIV. törvénycikk).

E korszak hazai iparfejlődésének gátja a magas szintű ismeretekkel rendelkező szakemberek, mérnökök hiánya. A szakoktatási reformigények megfogalmazása már az 1825-1927-es országgyűlésen megindult, ahol a Közoktatási Bizottság javasolta szakiskolák, politechnikai intézetek létrehozását, műegyetem alapítását. Ezt az indítványt azonban az uralkodó elutasította. Hosszas vita és huzavona után csak 1854. június 12-én hagyta jóvá a pesti Ipartanoda alapításáról szóló előterjesztést, majd 1856. szeptember 30-án nyílt arra lehetőség, hogy a József Ipartanodát „polytechnikummá” alakítsák. Több évtizedes küzdelem után végül 1872-ben nyitotta meg kapuit egyetemként. Ugyanebben az évben állították az oktatás szolgálatába Kassán a Gépészeti Felsőbb Ipartanodát, majd nem sokkal később, 1879-ben a Budapesti Állami Középtanodát, a mai Bányai Donát Műszaki Főiskola jogelődjét.

Gépszerkesztő, a hazai belsőégésű motor gyártás megindítója

Az előbbieken vázolt hazai környezetben kezdte – felsőfokú tanulmányai befejeztével – mérnöki tevékenységét Bányai Donát. Az első évben a Magyar Királyi Államvasúti Gépgyárban műszaki díjnokként dolgozott, majd 17 éven át (két év műegyetemi konstruktóri munkásságot is beleértve) tevékenykedett a Ganz és Társa Vasöntöde és Gépgyárban, kezdetben konstruktorként, majd osztályvezetőként, s végezetül nyolc évet főmérnöként. Életpályájának ezen időszakában gépszerkesztőként közreműködött a budapesti gabonalevélator, a Mechwart-éke megtervezésében.

A belsőégésű motorokkal kapcsolatos tevékenységének alapját a már említett egyetemi hallgató korában pályadíjjal elismert tanulmány jelentette. A gyakorlati kivitelezésre azután kerülhetett sor, hogy a Ganz-gyár 1886-ban megvette a leobersdorfi gyárat, s kiderült, hogy az ott lévő gázmotorokat csak átalakítás után lehet alkalmazni. Ekkor Bányait már mélyebb ismeretség kötötte *Csonka János*hoz – a műegyetemi Mechanikai Technológia Tanszék gépműhelyének vezetőjéhez –, így nem meglepő, hogy a feladattal kettőjüket bízták meg. E témában bejelentett szabadalmi és gyakorlati munkáik tették lehetővé a hazai belsőégésű motorok gyártásának megalapozását, a Ganz és Társa Gépgyár motorgyártásának beindítását.²

Az egy- és kéthengeres álló és fekvő elrendezésű szelepes vezérlésű motorok egyszerű és megbízható szerkezetet jelentettek. Az akkori, szokásosnál nagyobb kompresszió eredményeképpen a négyütemű Ottó-motorhoz képest 20 %-kal lehetett csökkenteni az üzemanyag-fogyasztást.

A költséges világítógázt használó gázmotorok helyére megindult a folyékony üzemanyagot elégető motorok fejlesztése. A Bányai-Csonka-féle petróleummotor már olyan porlasztóval volt ellátva, amelyen a karburátor legfontosabb elemei a tüzelőanyagszint-szabályozás kivételével már megjelentek.³ A visszaemlékezések szerint később egy, a szájjal működtetett virágpermetező adta az ötletet Bányinak, hogy a folyékony üzemanyagot is porlasztva kellene a motor csövébe juttatni. Az ötlet alapján kidolgozta és szabadalmaztatta a világ első karburátorát, amely az üzemanyagszint állandóságát – máig is alkalmazott úszós megoldással biztosította.

1902-ben készült el új gondolatát megvalósító elsőkerékpár-hajtású gépkocsija (belső borítón lévő kép), amellyel az akkor általánosan elterjedt hátsókerék-hajtás problémáit

² *Bányai Donát: A gázmotorok elmélete. Magyar Mérnök és Építész Egyesület Közlönye 1892. 139-146., 181-185. old.*

³ *Bányai Donát: Újítások petróleummotorokon 1893. (Társszerző: Csonka János.)*

kívánta kiküszöbölni. Az általa tervezett és a Ganz-gyárban elkészült automobilon a motort, a sebességváltót és a differenciálművet egy tömbbe építette fel, s az első kerékpár tengelyére helyezte. Úttörő megoldásának problémáját a kormányzás nehézsége jelentette, hiszen kocsjában nem a kereket, hanem az egész tengelyt kellett elfordítani. Ezt követően számos, a hidraulika, illetve áramlástan tárgykörébe tartozó tanulmánya, cikke, jegyzete, illetve szabadalma jelent meg. Az 1908-as USA-beli tanulmányútját követően a repülés iránt érdeklődött. Ahogy a *Repülőgépek gépi kormányzása* című, a Magyar Aeroszövetség Hivatalos Lapja 1913-as számában kiemelte: „A légi utazás biztos csak akkor lehet, ha gépi berendezéssel tudjuk kormányozni...” Ennek kifejlesztése érdekében hidraulikus szervomotorból álló stabilizátort szerkesztett és szabadalmaztatott 1909-ben.

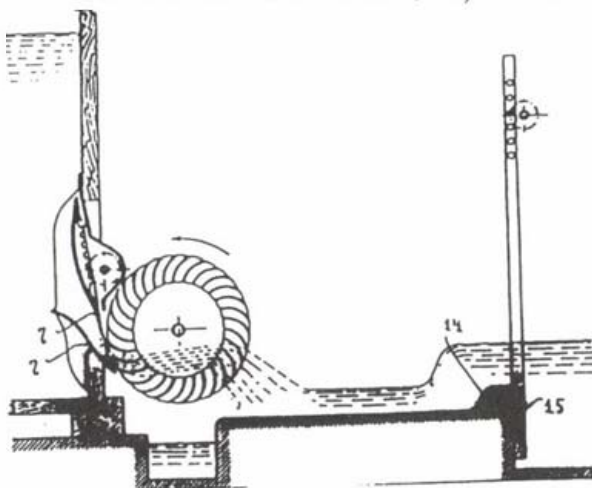
Áramlástani munkássága

1899-ben kinevezték a Budapesti József Műegyetem II. Gépszerkezettani (Gépelemek és Emelőgépek) Tanszékére professzornak, majd 1900-ban átvette az abból kivált III. Gépszerkezettani (Hidraulika és Hidrogépek) Tanszék vezetését. 1901-ben jelent meg a *Gyakorlati hidraulika és hidrogépek* című jegyzete I-II. kötete, amelyet előadásai alapján Misángyi Vilmos és Hoffmann Miklós adott ki.

Ez idő tájban kezdett elmélyülten foglalkozni a gőzturbinák tökéletesítésének kérdésével, az áramlástan tisztázatlan kérdéseinek feldolgozásával. Első kísérletei során szabadalmaztatta 1903-ban az egy járókerekes, több nyomásfokozatú akciós turbináját. Megalkotta *Vízgőz táblázat*-át, amely a gőzgépek tervezésénél nem terjedt el, de a dugattyús hűtőgépeknél a nyomásesések számításánál ma is alkalmazzák.

A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta, és 1912. december 16-án tartotta *Folyadékok mozgása hajlított csatornákban* című székfoglalóját. 1916-ban jelent meg *Energiaátalakulások folyadékokban* című könyve, amely a tervezők alapvető kézikönyvévé vált. A művet a Mérnökegylet Cserháti-díjjal, Egyesületi Aranyéremmel jutalmazta. A könyv 1921-ben a berlini Springer kiadónál németül is kiadásra került.⁴

A századfordulót követően jelentős érdeklődés irányult a vízenergia hasznosítása irányába. A hazai sajátosságoknak megfelelően a malmok és fűrésztelepek hajtására szolgáló vízikerekek, kis- és közepes esésű patakok és folyók energiáját hasznosították. Ezek kiváltására az ismert Francis-, a Pelon-, valamint a Kaplan-turbinák nem voltak alkalmasak. Bánki ezt felismerve, a kísérletei alapján e célra szerkesztett egy egyszerű és olcsó turbinát, amelyet 1917-ben ismertetett *Neue Wasserturbine* címmel, majd 1919-ben a *Technikus* című

Bánki-turbina és szabadalmi rajza

⁴ Donát Bánki: *Energie Umwandlungen in Flüssigkeiten*. Berlin, 1921.

lapban mutatott be magyar nyelven⁵ (ábra). A Bánki-turbina néven közismert kétszeres átömlésű szabadsugár-turbina a szabadsugár Pelton- és a réstúlnyomásos Francis-turbina között helyezhető el.⁶ Kezdetben a turbinát (mintegy 853 darabot) a Bánki-féle Víz-turbinákat Értékesítő Rt., majd 1928-tól a Ganz-gyár gyártotta. Néhány közülük még ma is működik. Sajnos a kibontakozó gazdasági váltás következtében tönkremenő malmok és egyéb felhasználók hiánya miatt a gyártás néhány év múlva megszűnt.

Bánki Donát alkotásai közül mértékében is kiemelkedő a Vaskapu-vízierőmű terve, melyet 1918. június 1-jei előadásán ismertetett a Budapesti Hidro-elektromos Mérnök Bizottságban. Tervezete szerint az alduinai zuhatagszakasz hasznosításával évi 3 milliárd kWh termelhető, míg a főváros összes 1917. évi áramszükséglete 277 millió kWh volt. A többi kb. 400 km hosszú távvezeték mentén lévő települések villamosítására, az Alföld öntözésének biztosítására javasolta felhasználni. Két kidolgozott változata közül az egyik a Kvassay-féle kamrazsilip megoldást, a másik a Kazán-szoros és Palánka közti 20 km-es, hajózáásra alkalmas csatornát tartalmazta.

Bánki később az alaptervét részletesen kidolgozta és átdolgozta, s *Bánki Donát Vaskapu-vízierőmű tervezetének leírása II. rész. Részletes kidolgozás* címmel hozta nyilvánosságra. Sajnos az első világháború befejezését követő időszak gondjai nem tették lehetővé a kivitelezést, s így a terv később feledésbe merült.

Egyetemi tanári működése

Bánki Donát jelentős gépszerkesztői munkássága, szabadalmi tevékenysége mellett nagy hivatástudattal látta el oktatói tevékenységét. Nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy hallgatói felkészülését előadási jegyzetekkel segítse. Saját, már korábban említett *Energiaátalakulások folyadékokban* című könyve mellett a hallgatók, illetve tanársegédei által előadásai nyomán leírt jegyzetek készítését is támogatta, a kéziratokat átnézte és kijavította. Ilyen módon szép kivitelű jegyzetek készültek. Professzori tevékenysége során a mérnökképzésben bevezette a laboratóriumi képzést. Gépszerkesztői és egyetemi tanári hitvallását jól tükrözi – a már korábban hivatkozott – *Energiaátalakulások folyadékokban* című könyvének előszava:

„Sok gépnek munkaközege folyadék, nevezetesen: víz, levegő, vízgőz. Mindezeket motorok és generátorok nemébe osztályozhatjuk. Valamennyit az jellemzi, hogy bennük és általuk, valamint a velük összefüggésben lévő berendezésekben a folyadékenergiák különböző alakokat öltenek, munkává alakulnak és viszont. Az idetartozó gépeket nagy sokaságuk miatt csak úgy tekinthetjük át és szerkezeteikkel, valamint működésükkel csak úgy ismerkedhetünk meg tulságosan nagy időpazarlás nélkül, ha a különböző géptípusokat jellemző tulajdonságaik szerint összefoglalva és elméletüket közös alapra helyezve tesszük tanulmányunk tárgyává. A gépszerkezettan idevágó tárgykörének elméletébe a bevezető részt az energiák átalakulását tárgyaló tudományág alkotja.

Ezen tárgykörből van merítve könyvem tananyaga, amelynek terjedelme kiszabásánál, beosztásánál és tárgyalásmódjának megválasztásánál gépészmérnöki szakoktatásunk kibővítését és a gyakorlatban működő mérnökeink továbbképzését tartottam szem előtt. Könyvem tárgyköre a kir. József-műegyetem III. Gépszerkezettani Tanszékéhez tartozik. E tárgykör 1890 óta, amióta e tanszéket vezetem, igen tetemesen kibővült. Időközben újabb technikai alkotások kerültek felszínre, melyen hirtelen nagy ipari jelentőségre emelkedtek: gőzturbinák, turbokompresszorok és legújában a repülőgépek. Mindezeket az új tárgyakat azonnal, habozás nélkül be kell illeszteniünk szakoktatásunk keretébe, mert minden késedelemmel súlyos mulasztást követünk volna el, amiért joggal illethette volna műegyetemünket az elmaradottság vádja.”⁷

Bánki Donát munkásságát, alkotásait áttekintve az utókor tisztelettel adózik tevékenységének. A 63 évesen alkotó ereje teljében elhunyt tudós kimagasló munkásságát fémjelzi 136 hazai és külföldi publikáció.

Dr. Gáti József-Kártyás Gyula

⁵ Bánki Donát: Új vízturbina. Technikus 1919. 13-17., 40-46. old.

⁶ Halmos László: A Bánki-turbina jellemzői. Technika 1933. 3-4. sz. 36-49. old.

⁷ Bánki Donát: Energia-átalakulások folyadékokban. Franklin Társulat, 1920.

Száz éve született Illyés Endre

(1897-1962)

1897. augusztus 25-én született a szatmári Tunyogon (ma: Tunyogmatolcs). Édesapja rektor-tanító hét gyermekét korán árvaságra hagyta. Édesanyja mindent megtett, hogy gyermekeit felnevelje és kenyeret adjon kezükbe. A Debreceni Református Gimnáziumban tanult és érettségizett; majd a debreceni református teológián folytatta tanulmányait, de oklevelet a kolozsvári teológián szerzett. Káplán (Zilah) és helyettes lelkész (Óraljaboldogfalva, Hunyad m.) Erdélyben, de az új uralom nyomására csakhamar távozni kényszerül és visszatér Magyarországra. Vallásoktató előbb Miskolcon (1921-1924), majd Szegeden (1924-1933). Itt ismerkedik meg a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjaként a néprajzzal, a helytörténeti kutatással, ezt hosszabb svájci és párizsi (1927-1928) tanulmányútja még csak kiszélesítette. Hazatérve kapcsolatot teremt földijével, akkor már jeles néprajzkutatóként ismert *Luby Margittal*, a kor kiváló néprajztudósai közül *Győrffy Istvánnal*, *Szendrey Zsigmonddal* és másokkal. Jelentős hatást gyakorolt rá *Karácsony Sándor* tanítása is. E nevek önmagukban is mutatják, hogy kutató munkájában a nemzeti irányt követte és mint lelkész és tudós a református egyház felfogásának alapján állott.

Szegeden írta meg és saját költségén jelentette meg első könyvét: *A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára* (1931), melyet édesanyjának ajánlott. Bevezetőjében kutatási területének földrajzi határait így jelölte meg: „Én különösen Szatmár, Bereg, Ugocsa, Szabolcs, Hajdú és Bihar megyék református népét ismerem.” Később is elsősorban Tiszántúl északi és középső részén kutatót; járta az egyházközségeket, rajzolta a klenódiумokat (úrasztali edények, terítők stb.), a temetők fejfáit, a templomok bútorait, a tornyok harangjait. Ebben az első nagyszabású könyvében a magyar ősvallás nyomait kereste a hiedelmekben, szokásokban és ezek magyarázatára igyekezett minél több történeti és összehasonlító adatot összegyűjteni. Megállapításai ma már nem mindenben állják meg helyüket, de magagyűjtötte néprajzi és történeti adatait ma is jól lehet használni.

Nagy változást jelentett életében, amikor Debrecenbe, a Dóczi Leánynevelő Intézet Gimnáziumába és Tanítóképzőjébe kerülhetett vallástanárnak (1933-1941), később pedig, mint a református teológia különböző szintű oktatója működött (tanár, professor, kutatóprofessor). Szegeden bölcsészettudományi, Debrecenben teológiai doktorátust, majd egyetemi magántanári fokozatot szerzett. 1936-ban Theológiai Tanulmányok 46. köteteként jelent meg: *A magyar református ifjúság lelki gondozásának története* (Debrecen) című könyve, melyben már fokozódó forráskritikával dolgozta fel a Tiszántúl református ifjúságának mindennapi és ünnepi életét a XVII-XX. században. Különösen gazdag a házasságról szóló fejezete, melyet a legújabb néprajzi irodalom (Magyar Néprajz VII/1990, 771.) is jól tudott hasznosítani. Hatalmas adattennyiségének csak egy részét használta fel és sejteti, hogy a kérdéshez, különösen történeti vonatkozásban még szeretne visszatérni.

Még egy könyvét feltétlenül meg kell említenem: *Egyházfegyelem a magyar református egyházban* (Debrecen 1941.), melyben nemcsak négyszázra tehető könyvet, tanulmányt dolgoz

fel, hanem több száz egyházközség irattárát is kijegyzetelte. Ennek kapcsán állapította meg: „Mennyire hiányzik a magyar református életből a könyvtár, múzeum, értékes iratok letevő helye, ahol a kutató ember megkaphatná a múltra nézve értékes adatokat, vagy legalábbis azoknak az iratoknak birtokába juthatna, melyeknek ma már közvetlen szüksége nincs meg a gyülekezet számára.” Mára ez a kívánsága jórészt megvalósult, mert Budapesten a Ráday-könyvtár, Sárospatakon a sok vonatkozásban példát mutató Tiszáninneni Református Tudományos Gyűjtemények, továbbá Debrecen, Pápa, Kecskemét rendelkezik olyan, a református egyház tulajdonában lévő könyvtárakkal, múzeumokkal, levéltárakkal, melyek magas szinten és jó szívvél szolgálják a kutatókat. Megalakult a *Magyar Református Egyház Teológiai Doktorainak Kollégiuma*, mely a tudományos munkát összehangolja. Ennek *Néprajzi Szekciója Molnár Ambrus* vezetésével konferenciákat rendez (legutóbb 1997. augusztus 26-29-én Budapesten) és kiadja a *Vallási Néprajz* című könyvsorozatot. A Szekcióban a nagy tudású szakemberek negyedik éve végzik Kárpátalja (Ukrajna) százat meghaladó református egyházközségei templomainak, klenódiúmainak, irattárának és könyvtárának felmérését, mely már a végéhez közeledik és reméljük, hogy nagyszerű eredményeit képekben és leírásokban is minél hamarabb megismerhetjük.

Ilyés Endre kisebb-nagyobb tanulmányainak, cikkeinek, adatközléseinek számát több százra lehet becsülni, de néhány könyv nagyságú kézírata napjainkig kiadatlan maradt. Többek között: *Születés, virtus, házasság és halál a beregi néphitben*; egy alkalommal említette: *Rozmaring a magyar néphagyományban* című munkáját, de sajnos ezek holléte nem ismeretes, talán a Debreceni Református Kollégium Anyakönyvtárában lehet majd megtalálni. Közvetlenül halála előtt maga állította össze megjelent munkáinak jegyzékét, de ez nyomtatásban nem jelent meg és sajnos eddig a kézírata sem került elő.

Több száz református egyházközséget keresett fel elsősorban a Tiszántúl és szerbe-számba szedte annak klenódiúmainak, áttekintette az irattárát, az anyakönyveket, temetőjét. Az összegyűjtött és falvanként csoportosított adatait lakásán őrizte és használta munkáiban annak egy kisebb részét. Soha nem házasodott meg; egyedül élt. Nagyon sokat utazott, tűző napsütésben, hófúvásban, térdig érő sárban; hol gyalog, hol szekéren, ha lehetett vonaton, autóbusszon. Egy úttjáról tért haza a kora tavaszi szélről átfázva, ágynak esett és 1962. április 18-án meghalt. A szomszédok nem vették észre, hiszen olyan sokat volt távol, s mikor halála kitudódott a rendőrség lezárta a lakást, ahonnan addigra sok minden irat, feljegyzés, rajz eltűnt. Mindenét a Debreceni Református Kollégiumra kívánta hagyni, de csak rendezetlen töredék került oda. *Molnár Ambrus* ezekkel a szavakkal zárta Ilyés Endréről szóló megemlékezését: „Munkálkodását sokszor kísérte megnemértés, félreértés és nemegyszer méltatlan lekicsinylés is. Mi viszont, akik közelebbről ismertük, hálásan emlékszünk meleg szívére, nagy emberségére. Példájához, szellemi örökségéhez, akkor lehetünk igazán méltók, ha meglévő forrásanyagát a jelen követelményeihez igazodva feldolgozzuk és közkinccsé tesszük. E feladat elvégzése a Református Teológiai Doktorok Kollégiumának Vallási Néprajzi Szekciójára vár” (*Vallási néprajz* 2/1985/226-227.)

Most, halálának száz éves fordulóján, a Vallási Néprajzi Szekcióban hangzott el az első megemlékezés. Tervezzük, hogy a Szekció, a Gyórfy István Néprajzi Egyesület, a mátészalkai Sztármári Múzeum tudományos konferenciát szervez és azon értékeli munkásságát. Majd szülőfalujában Tunyogon, emléktáblával örökíti meg emlékét. Tervezzük sírjának felkeresését Debrecenben és azt olyan fejfával jelöljük meg, amilyen szülőföldjén Sztármárban, szokásos. Jó lenne meg nem jelent munkáiból és a róla szóló értékelésekből egy kötetet kiadni, esetleg a Vallási Néprajz sorozatban. Mindezzel próbálnánk enyhíteni azt a sok méltánytalanságot, mely életében érte; igaz, régi magyar szokás szerint, akkor, amikor már régen eltávozott az élők sorából.

Balassa Iván

Megújult a putnoki Gömöri Múzeum

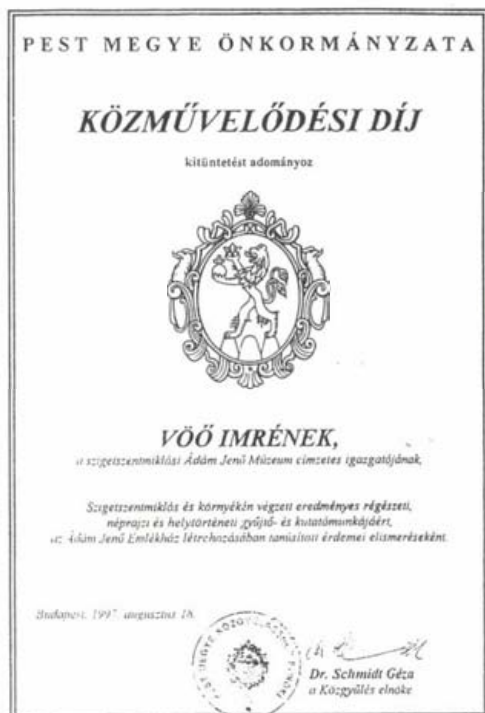
Megújulva ünnepelte fennállásának 10. évfordulóját az idén nyáron a putnoki Gömöri Múzeum. A korábbi évek néprajz és helytörténeti tárlatát új állandó kiállítás váltotta fel, Társadalom–Természet címmel. A kiállítás egyik részét dr. Bodnár Mónika, múzeumvezető, a másikat pedig Balogh Sándor, az Aggteleki Nemzeti Park munkatársa rendezte. A múzeum ünnepi megnyitóján Gyárfás Ildikó, a megyei közgyűlés elnöke, országgyűlési képviselő mondott köszöntőt, méltatva a helybeliek és mások példás összefogását, amit a múzeum érdekében tettek. Majd Pro Gömör díjat adott át Erdélyi Géza szlovákiai magyar református püspöknek és Veres János szlovákiai író, költő, műfordítónak.

1945 után az a szó, hogy Gömör, majdnem teljesen eltűnt a beszédünkől. A megyeszékhelyen a Miskolc–Gömör vasúti pályaudvar, valamint egy picinyke település Gömörszőlős őrizte már csak a mai Magyarország területén ezt a nevet, majd pedig később a Gömöri Múzeum.

Az intézmény létrejöttét megelőzte a tájegységnek a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke által meghirdetett intézményi kutatása. Ennek kezdeményezője Ujváry Zoltán egyetemi tanár volt, aki Gömör szülötteként fontosnak vélte a térség alapos néprajzi kutatását. Végül a múzeum létrehozása is az ő nevéhez fűződik.

Kerékyártó Mihály

Vő Imre kitiüntetése

Gratulálunk Szigetszentmiklós
fáradhatatlan honismereti
munkásának!

HAGYOMÁNY

Történeti mondák Désfalváról

1. Désfalva Maros megyében, a Balászfalva-Parajd-i vasút mentén, Dicsőszentmártontól ÉK-re, 15 km-re fekszik. Községközpontja Mikefalva. Ama magyarok lakta 40 falu egyike, melyet a néprajzi irodalom a küküllői tájegységben *Vízmellék* néven ismer.¹

Az 1992. évi népszámlálás 1366 lakost talált. Ebből magyar: 751, román: 136, cigány: 457. A magyarok közül 364-en unitáriusok, 387-en reformátusok. A románok és a cigányok egy része görögkeleti vallású. Az utóbbiak többi része Jehova tanúja lett.² Az unitárius egyházközség eredete a reformáció korára nyúlik vissza. A reformátusoknak a XIX. században még csak lévítájuk volt. A második világháború után szerveződtek önálló egyházközséggé. A románokról 1721-ből van az első értesülésünk.³ Az unitárius egyházközség a Maros-Küküllői Egyházkörhöz, a református egyházközség a Küküllői Egyházmegyé-hez tartozik.

Társadalmilag annak idején jobbágyok, majd gazdák, vagy a földbirtokosoknál cselédek és részesművelők voltak. Szalmatetős házaik az uraságaik telkei körül épültek. A templomban is a földesúr padja előtt volt cselédjének, illetve jobbágyának padja.⁴ Ma már szép modern, világos ablakú házakban laknak. A termelő szövetkezet megalakulása után a férfiak egy része kételtű lett. A dicsőszentmártoni gyárakba munkásként ingázott. Szabadidejében az asszonyokra kirótt tsz. munkában segített. Ma nyugdíjasként saját földjén gazdálkodik. Az ingázás nem ürítette ki a falut. Habár a fiatal házások közül egynéhányan el is távoztak, de azért életképes falu maradt.

A két világháború között sok román fiatal felsőbb iskolát végzett. A magyarok közül ebben az időben csak a tisztviselők – lelkész, tanító, jegyző stb. – gyermekei, valamint a földbirtokosok ifjai tanulhattak. A magyar parasztokból csak a második világháború után léptek értelmiségi pályára. Ma a falu 8 osztályos általános iskolájában 201 gyermek tanul, többségében magyar.

A falu neve személynév eredetű. Első említése 1276-ból való. Tárgyam szempontjából fontos, hogy az egykor elpusztult faluval, *Hagymással* együtt említik, de ezt még korábbról, 1270-ből. Györffy György szerint, kitől a fenti adatok származnak, Désfalva korábbi neve Hagymás lehetett. Ennek területén alakult ki a birtokosáról: Désről elnevezett falu. Az 1301-es határjárásból kiderül, hogy: „Hagymás a mai Hagymás patak alsó völgyében terült el, mely ma Désfalvához tartozik.” Györffy idéz Pesty Frigyes gyűjtéséből: „A községnek „falu helye” nevezetű dűlőjén valamikor egy falu lett volna Hagymás-telke néven, ahol ered a Hagymás patak is.”⁵ Györffy térképén külön tünteti fel Désfalvát és külön Hagymást. Csánki Dezső Désfalváról megállapítja, hogy: „1366-ban és 1517-ben egy része kétségkívül Hagymás nevet is viselt.”⁶ Szabó T. Attilánál 1687-ben a *Faluhely* és *Hagymás*, mint Désfalvához tartozó szántóterületű helynév szerepel.⁷

Mindezek bizonyítják, hogy Désfalva mai határában egykor létezett egy Hagymás nevű falu, mely az idők folyamán elpusztulhatott. Ennek emlékét őrzi a *Faluhely* nevű helynév.

¹ Kósa László: *Vízmellék*, Magyar Néprajzi Lexikon 3. Bp. 1980. 367. old.

² Molnár Miklós, kántor-tanítói képesítő szakdolgozatából. 1995.

³ Simén Domokos: Templomi ülésrend Désfalván a XVIII. század elején. In.: Vallási-Néprajz. 7. Debrecen. 1994. 161-170. old.

⁴ Ugyanott

⁵ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. III. Bp. 1987. 553. old.

⁶ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Bp. 1913. V. 874. old.

⁷ Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. III. Bukarest. 1982. 672. old.

Az írott történelem száraz adatai nem beszélnek Hagymás pusztulásának okáról. Azt az íratlan történelem, a désfalviak hagyományában megőrzött Faluhely mondája magyarázza meg.

Kezdeményezéseimre – a Magyar Néprajzi Társaság 1995-ös pályázati felhívása alapján – a désfalvi általános iskola és a dicsőszentmártoni gimnázium magyar szakos tanárai megbízták növendékeiket, hogy írják le, mit hallottak nagyszüleiktől, szüleiktől falujuk eredetéről. Hat értelmes válasz nyomán, 21 adatközlő mozaikjából a következő monda alakult ki.

2. Désfalvától a Grujon leereszkedve, a Revecke dűlővel szemben, a csávási határt elválasztó domb alatt van a *Faluhely* nevű határrész. Azért nevezik így, mert a monda szerint néhány ezer évvel ezelőtt itt egy falu terült el. Hagymásnak, Hagymástelkének hívták. Mellette folyt a Hagymás pataka, amit ma Árokköz patakjának hívnak. A tatárjárás idején történt. A közelben öldöklő tatárok, a környék elpusztítása után erre a falura is rátörtek. A Csávás felőli dombon jöttek le. Ezt a helyet ma is *Tatárösvénynek* nevezik. Akkor tatárok voltak, hogy az egyik a dombon ülve a lábát a patakban mosta. Ezt a helyet ma is *Tatárlábnak* nevezik. „Jól láccik a máj napig is a nyoma. Térgyecalácsa, minden kicsi hajlata, sarka, még a lábujjkák is megvannak. Le lehetne fényképezni a jelen pillanatban is. Azt ne mondja senki, hogy az nem emberláb.” Igaz van ennél realisabb közlés is: „egy kevés idő múlva, ott a domb egy tíz méteres helyen megcsúszott lefelé, olyan alakban, mint egy láb, amit *Tatárlábnak* neveznek.”

A nép hallotta, hogy a környéken garázdálkodnak a tatárok. Az emberek félelmükben a templomba menekültek. Élt a faluban egy néma, mások szerint sánta, van akinél néma is, sánta is, nyomorék leány. Ő vette észre, hogy jönnek a tatárok. Szaladt az ajtóhoz hírt adni a népnek. Dörömbölt az ajtón, hogy engedjék be. A nép ezt nem akarta.

Csoda történt, a néma leány megszólalt.

Az egyik variáns szerint megátkozta a falut, bosszúból, hogy süllyedjen el, ha őt nem engedték be. A másik változat szerint beszólt a templomba: „emberek imádkozunk, me né, jünnek az emberevő, kutyafejű tatárok. Akka neki fogtak papostó együtt imádkozni. Arra kérték a jó Istent, hogy mincsáb a tatárok kezére kerüljenek süllyessze el őket. A kérés teljesült, a falu népestől, templomostól együtt elsüllyedt, csak a torony maradt kinn.”

A csávási variáns szerint a templom helyén csak mocsaras hely maradt. A leány fehér hattyúvá változott. Szárnyát csattogatva nézett körül. Figyelte az új tájat.

A désfalvi változat szerint a falu s a templom helyén szántóföld, legelő, s három feneketlen tó keletkezett. „Még jelen pillanatban is meg lehet látni, hogy ott nem gyavút bé a föld. Nagy mértékben fojt ki, ömlött ki belőle a fekete mocsár. Járnai nem lehetett ott, mert ha közé ment valami, ement – pânân lume⁸ a föld fenekéig, az alvilágba.” „Aztán alyan sós vize vót mindég. Mentek kereken az állatok, mind nyalogatták, de közel nem mehettek, má aztán ha bémentek, elfeneklettek.” „Mika gyermekek vótunk jártunk oda a tehenyekke, megkaptuk aztat, hogy ott bugyborékkolt, valami alyan hamuszínű, zavargó sárlé. Bényamtunk egy botat, lássuk mi az ottan? Há még kidabta a botat. Este mondom édesanyámnak: né, hogy jártunk. Aszongya: az még mindig annak a jele, hogy ott vót a falu, att süllyedett el. Úgy nevezik, hogy Feneketlen tó.”

„Mük gyermekekül kíváncsiak vótunk, milyen mély lehet a Feneketlen tó. Bunkas botot dabtunk bé, hogy jobban elmerüljen. El is merült, de egy kús idő múlva a tó vize kidabta. Vékony akácfakarókat hántottunk meg. A hánccsalékkal összekötöttük őket, vót vaj háromszáz méter. Bényomtuk őket a tóba, elsüllyedtek. Ecce csak a tó kezdte kidabni őket. Mínd a fejünk felett keringtek, s a patak túlsó partjára estek le.”

„A régi öregek azt is beszéltek, hogy amika minden lecsendesedett, a tatár leány elment sétálni. Meglátta, hogy ezek a mastani népek kezdtek má szántani, mindenki két kicsi állatjáva, amije vót, ökör, vaj másféle anyatehénnyel. Csudálkazzat, milyen bogarak lehetnek ezek? Felvette a ruhájába ekéstől, mindenestől, s felvitte az édesapjához. Asszongya az apja: vidd vissza fíjam, má ezután az efféle fajta emberek fognak a földön uralkodni.”

„A Feneketlen tó szélét üdövel pipirig és nád nőtte be. A román pásztor ott legeltette a disznó csordát. Kocája malacozni készült, a Feneketlen tó széléből kitérta a harangot, s belé malacozott, kilencet. A román pásztor Csernyának hívták.”

⁸ Pânân lume – (román) míg a világ

„Száz évvel ezelőtt egy embernek eltűnt a kocája. Nehány évre rá megtalálták a kocát néhány malacával, s egy értékes kincessel. Ez egy harang volt... Ézt a harangot fel akarták tenni az unitárius templom tornyára. Nem tehették, mert olyan nehéz volt, hogy lehúzta volna a tornyot. Ezért Marosvásárhelyre vitték. Itt még ma is létezik a Vártemplom tornyán.”

„Mitő s mitő nem, a harang künn maradt, s a koca belé malacazott. Tizenegy malac vót benne.”

„A vadász felesége így mondta: „a Feneketlen tó kidobta a harangot s egy s egy vaddisznó belé malacozott.”

„Akkora harang volt, hogy hat ember alig bírta. Először a román templomba akarták feltenni, mivel román ember találta meg. Ennek csak haranglábja volt, nem bírta volna meg. Az unitárius templom tornyához vitték. Az akkori technikusok ide se ajánlották a végzetlen nagy súly miatt. Felvitték Vásárhelyre, a nagy vártemplom tornyába szerelték fel. Ez mai napig is ott harangoznak véle.” „Három ember húzza aztat. Hangja még a csergedi tetőre is elhallatszik. Pedig ez Vásárhelytől huszonöt kilométerre van. Vásárhelyről adtak egy más harangot. Az unitárius templomba szerelték fel. Ott ma is ez szól.”

„A prezsmitérium meghatározta, hogy annak a román embernek, ki a harangot megtalálta, s az ő gyermekeinek, s az egész nemzetjének, mikor meghalnak, az unitáriusok ingyen harangozzanak.”

3. Az elmondottak fedik Ferenczi Imre idézetét: „a monda, az ősi (nép) költészet elbeszélő műfaja: valamely történelmi eseményhez, személyhez, vagy valamely helyhez fűződő, szájhagyomány útján terjedő, prózai, illetve verses elbeszélés, amely a valóságos elemeket mesés, vagy csodás elemekkel vegyíti.”⁹

A Dobos Ilona beosztását követve:¹⁰ ez a történelmi mondatípusba tartozó, helyi névmagyarázó monda, a török–tatár mondakörhöz kapcsolódva.

- *Történelmi*, mert lezajlott eseményhez a tatárjáráshoz fűződik.
- *Helyi*, mert egy adott földrajzi helyhez: Désfalvához kapcsolódik.
- *Névmagyarázó*, mert a *Faluhely* nevének keletkezését mondja el.

Ez a monda is csodás elemekkel vegyül: a tatár óriás lábnyoma, a szántó-vetőket bogaraknak, játékszernek tekintő leány. A néma lány megszólal, a falu elsüllyed.

A mese jóvátétele is beleszövődik a mondába. A falu népe templomostól elsüllyed, de a kirekesztett lány hattyúvá változva megmarad.

Ebben a mondában sincsen időérzék és logikai összefüggés: „több ezer éve történt.” „A koca száz éve tűnt el, s rá néhány évre kapták meg malacaival.”

A tatárjárásba vegyül az óriások léte. A helyszíni videofelvétel alkalmával rákérdeztem, hogy lehetett: a dombon ülő tatár lábát a patakban mosta, holott az, a *Tatárlábtól* jó tíz kilométerre van? A válasz: „az nem tatárnak, hanem tulajdonképpen egy óriásnak a lábnyoma. A tatárok kicsi emberek voltak. Az óriások pedig olyan emberfajta, hogy jobb lábukkal az egyik, bal lábukkal a másik helyen állottak.” Itt is, ha kisebb terjedelemben, de megvan a másik lábának a nyoma is.

Mindezek mellett ennek a mondának is meg van a történelmi magja. Az eltűnt falu neve, az írott emlékekben is Hagymás, Hagymástelke, az íratlanban is az.

A désfalvi hagyományt a csávási adatok is megerősítik: „Évszázadokkal ezelőtt falunk mellett a dombok között, létezett még egy falucska, melynek Hagymástelke volt a neve.” Nagy László ny. református lelkész, a Csávási emlékkönyvben így ír: „...a tatárok...a falunk és Désfalva között elterülő völgyben fekvő Hagymás nevű falut is teljesen megsemmisítették.”¹¹ A *Faluhely* megjelölés a mikefalvi Polgármesteri Hivatal helyrajzában is szerepel.

⁹ Ferenczi Imre: Mondatterminológiák és műfaj kritériumok. In: Néprajz és Nyelvtudomány. X. Szeged. 1966. 13. old.

¹⁰ Dömötör Tekla–Katona Imre–Ortutay Gyula–Voigt Vilmos: Monda. In: A magyar folklór. Bp. 1979. 6. fejezet.

¹¹ Nagy László: Fiaim csak énekeljete... Csávási Emlékkönyv. A Csávási Református Egyházközség kiadása. 1995.

A monda így bizonyít: „...az valóságos igaz, hogy itt lakás volt. Ha ne lett volna, hunnét...téglá, ez, vaj az? De az létezett, meg van a jele: a feneketlen tó...” „Att láccatak mindenek. Kaptunk cserép pipákat, hogy szivaraztak ott. A hegybe voltak borpincék. Azt is felfedezték a régi vének, kaptak bort.”

Az elsüllyedés időpontjára csak feltételezéseink vannak. A mondában a tatárjárást említik. De melyiket? Az első, az 1241-es nagy dúlás nem jöhet számításba, mert Hagymás, az ismertetett történelmi adatok szerint akkor még létezett. Mint helynév, csak 1687-ben szerepel, Nagy László említett könyvében az 1658-as tatárjárást említi.¹²

Ez a helyi monda is sok vándormotívumot tartalmaz. A leány szerepe, a feneketlen tóba süllyedt falu és templom, a harangot kitúró állat, a magyar és az európai néprajzban jól ismertek.

A monda általános történelmi magját megtalálhatjuk, de a harang esetében ez nem sikerül. Az unitárius egyházközség levéltárát átlapozva, e tárgyban a következőket tudtam meg:¹³

– Az unitárius templomhoz 1851-ben épült torony, addig itt is csak harangláb létezett.

– A kisebbik harangot 1856-ban szerelték fel. Honnan került? Nincs rá adat. Ezt a harangot 1915-ben hadi célra elvitték Hova került? Nem tudjuk. Átvételi jegyzőkönyv nem maradt az egyházközség levéltárában.

– 1924-ben egy kolozsvári cégtől új harangot rendelnek. Ezt nem találják jónak, kétszer kicserélik. Az egyiket a helybeli református egyházközség veszi át, a másikat visszaküldik a cégnek. Az innen kapott új harangot 1924 októberében szentelik fel. Ez szól ma is a naggyal együtt.

– A nagy harang történetéről nincs adat.

A harangot megtaláló román ember leszármazottainak való ingyen harangozásról sincsen írásbeli adat. A szájhagyomány két variánsra oszlik:

a.) Bódi András, harangozókorában a Csernya Alexa család tagjainak minden halálesetkor ingyen harangozott, mert a harangot az ő ősök találta meg.

b.) Utóda, Bódi György azért harangozott a család tagjainak, mert Alexa az új harang beszerzéséhez hozzájárult.

Az 1862. november 28-án tartott megyegyűlés határozata:

„a harangozás díja az idegeneknek kivétel nélkül 50 kr.-ban állapotatott meg.” Ezt a törvényt a későbbi harangozófogadási jegyzőkönyvek is megerősítik.¹⁴

Román családnak harangoztatásért, illetve harang beszerzési adományáról a következő bejegyzések tanúskodnak:

– „1913 – Bódi István (Györgyé): Amerikában gyűjtött a templom javára 73 koronát, mely összegből Morár József (Szívuj) 30 koronát adott azon kéréssel, hogy ha itthon maradt családtagjai közül valamelyik elhal, vagy ő Amerikában elhalna, az egyházközség harangoztasson.”¹⁵

– „1925 Suska Péter g. kath. vallású désfalvi lakos haranglapra adományozott, márc. hó 15-én...50 leut.”¹⁶

A haranggal kapcsolatos mondabeli hagyomány és írásbeli feljegyzések tehát nem fedik egymást.

– Együtt jelentkezik azonban a magyart anyanyelvi szinten beszélő, volt segédjegyző, a 90 éves román Lazár Iustin tudatában: „a pásztor által megtalált, és az unitáriusoknak adományozott harangot a háborúban elvitték.”

¹² Ugyanott

¹³ A Désfalvi Unitár Egyházközség Jegyzőkönyve. – 1860-1937. 331., 333., 338., 385., 388., 393-397., 398-407. old.

¹⁴ Ugyanott 202., 527. old.

¹⁵ A Désfalvi Unitaria Szent Egyház javára tett kegyes adományozások 1877-1978. 15-16. old.

¹⁶ Ugyanott 32. old.

4. A dészfalvi szájhagyomány történeti személyiség emlékét is őrzi, mint a Rózsa Sándorét.

Tamási Andrásné Séra Irmától jegyezte le unokája:

„Nagyanyám 1983-ban 89 éves korában halt meg. Ő magyarázta, mi történt az ő édesanyjával, mikor Járai úréknál szolgált. Ebédet kellett vigyen a mezőn dolgozó béreseknél. A „Hendér útján” találkozott Rózsa Sándorral. Úgy megijedt tőle, hogy még az ételt is elszalasztotta, és még emellett valami pálcikákat is, amiket később összeszedtek. Rózsa Sándor ere felfigyelt, s megkérdezte: mik azok? Ő azt felelte annyi pálcika van, ahány felé kell ossza az ételt a béreseknél. Ezzel szelíden megsimogatta, s azt mondta neki, senkinek el ne mondja, hogy vele találkozott. Ha még véletlenül találkoznak tőle meg ne ijedjen. Rózsa Sándort a csendőrök sokat üldözték. Ezért egy nagyon érdekes dolgot csinált – lova lábára a patkókat fordítva vasaltatta fel.”

Dészfalván Rózsa Sándornak követője akadt. *Boldog Feriről* igaz történeteket beszélnek, akik ismerték. Szegény árva fiúból lett rablóvezér az 1950-es években. Bandájával a környező erdőkben tanyázott. A róla szóló történetek már kezdik magukba ötvözni a betyár jellemvonásokat. Ismerősöket és szegény embert nem engedett bántani. Az üldözötteket védelmébe vette. A börtönből megszökött, hogy az ott raboskodó kulákokról a családnak hírt vigyen.

Adorjáni Rudolf

Adatközlők: Antal Áron (sz. 1929), Antal Áronné Kiss Anna (sz. 1930), Antal Miklós (sz. 1920), Bódi András (sz. 1926), Bódi György (sz. 1926), Bódi Imre (sz. 1930), Fodor János (sz. 1932), Illyés Ferenc (sz. 1924), Kiss István (sz. 1919), Kiss Istvánné Kiss Ilona (sz. 1923), Lazár Iustin (sz. 1907), Molnár Ferenc (?), Molnár János (sz. 1940), Osvátné Dézsi Mária (sz. 1921), Pálosi Ferenc (sz. 1917), Séra Jánosné Béres Ella (sz. 1930), Séra Gábor (sz. 1929), Tamási Andrásné Séra Irma (sz. 1933), Szilágyi Sándorné Bódi Irma (sz. 1932), Szilágyi Sándor (sz. 1919), Szekeres Jánosné Filep Matild (sz. 1910).

Gyűjtők: Adorjáni Rudolf Károly (sz. 1922), Csizsér Elemér (sz. 1984), Csügg Gyöngyike-Magdolna (sz. 1983), Kiss István (sz. 1983), Magyar Mihály (sz. 1984), Pálosi Árpád Zsolt (sz. 1981), Szilágyi Anna-Rózsika (sz. 1983).

„Az üveghegyen túl...”*

Környezetvédelem és hulladékfeldolgozás a középkori magyar üvegiparban

Az *üveghegy* fogalmát jól ismerik a szellemi néprajz kutatói. Kovács Ágnes folklorista így definiálja: *meselem, mesei mitikus világkép, illetve a mesei távolságra utaló, mesekezdő formula része. Az elnevezést számon tartja a finn Aarne és az amerikai Thompson tudósok által összeállított mesekatalógus.*¹

Gyermekkori olvasmányélményeiből, kedvenc meséiből sokan ismerik azt a mesekezdő formulát, amely szerint „Hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl volt, az Óperenciás tengeren innen, az üveghegyeken meg túl, volt...” – mondja a mesélő. A mesehősök közül közismert Hamupipőke. A királyfinak fel kell ugratnia az üveghegyre, hogy a csúcsán lévő királyi palota ablakán kihajló királykisasszony kezéből az aranygyűrűt, aranyalmát, aranykendőt elkapja. Más esetben Mirkó királyfinak is meg kell másznia az üveghegyet. Az üveghegy fogalma

* Elhangzott a XXV. Honismereti Akadémia Helytörténet-Művelődéstörténet szekciójában. (Győr, 1997. július 2.)

¹ Thompson mesekatalógusában. Thompson Motif Index F751. számon szerepel az *üveghegy*.

ismert a magyar, szlovák népmesékben, de megtalálható a német nyelvterület meséiben is (*Glasberg vagy Glasbergitt* elnevezés alatt).²

A kérdés az, hogy az *üveghegyeken túl* a mesekezdő formula mesebeli, vagy esetleg valós tért jelent? A folkloristák véleménye szerint ez a reális földrajzi helyektől távol van, talán nem is létezik, tehát mesebeli teret takar.³ Azt is tudjuk: a korábbi folklorikatások már több mesebeli térről bebizonyították, hogy valós földrajzi helyre vonatkoznak. Az Óperencia – amely mesékben távoli országra utal – etimológiáját Tárkány Béla fejtette meg, aki 1846. évi karlsbadi és gasteini útjáról írta naplójában: „A mesés hírvű Oberenczian (Ober Enns) keresztül estére Mölkbe értünk”. Az Ober-Enns elkorcsosult diákos nyelven: Ober-Ensia, s innen eredeztethető az Óperencia név. Az elnevezés valószínűleg az alsó-ausztriai Wells városában egykor állomásozó magyar huszároktól ered.⁴ A *Bergengócia* elnevezés több magyarázata közül a legvalószínűbb az, amely szerint a debreceni diáknyelv körében született tréfás, mesebeli földrajzi hely, amely a történelmi Bereg és Ung megyék nevének az összevonásából keletkezett, latinus formában képzett gunyoros elnevezés.⁵ Ez a név is eredetileg legációba járó, azaz a nagy ünnepeken falura prédikálni kiküldött református teológiai hallgatóktól ered.

Hasonlóképpen ismert a *Girgácia* tréfás földrajzi névről, hogy reális földrajzi teret jelölt egykoron. Etimológiáját Tolnai Vilmos megtalálta *Zakál György Öorségnek leírása* c. kéziratában: „Legnevezetesebb Folyóvizek 1. A Kerka... a' honnan ezen most nevezett Helységek közönségesen Kerka mellyeknek, Kerka mentinek, Kerkátiának, csúfságból Gergátiának is mondatnak.” Ez az elnevezés is feltehetően a pápai diákoktól származik, akik számára ez volt az a legtávolabbi vidék, ameddig legációba jártak.⁶

Tehát az Óperencia, Bergengócia és a Girgácia mesebeli terek valós földrajzi helyek nevét rögzítik. Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy a *hetedhét országon túl* kifejezés, amely szintén mesekezdő formula, talán éppen a német-római császárválasztásra jogosult eredendően 7 választófejedelem országáról kaphatta nevét. Fogalomná azért válhattak, mert stabilak voltak, ui. 1356-ban IV. Károly császár Aranybullája szerint a választófejedelmek országát nem lehetett felosztani.⁷ A „*hetedhét ország*” kifejezés, mint mesemondói szófordulat más elképzelés szerint ennél jóval korábbi eredetű, s talán a hét honfoglaló törzs által megszállt területet, akkori kifejezéssel élve *uraságát* (=országát) értették alatta.

Meggyőződésem, hogy az előzőekhez hasonlóan az *üveghegy* elnevezés – ma mint mitikus mesebeli tér – valós földrajzi helyről kapta a nevét.

Az *üveghegyeken túl* kifejezés értelmezésére az egyik ismert válasz, hogy esetleg az Alpok hófödte csúcsairól kaphatta a nevét. Talán éppen az alsó-ausztriai 2075 méter magas Schneebergről nevezték el, amelynek csúcsát nyáron is hó fedi. Különösen tiszta időben (kora tavasszal vagy ősszel) a légvonalban mintegy 50 km-re lévő Sopronból már jól látható.

Másik elképzelés szerint az üvegváráktól kaphatta a nevét az üveghegy. Könyöki József a magyar várakról írt könyvében említi az *üvegvárat*. Szerinte ezek építése Európában mindenütt elterjedt. Építése során az ilyen várat lazán rakott kőfállal vették körül, kova-, trachit-, porfir-, gránit- és bazaltkőből. A sáncok, illetve várfalak szerkezetét általunk nem kellőképpen ismert módon rakták össze, s a falban lévő fa mennyisége elegendő lehetett ahhoz, hogy megfelelő égetési technika alkalmazásával a fal közetanyaga kívül és belül részben összeolvadt s ezáltal az építmény erősebb, ellenállóbb lett. Az ilyen gátvárat *üvegvár* néven emlegetik. Könyöki is talált ilyen összeolvadt bazaltkővet a Bors vezér által épített Zólyom megyei szélnevei várban, vagy a Liptó megyei Potornyán.⁸ Mindenesetre

² Kovács Ágnes: *Üveghegy*. Magyar Néprajzi Lexikon V. Bp. 1982. 447. old.

³ Bánó István: *Népmese*. Folklor 1. In: Magyar Népköltészet. Szerk.: Vargyas Lajos. Bp. 1988. 37. old.

⁴ Kovács Ágnes: Óperencia. Magyar Néprajzi Lexikon IV. Bp. 1981. 93. old.

⁵ Kovács Ágnes: Bergengócia. Néprajzi Lexikon I. Bp. 1977. 260. old.

⁶ Kovács Ágnes: Girgácia. Néprajzi Lexikon II. Bp. 1979. 287. old.

⁷ A választófejedelmek németül Kurfürsten, a régi Német-római Birodalom ama fejedelmei, akik a XIII. század közepétől a német királyt, illetve császárt választották. Ezek voltak az egyháziak közül: mainzi érsek, a kölni érsek; a trieri érsek; a világiak közül a rajnai palotagróf, a szász-wittenbergi herceg, a brandenburgi örgróf és a cseh király. 1806-ban a választófejedelmi méltóság megszűnt.

⁸ Sághegyi Lajos: *A magyar üvegesipar története*. Bp. 1938. 50. old.

különleges, nem mindennapi építmények lehettek, s létezésük megragadta a mesemondók fantáziáját.

E mesterséges kiegészítés építési gyakorlatához hasonló lehetett az, amikor a fából-földből-kőből emelt sáncok egész földtömegét kiegészítették, s ennek eredményeként vörösre égett sáncmag keletkezett. Ilyen vörös sáncok kerültek elő többek között Sopronban, a Heves megyei Gyöngyöspátán, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Sályban, s az ungvári Várhegyen folytatott régészeti ásatások során. Keletkezésükre vonatkozóan, hogy mesterséges eredetűek avagy véletlen égések, gyulladások alkalmával jöhettek-e létre, a szakemberek véleménye megoszlik. Az üvegvarak keletkezése és a vörös sáncok problematikája, mint különleges építési gyakorlat, kétségtelen, rokon vonásokat mutat, s ezért említettem meg mindkettőt.

Az *üveghegy* fogalmának keletkezésével kapcsolatban előbb elsorolt elképzeléseket nem tartom kizártnak, de mindemellett nem tartom eléggé meggyőzőnek sem.

Korai üvegiparunk kutatása és anyaggyűjtése közben bukkantam egy sajátos fogalomra, nevezetesen az *üveges* vagy *üveghegy* határnevekre. Ez az elnevezés megtalálható napjainkig a Hegyalján fekvő Monok, a Bükk lábánál épült Eger, s a Mátra előterében várossá lett Gyöngyös határnevei között.

Az *üveges* határnév Egerben már 1577-ben felbukkan,¹⁰ 1592-ben üveges formában fordul elő¹¹ s mindkét esetben a szőlőhegyek felsorolásában szerepel. Tovább él az elnevezés a hódoltság idején *Iveges* vagy *Iveges* változatban szintén szőlőhegy elnevezésként.¹² Napjainkban ez a név már így ismeretlen, viszont helyette az *Üveghegy* ma is élő földrajzi név. Az *Üveghegyen* épült fel Egerben a Gyermekváros, a Mentőállomás és a 12. sz. Általános Iskola. Az *Üveghegy* a mai Könyök, illetve Ráchegy utcák által határolt területet öleli fel. Az *Üveghegy* Gyöngyösön a Pászto felé vezető műút menti területet, továbbá a Zsidótemető környékét jelöli.

A történelmi Magyarország más területén is találhatunk hasonló elnevezést. Pozsonyban a város szőlőhegyei között említik 1494-ben a *Glaserl* helynevet.¹³ A *Glaserl* kifejezés az *üveges* szó kicsinyítőképzős formája, ezt a németben az „l” betű jelzi, s ezért *üvegescke* jelentésű. 1683-ban a szőlőtermesztéséről nevezetes Pozsony megyei Szentgyörgy szabad királyi város határnevei között szerepel *Glaser = Üveges* helynév.¹⁴

Az elnevezés érdekessége, hogy valamennyi településnek – Monok, Eger, Gyöngyös, valamint Pozsony és Szentgyörgy – van két közös vonása, nevezetesen: szőlő- és borkultúrájukról híresek, továbbá a határnevek minden esetben szőlőhegyet takarnak. Az *üveges*, illetve *üveghegy* határnevek középkori gyökertűek. Elgondolásom szerint, mint a népmesékben szereplő „*Üveghegyeken túl*” helymegjelölésre szolgáló kifejezés olyan határhelyre utal, amely a lakott településtől messze van. Valószínű, hogy ezzel az *Üveges*, valamint *Üveghegy* névvel jelölt területen gyűjtötték össze és ásták el a középkorban az üvegtörmelékét. Az üveg ugyanis rendkívül környezetszennyező, s a talajba kerülve sem bomlik el, évszázadok után is változatlan marad.

Az üveg kora középkori mindennapos használatát kevésbé ismerjük. Ehhez, s ugyanakkor a bor üvegbe történő palackozásának gyakorlatához szolgál adaléku egy XII. századi adat. 1176-ban az erdélyi Egyházasközség és Szentmiklós határleírásában említik, hogy a két falu közötti határ egyik halmában *egy borral teli üveget ástak el*.¹⁵ Talán nem túlzás azt állítani, ha a

⁹ A vörös sáncok problematikájára lásd: Kovács Béla: A vörös sáncok keletkezése. Soproni Szemle 1988. 2. 156-159. old.

¹⁰ Eger város határának helynevei. Dobó István Vármúzeum Eger, Néprajzi Adattár 1172-69.

¹¹ Heves Megyei Levéltár (továbbiakban: HML. XII-3/a/16. Érseki Gazdasági Levéltár. Liber 16. 1-25.

¹² HML. XII-2/d/30. Liber Sancti Johannis, 467, 468, 484. old. – Heves megye földrajzi nevei. 1988. IV. 132. old. – Az *Üveg-hegy* név alatt a Bajza József utcát határozta meg.

¹³ Egy bizonyos Meindl Lucia a szegények kórházára hagyja „*mein weingarten Glaserl mitsambt dem garten*”. – *Örtway Titndar*: Pozsony város története I. 1895. 395. old.

¹⁴ *Schram Ferenc*: XVI-XVIII. szd-i földrajzi nevek az Országos Levéltár „Urbanium et Conscriptiones” gyűjteményében. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványa 132. kötet. Bp. 1973. 81. old.

¹⁵ *In qua fossa est etiam unum vitrum cum vino pro signo metali*. – *Wenczel Gusztáv*: Árpád-kori Új Okmánytár I. 1001-1235. Pest, 1860. 74. old.

XII. századi Magyarországon határjelek közt szerepel a borral teli üveg földbe helyezése – mint a határmegjelölés egyik módja – ti. az nem bomlik el, tűnik el, s mint határjel utóbb kiásható bizonyoságként –, akkor az üvegpalack használata is gyakorlat lehetett.

Az Üveges, valamint az Üveghegy elnevezésű helyeken nem maradt sokáig, az idők legvégső határáig az összegyűjtött üvegtörmelék, azt ugyanis felhasználták az üvegyártáshoz. Az üveg alapanyagaihoz mind a mai napig szokás, tört üveget keverni. A tört üveg összegyűjtésének magyarországi módszereit nem ismerjük, de értékes, idevágó adat került elő Dél-Franciaországból. Marsaillesben már a XIV. században a városi magisztrátus rendelkezett a tört üveg összegyűjtéséről egy bizonyos helyre a városon kívül. Ide tartozik, hogy a tört üvegek értékesítése városi monopólium volt, amelyet utóbb eladtak az üveghuták tulajdonosainak.¹⁶

Talán nem véletlen, hogy Észak-Magyarország ma is jelentős szőlő- és borkultúrát termelő helyeiről ismerjük az *üveges*, illetve az *üveghegy* fogalmát. A Hegyaljára és Eger környékére a kora középkorban érkeztek latinus telepések. A középkor hazai latinsága az újlatin nyelvcsaládhoz tartozókat latinus gyűjtőnévvel illette. Elnevezésük alatt értették a vallont, az olaszt, a franciát, sőt még a spanyolt is. Az *Egri Völgybe* (*Vallis Agriensis*) a belgiumi Liège környékéről érkeztek francia származású telepések, akik még 1447-ben is kitűnően beszéltek anyanyelvükön.

A korábbi kutatás már régebben felvetette az Egri-völgy latinus telepeseinek dél-franciaországi származásának lehetőségét. Kovács Béla szerint a Szent Egyed-kultusz elsősorban éppen erre a területre jellemző, hiszen itt van a *Saint Gilles*-i monostor, amelyet 720-ban meghalt Szent Egyed alapított, s a sírja a középkori egyik leglátogatottabb zarándokhelye volt. Szent Egyed volt a patrocíniuma az Eger melletti Kistályának, amelyet a XIII. században *Villa Talya Latina* néven említenek a források, továbbá a közeli Szarvaskő templomát is Szent Egyed tiszteletére szentelték. Egerben a latinusoknak külön településük volt, amelyet *Olasz utcának* neveztek, s ez a vártól ÉNy-ra, a városból kivezető út mentén feküdt, amelynek a folytatásában, mintegy 5 km-re a településtől az Eged hegye emelkedik, amelyet még a XVIII. század végén is a források *Mons Sancti Aegidi*-nek neveznek.

Észak-Magyarország sajátos szőlő- és borkultúrájáról a kutatók megállapították, hogy a terület szőlőkultúrája eredetében is más, mint a pannóniai, de a történeti fejlődésében a latinusok is jelentős szerepet játszottak. Mái is találni olyan művelési és bonyerési sajátosságokat, amelyek elsősorban azokra a vidékekre jellemzőek, ahol virágzó latinus települések voltak. Ezért nem véletlen, hogy a *Hegyalján*, az *Egri-völgyben*, *Biharban*, a *Szerémségben* és *Esztergom környékén* – tehát a legismertebb latinus településeken – ugyanazt a művelési módot találjuk, amely a dél-franciaországi szőlőkultúrára is jellemző.¹⁷

A XVI. századi (1548, 1549.) évi dézsmajegyzékekben található családnevek (Felnémeten az Angeleth és a Lando, Nagytályán a Lando, Felnémeten és Nagytályán Loy és Porch(ia) családnevek, Makláron a Loy, Sorgó, Hensel, Olasz családnevek) alapján nem túl merész következtetés, hogy a XVI. század közepén az Eger környéki szőlőhegyeket művelő Rajna-Mosel-Maas vidékéről érkezett telepések még beszélték anyanyelvüket. Ezt igazolja, hogy a tizedszedők egyszer francia írásmódban, máskor fonetikusan lajstromozták ugyanazt az adózót.¹⁸ Az Egri Völgy latinusairól Oláh Miklós egri püspök is feljegyezte országleírásában, hogy beszélték a XVI. század derekán a francia nyelvet.

A nyugat-európai telepéseknek szerepe volt még az észak-magyarországi szőlő- és borkultúra kifejlesztésében. Ilyen formán úgy mondhatnánk, hogy a „francia kapcsolat” révén terjedt el az üveg összegyűjtése az Ivesges, Üveges, Üveghegy néven szereplő határhelyeken és innen eredeztethető az üveg újrahasznosításának a középkori gyakorlata.

A Diósjenő határában feltárt XIII-XV. századi üveghuták ásatásai szolgáltatják az egyik legkézenfekvőbb bizonyítékát az üvegtörmelék összegyűjtésének és újrahasznosításának. Ezt

¹⁶ H. Gyürki Katalin–Miklós Zsuzsa: Középkori üveghuta feltárása a Nógrád megyei Diósjenő közelében. *Archeológiai Értesítő*, 1992. 1-2. 76. old.

¹⁷ Kovács Béla: Adatok az Egri-völgy középkori településtörténetéhez. Szerk.: Szabó János Győző. *Dolgozatok Heves megye múltjából*. Eger, 1970. 42-43. old.

¹⁸ Bán Péter: A kamarai dézsmajegyzékek forrásértéke a XVI. szd. közepén (Heves vármegye példáján.) Szerk.: *Lengvári István*, in memoriam: Barta Gábor. Pécs, 1996. 256. old.

az is igazolja, hogy velencei készítésű üvegdarabok kerültek elő az ásatás során a felhasználásra váró üvegtörmelék között.¹⁹ Még inkább igazolja állításunkat az elvégzett üvegyipari anyagvizsgálatok eredménye. A vizsgálatok során megállapították, hogy feltűnően magas a Na_2CO_3 (szóda) tartalma. Ez az üveg a magas kalcium-, magnézium-, valamint az alumínium-oxid összetétel miatt nehezen olvadt. A fénymikroszkópos anyagvizsgálat során meg nem olvadt részeket találtak az üvegben. Ezt az üveget a szakemberek ún. rövid üvegnek nevezik, amelynél az olvadási folyamat magas hőfokon kezdődött és viszonylag gyorsan befejeződött. Az ilyen üveg csak egyszerű alakítású termék, pl. ablaküveg előállítására volt alkalmas. Az üvegyipari vizsgálat is magasnak tartotta az alkáli komponensek (Na_2CO_3 és K_2CO_3) arányát.

Ez egyértelműen bizonyítja, hogy a tengeri növényből származó ún. nátrium-üveget összeolvasztották a kontinentális eredetű bükkfahamuból nyert, ún. hamuzsíról gyártott kálium-törmelékkel.

Az mindenesetre biztos, hogy ez az üveg nem volt tökéletes, tehát éppen a nátriumüveg- és káliumüveg-törmelék összeolvasztásakor nem ügyeltek azok helyes arányára, amiért a késztermék is hibásnak minősült. A kétféle nátrium- és káliumtartalmú üvegek összeolvasztására a diósgyőri várásatások során előkerült ún. Kultroff-üvegek esetében is találni példát.²⁰ Ezek üvegyipari vizsgálata is bizonyította a kétféle üveg összeolvasztását. Egyébként 1524-ből származó oklevél igazolja a diósgyőri üveghuta felállítását.²¹

Nagyon valószínű, hogy az üvegtörmelék összegyűjtésénél nem végeztek szelektív gyűjtést, vagyis nem külön-külön tárolták a kontinentális eredetű káliumüveget s a tengerpartok közelében készült nátriumüveget. Talán ez lehet az oka, hogy utóbb felhagytak az üvegtörmelék összegyűjtésével, nem kísérleteztek a kétféle összetételű üvegfélék olvasztásával, mert idehaza a tisztán bükkfahamuból előállított hamuzsírral megbízható minőségű üveget lehetett készíteni.

Természetesen ez még egy problémát felvet: ha összegyűjtötték és újrahasznosították az üvegtörmelékét, az újkorban ezt a huták körül is elvégezték, akkor ilyen formán az újra feldolgozott termékben a kálium és nátrium aránya is megváltozott. Mint tudjuk, a nátriumüveg készítéséhez szükséges szódát a tengerparti növények hamujából nyerték – Egyiptomban, Szíriában, Spanyolországban és Velencében is. A káliumüveget viszont a bükkfa hamujából készítették és az európai kontinens szárazföldi országainak, így többek közt Csehország, Németország és Magyarország üvegyiparának ez a jellemző sajátossága. Ezek után felvetődik a kérdés, hogy vajon mennyire tekinthetők megbízhatóknak azok a vegyi elemzések, amelyeknek alávetették a már földből előkerült középkori üvegeket, ha az üveg középkori újrahasznosítási gyakorlata következtében összeolvasztották a tengerparti eredetű nátrium-, illetve a szárazföldi eredetű káliumüveg-törmeléküket?

Az előzőekből még egy következtetés levonható. Ha a régészeti ásatások során kevés üveglelet kerül a felszínre, ennek talán az is oka lehet, hogy a tört üveget összegyűjtötték az üveghegyeknek nevezett helyeken, valamint más esetben az üvegolvasztó telepek (lásd: Diósgyőr, Diósjenő) közvetlen közelében és azután újra feldolgozták a XIII-XVI. század során.

Az üvegyártásnál előbb ismertetett középkori környezetkímélő technika, az üvegtörmelék egyfajta összegyűjtése s újrahasznosítása – mint gyakorlat – a későbbi századokban is megmaradt. Például Parádon 1820-ban kéthetente gyerekekkel gyűjtették össze az üvegcsűr körül elhullott törmelékét, mint azt az Orczy-uradalom 1820. évi számadáskönyve bizonyítja. Az általános gyakorlat az, hogy a huták körül keletkező törmelékét a szlovák munkásokkal dolgozó XVIII-XIX. századi Szuahahután vagy Nagyvisnyőn – az ún. *hutyinszónak* nevezett törmelékdombrára hányták, amelynek újrahasznosítására nincs adatunk. Egyébként a Szuahahután²² és Nagyvisnyőn²³ a régészeti kutatás éppen a *hutyinszónak* nevezett tör-

¹⁹ H. Gyürki Katalin–Miklós Zsuzsa: i.m. 1992. 77. old.

²⁰ Veres László: XVI. századi diósgyőri Kutroff töredékek. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 20. Miskolc, 1982. 41. old.

²¹ Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti oklevélgyűjtemény. 25709.

²² Szvircsek Ferenc: Jelentés az 1978. április 5-7-én Mátraalmáson (Szuahahuta) végzett üvegmanufaktúra ásatásról. – Nógrádi Történelmi Múzeum [Salgótarján] Adattára. 2223-78.

²³ Balogh Sándor: Egykori üvegcsűr emlékek a Huta Réten. Honismeret 1997. 2. sz. 83-84. old

melékdombot találta meg, s annak érintetlen állapota is igazolta, hogy tele volt a hosszú idő alatt felhalmozott üvegáruk töredékeivel.

Miért tűnik el az iparágban a hulladék anyag összegyűjtésének, s újrahasznosításának a gyakorlata? Valószínű, hogy a korai középkorban, amikor az üveg drága volt és viszonylag keveset állítottak elő, érdemes volt összegyűjteni. A XVII-XVIII. századtól megnő az üveggyártás volumene, nő az üvegtermékek piaca, s olcsóbbá válik az üveg. A piac mind növekvőbb igénye gátlástalanabbá teszi a gyártókat. Nincs idő, pénz, vállalkozó az üvegtörmelék vagy a használatból kikerülő üvegáru összegyűjtésére és újrahasznosítására.²⁴ Ide tartozik, hogy a XIX. század derekától a mesterséges szóda, a széntüzelés elterjedése, az 1870-es évektől a regeneratív gázfűtésű kemencék bevezetésével a korábban rendkívüli erdőpusztulással járó fafelhasználás megszűnt. Az üveggyártás gyáripari korszakában az üvegáru olcsó tömegcikké válik. Miután nincs piac- vagy nyersanyaghiány, amely korlátot szabna, az újrafelhasználás igénye időben még távolabbra tolódik. Azt gondolom, hogy a környezeti károk, településeink szemételepein tonnaszámba felgyülemelő üveg, a környezetszennyezés megakadályozása, nem kizárólag üzleti kérdés, hanem elsősorban létkérdés. Ezért egész korábbi, természettel kapcsolatos gondolkodásunk megváltoztatására, ún. paradigmaváltásra van szükségünk.

Zárógondolatul annyit, hogy úgy tűnik, a népmesékben előforduló *üveghegyeken túl...* szófordulat nem a mesemondók fantáziájának a szüleménye. Ez annak az országszerte elterjedt középkori környezetkímélő s takarékos, az üvegtörmelék újrahasznosítására törekvő gazdálkodásának a máig élő és emléke, amely szoros kapcsolatban állt a korai üveggyártó iparunk születésével és elfelejtett gyakorlatával. Hozzá kell tennünk, hogy a címben említett „környezetvédelem” és „hulladékfeldolgozás” kifejezéseket azért tartom indokoltnak, hogy idézőjel közt szerepeljenek, mert ezek a fogalmak nem teljesen azonosan a mai terminológiákkal, viszont mindezen megszorítások ellenére végső soron előzményeiben szerényebb körülmények között azokkal tartom ekvivalensnek.

Napjainkban a környezetünket elborító üvegtörmelékkel s hulladékkal, a hulladékban rejlő értékes nyersanyagok újrahasznosításával sürgősen kell valamit kezdeni, azért, hogy a környezetünket ne az ember által emelt szemét- és üveghegyek csúfítsák el...

Csiffáry Gergely

A táj tükröződése a gyermekjátékokban¹

Talán furcsállják a címet Kedves Hallgatóim, hogy a táj a gyermekjátékokban is tükröződik, mert a gyerek részleteiben, fokozatosan ismeri meg a világot. A gyermekjátékok – mondják sokan – mindenütt egyformák, hiszen mindenütt hívják házából a csiga-bigát, mindenütt növeszteni szeretnék a hajukat az esőben a gyerekek. Mégis most három játékot állítok egymás mellé, döntsük el, hogy egyformák-e, tükröződik-e bennük a táj, amelyik körülveszi a dalt éneklő gyereket? Kezdem Győr városával! Hát városon is van népdal, gyerekjáték? Van. Még most is. A század eleji kéziratos gyűjteményben bámulva láttam, hogy éppen úgy élt Győr városában a régi stílusú népdal, akár falun. Csak a múlt század második felében kezdődött meg az elkülönülés. Nekem olyan szerencsém volt, hogy éppen Győrben találtam legidősebb énekesemre, a 101 esztendős Böröndi nénire, aki kristálytisztán énekelt.

²⁴ Szinte kivételes eset, hogy a Bihar megyei *hagymási*, vagy *béli* hutáknál jelentős mennyiségű üvegtörmelék dolgoztak fel a XVIII. században, amely üveghulladékot azok a kereskedők hozták, akik üveget jöttek vásárolni. – *Bunta Magda-Katona Imre: Az erdélyi üvegművesség a századfordulón.* Bukarest, 1983. 81. old.

¹ Elhangzott a XXV. Honismereti Akadémián, Győrben, 1997. július 1-én. (Szerk.)

Elmondotta, hogy az az újárósi városrész, ahol ő a gyerekkorát töltötte, nem ilyen volt, ám akkor nagy gyep volt, sok liba rajta, és ott játszottak a gyerekek. Hogyan is hívogatták elő Böröndi nénék kislány korukban a csiga-bigát?

őzv. Böröndi Péterné Sári Teréz (1869)
Győr, 1970. B.E.

Csi-ga bi-ga tud ki a szar-vá-dat!
Én is tu-lom pi-ros ta-lics-ká-mat.
Mert meg-mon-dom, hol a-pád:
Kér-tek a-latt ku-tat-ás.

Ugorjunk egyet. Sukoró faluba. Ott a Velencei tó partján idős nénitől hallottam a következő csigahívogatót: Mintha nem is ugyanabban az országrészben született volna a két csigahívogató.

Szűcs János (1897), Sukoró, 1973. B.E.

Csi-ga bi-ga gye-re ki, ég a há-zad i-de-ki.
Ke-rek tó-ba vet-lek, on-nan is ki-vesz-lek.
hosz-szu po-kok meg-ker-get-nek. vén kot-lók meg-esz-nek!

Ugorjunk még nagyobb, a Hernád partjára. Hernádkak nevű faluban, Krupla Ida néni énekelte nekem a következőt, nem is csigahívogató, hanem csigabújtató. Valami veszedelem fenyegeti szegény kis csiga-bigát, hát gyorsan bujjon be a házába, hogy védelmet találjon. Íme:

Leitkó Jánosné Krupla Ida (1908)
Hernádkak, 1974. B.E.

Csi-ga bi-ga buj-j el ha-mar, jön-nek a ta-tá-rok.
Te-le-ve-lek er-dő, mé-zó, be-rek és az á-rok.
Meg-fog-ják a szar-vacs-ká-dat, a sós kút-ba tész-nek.
Ha ki-a-bálsz még-ta-pos-nak és ki is ne-ve-t-nek.
Há-rom kő-vel le-nyom-tat-nak hát ó-kör-rel ki-vo-nat-nak.
Buj-j el cu-ga, buj-j el.

Mintha nem is egy országban született volna a három, annyira más mindegyik. De benne tükröződik a táj mindegyikben. Böröndi néni elmondta, hogy az úJVárosi városrészben annyi kútásó mester élt még az ő gyerekkorában, hogy külön utcájuk volt. Azok sose voltak otthon, elmentek kutat ásni. Egyik gyerek megkérdezte a másikat, hol apád, hol apád? Belekerült a csigahívogatóba a válasz: kutat ás. A Velencei tó mellett meg mivel ijesztgetik a csiga-bigát? Hogy kerek tóba vetlek. Hernádkak nevű falu légvonalban 10-12 kilométerre van Muhi pusztától. Hány évszázad telt már el a tatárjárás borzalma után, mégis az ott élő gyermek még mindig a tatárok emlékével ijesztgeti a csiga-bigát. És lám, történeti énektörödek is belekerül ebbe a csigabújtatóba, hogy „tele velek erdő, mező, berek és az árok.” Itt már megjelenik a természet is, az erdő, a mező, a berek, ami a folyó menti kiöntéses terület flórája. Sárospatok mellett mi is a Berekben szerettünk sétálni. És az árok sem hiányzik. Lám, ott tükröződik a táj ebben a három kis csigahívogatóban is.

A legelső gyerekjáték-dalokat felnőttektől hallja a gyerek. Milyen jó pedagógus a magyar nép. Nem sok hangból álló, nagyívű dallamot dúdol a kicsi gyerekeknek, hanem olyan két-három hangból álló kicsi dallamocskákat, amilyeneket majd maga is elkezd énekelni. Amiken keresztül megismeri a természetet, a körülötte lévő világot. Persze részleteiben. Mert a gyerek szemlélete olyan, hogy nem az egészet látja, hanem a részleteket, később fogja majd ezeket egészzé összerakni. Azt szokták mondani a gyerekekre, hogy milyen jó megfigyelő, olyat is észrevesz rajtunk, amin a felnőtt tekintete elcsúszik. Valójában nem *jobb* megfigyelő, csak *más*.

Két-három hangos dalocskákkal altatja az édesanya a kicsi gyerekét. „Csicsíja, babája, nincs itthon a mamája. Elment Győre vásárra, cukrot hoz a Lacikának szájába.” Sok-sok változata van ennek a kis altatónak. Beleénekelnek olyan neveket, ahová vásárra járnak. „Csicsíja babája, nincsen itthon a mamája, elvitte a kánya, Lövőre vásárra. Papa bosszújára.” Mert ebből a faluból Lövőre jártak vásárra.

Azután jönnek az állni, járni tanító énekek. Milyen szívósan énekelnek ezek! Talán két hete sincs, hogy Győrságon lejegyeztem a következő kisgyermeket járni tanító mondókát: „Gyorsan menjünk, gyorsan, Győre gyöngyért, Komáromba gombért, Esztergomba gombostűért. Fehérvárra brosstűért.” Íme felsorolt egy csomó városnevet. Mít tudja még az a gyerek, hogy hol vannak ezek a városok, de hallja, hallja. Megmaradnak a kis emlékezetében ezek a nevek, aztán majd később belerakja abba a térképbe, amit megismer iskoláskorában. A térden lovagoltatókba is belekerülnek már városnevek, pl. „Csett Pápára, ló hátára, onnan Győre, Komáromba. Csett, csett, csett.” Jó támpontok ezek a városnevek a gyerekek tájban való tájékozódásához. Lám nem csoda, hogyha a gólyaköszöntőbe maga a gyerek is beleszó már egy-egy helynevet. A szigetközi gyerekek például Győrújfaluba a gólyát így köszöntötte tavasszal: „Gólya, gólya, gilice. Héderővári vad réce, mi löte a lábodat? Török gyerek megdobta, magyar gyerek gyógyította. Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel. Addig nem adom oda az öreganyád kulcsát, míg háromszázat nem kerülsz.” Még a sámán oldó-megkötő tudománya is szerepel benne. Ő is megkötö a gólyának az útját, míg az nem teljesíti a kérését, akkor aztán mehet tovább.

Ezen a kis mondókákon keresztül kapcsolódik a kicsi gyermek a világhoz. Először kit lát? A fölő hajló szülőket, testvéreket. Aztán kimegy az udvarra, de az nem nagyon szerepel a gyerekjátékban. Arról nem énekel, de a kertek, azok már érdekesebbek, mert ott található a növényvilág, sőt a kisállatok világa is. A csiga-biga, a katicabogár, a cserebogár, amit elő szeret hívni, mert akkor már nyár lesz, lehet meztílni járni. A kert már szerepel a gyermekmondókákban. Hallgassunk csak ezekből is. Így énekelik a Rábaközben: „Kert alatt meggyfa, / hajlik az ága. / Alatta vagyon barna menyecske, / akit szeretsz kapd el. / Ezt szeretem, ezt kedvelem, / ez az én édes kedvesem. / Járja, járja hat katona, / hogy vigadjon, ez az utca. / De szép utca ez az utca, / rozsmaringgal van kirakva. / Szita, szita péntek, / szerelem csüörtörtök, zabszerda. / Juliskának szép a neve, / rakd ide, rakd oda, / rakd oda a sarokba.” (Horváth Győző gyűjtése.)

Lám, a helyi folklórnak milyen óriási szerepe lehet pedagógiánkban. Mert ma ugyanazt a csigahívogatót énekelik az ország minden részén a gyerekek: „Kapsz tejet, vajot, holnapra is marad.” Mintha más nem is lenne, pedig de sokféle van. Ha megtanulná a gyermek, hogy az én falumban, ahol én élek, az én őseim hogyan énekeltek, s ő is így énekelné. Mennyivel jobban kötődne a szülőföldjéhez. Vegyük elő és tanítsuk meg ezeket a helyi változatokat!

Hogy mennyire nem tártuk fel teljesen a gyermekjátékdalokat, arra példa az a rádiópályázat, amit – ha jól tudom – 1970-ben hirdettek meg: gyűjtsünk nyomtatásban meg nem

jelent gyermekjátékokat. A Magyar Népzene Tára első kötetében 1142 gyermekjáték van, s erre az egyetlen pályázatra 5000 gyermekjátékot küldtek be, köztük jómagam is. Olyanok is kerültek elő, amiket nem találunk meg a Népzene Tárában.

Sok változatban élnek a Naphívogatók. Micsoda ősi gyereksóvárgás nyilvánul meg ezekben. Az én borsodi szülőfalumban, Sályban nem kisebb valaki járt elemi iskolába, mint Gárdonyi Géza, az Egri Csillagok írója. A Gyermekkori emlékeim című munkájában leírja, hogy az osztálytársai közül hatnak, nyolcnak sem volt semmiféle lábbelije. Meztlábasan, futva szaladtak föl az iskolába. Odahaza pedig, hogy a felnőttek lába alatt ne legyen a gyerek, a kemencesutban, a kemence meg a fal közötti kicsi részen volt a helye. Oda tettek egy zsákba szalmát, azon kuporgott. Várta a tavaszt, hogy kimehessen meztláb is játszani. Milyen sóvárogva énekelte: Süss fel nap! Egy Szigetközben lejegyzett Naphívogató azért is kéri a Napocska kisütését, hogy a kicsi, apró férgek is melegedjenek meg. Sérényőszigeten jegyeztem le a következőt: „*Kelj föl Nap, Isten Napocskája, / Kertek alatt a kislábák megfagnak. / Süss ki, süss Napocska, Isten Napocskája. / Melegedjenek meg, a kis apró férgek. / Süss ki meleg ég alá, bújj el hideg föld alá. / Süss ki, süss ki, Isten Napocskája.*”

Prikler Ferencné Majthényi Mária (1899.)
Sérényősziget , 1968. B. E.

Kelj föl nap, Is- ten na-pocs- ká- ja,
ker- tük a- latt a kis- li- bák mēg- fagy- nak .
Süsski ,süsski na-pocska , Is- ten na-pocs- ká- ja
Mē- lē- ged- je- nek meg a kis ap- ró fér- gek ,
Süsski me- leg ég a- lá , Bújjel hi- deg föld a- lá
Süss ki süss ki Is- ten na-pocs- ká- ja .

A régi ételáldozat maradványai is föllelhetők néhány naphívogatóban. Gazda Klára könyvéből (Gyermekvilág Eszterneken) értesültem róluk először, és legnagyobb meglepetésemre Órvidéken is találkoztam ilyen változattal: Órzigeten. Nem is nagyon idős, kb. 40 éves asszony énekelte a következőt: „*Süss ki, süss ki Napocska, Isten Napocskája! / Ma szitálók, holnap sütök, egy kis cipőt szakajtok. / Kívül-belül megvonjazom, azt is tenedek adom.*” Lám csak: süss ki, áldozok Neked ételt, finom cipőcskát. Csak add már a meleget. Azt hittem, hogy

Észak-Magyarországon ilyen nincs, s kiderült, hogy az én borsodi falumban is ismerték. De milyen más itt még a dallamossága is: „*Süss fel Nap, Szentgyörgy Nap, kertem alatt a kisbárány majd megfagy. / Ma szítálok, holnap sütök, egy kis cipőt szakajtok. / Majd Neked is küldök. / Aranykeszkenőbe, selyemkiskendőbe. Dávidtól, Dávid kisfiától.*”

Micsoda teremtmény fantáziája van a mi népünknek, ugyanaz a kicsi dolog hányféle változatban tud megjelenni. Az ember elámul rajta. Azt mondotta Kodály Zoltán, hogy a változatképződést a gyermekjátékokon tanulmányozhatjuk a legjobban. Mert ezekben nem köti a négy soros strófás szerkezet a szöveget, a dallam is szabadon építhető 2 ütempártól akár 80-ig. Ahogy a játék kívánja, úgy rakhatja össze az egészet akár több játék szövegeiből is.

Mit észlel még a gyermek a természetben? Hát az esőt, amelyik esik. Jó, hogy esik, mert ha nem esik, akkor nem szaporodik a zab, a búza. Sőt a kislányok haja sem nő meg akkorára, ahogyan azt régen szerették. Az „esik az eső”-ről nagyon érdekes játékokat lehet találni itt a Rábaközben. „*Esik az eső, / habzik a mező, / kihajtják a libuskákat, / fehérlábú Mariskákat. / Ez a kutya gazda, / nem néz a Napra, / csak a szép lányokra.*” Horváth Győző lejegyzése ez a tündéri kis játék. De másképpen énekelték ezt Sályban.

őzv. Nagy Mátýásné 79é. 1967 július 30.

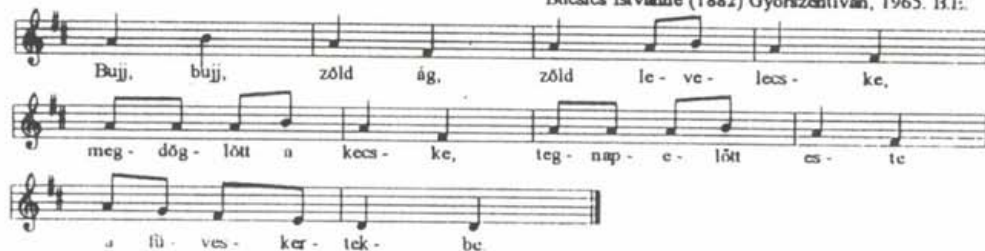
E-sik az e-ső Káromkodik a ka-tona megázott a szürte lova Né káromkod-jál,
hoj-lik a vesz-szö

inkábbort igyál! Ha nincs pénzéd, ha nincs pénzéd, majdod a ki-róly.

Nagyon érdekesek a katicabogár-röppentők. Ezeket még a bulgáriai törököknél is megtaláltam. Sőt, ugyanazt a férj-jósló, férjhezmenés irányára utaló hiedelmet kapcsolják hozzá, akár a magyar gyermekek. Amelyik irányba elrepül a kezük fejről, arra mennek férjhez. Csak a török gyerek úgy mondja, hogy „*Uč, uč, fatme, röpijl, röpijl fatme.*” És a magyar gyerek se mindig katicát mond? Dehogy csak katicát! Milyen sokféle az elnevezése ennek a kicsi bogárkának. Nézzük csak! „*Katalinka szállj el / jönnék a törökök. / Sós kútba vetnek, / onnan is kivesznek, / kerék alá tesznek, / onnan is kivesznek. / Imhol jönnek a törökök, / mindjárt agyonlőnek.*” Itt Győr körül aztán bácsi lesz a katicából. „*Buda bácsi, / Buda bácsi. / Merre visznek férjnek? A Csapodí rétnék.*” Így éneklük Sopron megyében, Völcejezen. Buda bácsi a neve Egyházásfaluban is: „*Buda, Buda bácsi, / merre visznek férjnek, Górnak, Bőnek, Dabonyai rétnék.*” Itt már a rét is megjelenik a szövegben, a természet újabb darabja. A Győr körüli Vitnyéden meg Rábapatonán bilibáncsnak mondják. Vitnyéden a drága Anna néni énekelte: „*Bilibáncs, bilibáncs / merre visznek férjhez? / Babotra, babotra, / baboti legénynek.*” Szanyban ez úgy hangzott: „*Bú, bú, bulibáncs, / merre visznek férjnek, / a csanaki rétnék.*”

A Balaton északi részén Péterke lesz a katicabogár: „*Péterke, Péterke, / mutasd meg, hogy merre visznek férjhez, / Gyulakeszi rétnék.*” Aztán: „*Péterke, Péterke, / vigy el engem Keszthelyre!*” A burgerlandi Örvidéken göncnek nevezik. Még egy különössé nevet találtam a Galánta melletti Nagymácséd faluban, ahol csicsu bácsinak mondják a katicabogarat. Milyen hihetetlen gazdag elnevezése van ennek a bogárkának, és hányféle tájra emlékeztetnek a bennük szereplő helynevek.

Még a hegy is előfordul a játékokban, s a völgy, amelyik körülveszi a falut. Belekerül egy „*Bújj, bújj zöld ág, zöld levelecske*” játékba, ami hajdan nem gyermekjáték, hanem szokásdal volt. A tavaszi villőzésekör zöld ágat vettek kezükbe a lányok, főlzalagosták és kapusjátékszerűen jöttek be a faluba. Téten jegyeztem le Varga Lászlónétól 1967-ben a következő változatot: „*Bújj, bújj zöld ág, / zöld levelecske, / a nyulacska kicsike, / hegyet, völgyet befutja, / agaramat fásasztja. / Nekem is volt kislányom, / haját fontan hat ágra, / sarkig érő fátlyolba, / annak adjuk Juliskát, / ki felkötö bocskorát.*” Győrszentivánon meg a következő „*Bújj, bújj zöld ág*”-at találtam:

Még a dallam nélküli mondókákban is megjelenik a táj. Nézzük csak a szigetközi kiszámolót! „Egyedem, begyedem, bigybollára / szól a rigó rigoncára, / cémára, cinegére, / hüccs ki disznó a mezőre, / hüccs ki, szaladj ki. / Tarka Kati komédia, / Júlia, Kália, aranycica loccs!” A következő kiszámolóban az erdő is előfordul: „Egyben, begyben, keszkenőben, / szól a rigó az erdőben. / Csár, csár, Varga Pál, / üss ki süss ki, a legszebbik ez a lány.”

Az egész természeti környezet megtalálható gyermekdalainkban. Éneklésük közben megismerkedik vele a felnövő gyermek. Ha pedig megismerte, meg is szereti. Életének elszakíthatatlan részévé válik a táj, a természet.

Barsi Ernő

A karácsony köszöntése a kalotaszegi Mérában – az 1930-as években

Ahogy az Adventre felkészítő bűnbánati nagyhét beköszönt, itt is, ott is megcsendülnek a karácsonyi népelemek, egyházi énekek és ünnepköszöntők. Ugyanis Adventig nem volt szabad kántákat énekelni, mert a közhiedelem azt tartja, hogy aki ezt a szabályt, népi előítéletet megszegi, annak *kilis*, azaz kelés nő az ülepére.

Kicsik és nagyok egyaránt készülnek egymást felkeresni és karácsony estéjén megkántálni vagy felköszönteni.

Karácsony nagyhetén a fonókban is a leányok, legények, más helyeken pedig férfiak és nők, valamint a gyermekek, hol erősebb, hol gyengébb hangon próbálgatják az énekeket.

Végre elérkezik az ünnep előestéje, a karácsony szombatja. Ilyenkor délután négy órakor már esteledik. Nagy sürgés-forgás jelzi, hogy csak percek vannak hátra, s az ünnep beköszönt. Mindenki igyekszik méltóképpen fogadni a kántálókat, a látogatókat, igyekszik tudomására hozni szomszédainak, rokonnak, komának, hogy róla nem feledkezett meg.

A fejés is hamarabb van, mint máskor. A férfiak alighogy megfejték a jószágot, a nők alighogy elszűrték a tejet, ünnepi színt adva, felöltik magukra legalább a „hurbolót”.

Nyolc óra körül nagy nyüzsgés van az utcákon. Elindul a gyermeksereg, el a nők és férfiak, s nemsokára itt is, ott is csoportosan, vagy magányosan énekhang jelzi, hogy megkezdődött a kántálás, mely alkalommal előkerülnek mind a régi zsoltárok, mind az új egyházi énekek egyaránt. De ezek mellett egészen különálló, egyházi könyvekben nem található énekeket is énekelnek. Mikor az éneket elénekelték, egy az énekesek közül, akit megbíztak és előre felkészült erre, „beköszönt” a következő, vagy ehhez hasonló köszöntő versel:

*Szerkenj fel óh mozsár, kezd el énekedet,
Az Úr Jézus felett folytasd beszédedet.
Órülj és örvendezz, óh emberi nemzet,
Figyelmeztet téged, ki igazán szeret.*

*A mennyei csürnek gazdag birodalma:
Csepegjen be áldás e ház hajlékába.
Bátran az én kezem pennáját felkapja,
Az áldott Úr Jézus, vigyen
kézenfogva a paradicsomba.
Ezt kívánom, gazduram!*

*Aldom, magasztalom seregeknek Urát,
Hogy megadta néküink ez karácsony napját.
Buzgó szíveimből kívánom kenteknek,
Hogy a föld zsírjából bővínt vehessenek.
Hogy a mennybe mehessenek,
Aramykoronát nyerjenek.
Ezt kívánom kigyelmednek, gazduram!*

*Keresztyén halandó, álmodból serkenj fel,
Miglen megtisztellek köszöntő versemmel!
Örvendj jó keresztyén e dicső estének,
Zengjen ajkaidról hálaadó ének.*

*Bethlehemi pásztorok öröme nékléssel,
Ünneplik ez estét víg örvendezéssel.
Jézus születése nagy isteni jószág,
Minékünk végtelen, teljes irgalmasság.*

*Jézus születése nekünk új világot
Nyitott fel szívünkben s fényvel
mennyországod,
Mint a feljövő nap bíborló sugára,
Sötétséget űz el tündöklő világa.*

*Sokan jövedönték, sokan óhajtották
Jézus születése hajnalát, hogy lássák.
Fel is derült egyszer, dicsően ragyogva,
Mint harmatos virág, mikor ki van nyílván.*

*Látszik napkeleten, mint árássza fényét,
Hívja Betlehembe napkeletnek bölcsét.
És mely nagy örömmel sietnek a bölcsek,
Látván a csillagot, mint vezérli őket.*

*Látják, miként ragyog az istálló felett,
Melyben a nagy király szűztől megszületett.
Megszületett az ég hatalmas királya,
Kinek istálló volt fényes palotája.*

*Emeljétek fel hát ti is fejeteket
A magas egekre és örvendeztetek.
Hála legyen a mi mennyei Atyánknak,
Meg megkegyelmezett a föld lakójának.*

Tótszegi Anna, Bonc és Antal Márton nyo-
mán közreadja

Boldizsár Zeyk Imre

Az ember, a természet és a társadalom ökonómiája egy moldvai csángó ember gondolkodásában*

Arról kívánok felvillantani néhány képet, hogy miként igyekezett egy moldvai csángó gazdálkodó megtalálni a helyét a tájban, a természeti és emberi környezetben. Ez a csángó ember Pusztinán élt, és amikor én megismertem már csak két bottal tudott vánszorogni, mert fadöntés közben még az 1950-es években megnyomorodott.

Ha még száz esztendőn át járhatnék Moldvába, a csángómagyarok közé, akkor sem találnék olyan emberre, beszélgetőtársra, adatközlőre, mint amilyen a pusztinai *Kaszáp István* volt.

Adatközlő!? Milyen keveset érő, semmitmondó kifejezés, mégis milyen gyakran használják a néprajzgyűjtők ezt a lélektelen szót. Hiszen nem mondom, akad olyan is, akivel a kapcsolatunk valóban csak „adatra” és „közlésre” szorítkozik. Én azonban ott a Szeret, a Beszterce és a Tatos vidékének magyar falvaiban elsősorban barátokra, lelki társakra leltem gyűjtőútjaim során. Olyanokra, akik megosztották velem a néphagyomány aranyfedezetével hitelesített tudásukat, rábízta gondjait, megosztották velem örömeiket és bánatukat. István bácsi közülük is kiemelkedett bölcsességével, egyéniségének varázssával, a részleteket összefogó pillantásával és határozott értékítéletével. Dehogyan „adatokat közölt” – bár mindent számontartott. Szemléletemet, gondolkodásmódomat formálta, szellemét sugározta rám, titkaiba avatott.

* Elhangzott 1997. december 7-én, az MTA Munkabizottsága által a 80 éves Timaffy László tiszteletére rendezett tudományos felolvasóülésen, Győrben.

Ő maga sem szégyellte, hogy mindenkitől igyekezett tanulni. Nemcsak a mezei munka, a paraszti gazdálkodás fortélyait leste el mások sikerességéből, vagy éppen kudarcaiból, de befogadta példaképeinek gondolatait, világnézetét is. Bizonyosság rá, hogy őket idézte olykor-olykor, mikor a maga érzéseit akarta kifejezni, azoknak kívánt nyomatékot adni.

Azt mondja egyszer, mikor a mezei munka szépségéről, lélekemelő voltáról beszélgettünk: „Én mikor éjjel a mezőn háltam, s a galat¹ a fejem alá tettem, azt gondoltam, hogy a mennyországban vagyok.” S mindjárt feltört egy emlék annak illusztrálására, hogy miért érezhette ő ezt olyan csodálatosnak:

„Megkérdeztem egyszer egy bácsit, egy öreg embert. Eszes ember volt!

– György bácsi, kend eszes ember, mi tette kendet arra rea, hogy a földmunkát ölelje meg?

– Te István – aszongya –, szabadabbnak érzem magam. Én a katonaságnál es megállottam lenne, de nem szerettem, hogy parancs alatt legyek. A szondáknál² mester voltam, jó pénzeket kaptam. Ott sem szerettem, te! Ezt öleltem meg, mert szabadabbnak kaptam.”³

Ez a „szabadság” természetesen nem szabadosságot, a Kakuk Marci-k könnyelmű világát jelentette, hanem azt, hogy a maga uraként kívánt élni, a maga törvényei szerint akart dolgozni, ha kellett – robotolni. Pontosan ismerte képességeit, s azt, hogy ezekkel a képességekkel mit kell és mit nem szabad csinálnia.

„Én ilyenekkel nem foglalkoztam, tuggya-e. Én serény ember voltam, örökké oda mentem lenne, ahol többet szerezek. Nem hogy lapáttal szórógassak.⁴ Inkább egy embernek megfizettem s én tettem azt, mit csak én tudtam. Tavasszal szántottam, aztán mentem fuvarozni Konstancába. Amíg a kapa bejött, addig Konstancából megtértem. Mikor a kapa elfogyott, esént mentem, s fuvaroskodtam. Mikor béjött a kasza... akkor baj volt: kellett kasználni es, takarni es, az asszonynak abban az időben kellett menni kendernyi is, de kellett mennünk aratni es. Akkor fogadtam embert.”

A paraszti gazdálkodás rendjének ez a magabiztos áttekintése újra és újra megragadott az István bácsival való beszélgetések során. Aki gyűjtött már Moldvában, az tudja, a csángókra általában jellemző, hogy a hagyomány régiesebb elemeit ismerhetjük meg tőlük, mint a Kárpát-medencén belül élő magyaroktól. De kevesen vannak, akik el tudnak szakadni a részletektől, akik rendszerezni tudják ismereteiket. Ezért is volt különösen élvezetes számomra az István bácsival való beszélgetés.

„Tuggya-e, nem volt akkor es jó. Akkor es nem volt jó, mert a gazdaembernek, mikor végzette a kapát, akkor béjött... hamarébb a zabkaszálás, melyiket zóden vágta le a marháknak. Még nem végzed le, máris menny s a virágos kendert szedd ki. Az szaporátlan munka volt: szálanként szedd ki, s a másikat se tapodd le, ugye idegent sem tudtál belécsapni.⁵ Az asszony kellett mennyen oda, az ember kellett mennyen takarni.⁶ Akkor kellett menni hordani. Az még nem fogyott le, jött az a kicsi búza, jött akkor a zab, rendbe. Jött a faszujka.⁷ Azt ki kellett szedni, nem tudta megoárni a törökbúza⁸ megérjen. Egyik munka a másikat érte.

Csudálkozom én most, hogy nezen: van egy ljánym, igaz, hogy a közgazdálkodásban⁹ es dolgozik, s az ura állásban van. 14 rudacsájuk van,¹⁰ s úgy megöli magát. Hát akkor azt a sok földet, hogy tudtuk mi megdolgozni? Hét-nyolc hektárt...”

Az igazán eredményes gazdálkodást természetesen akkor sem az jelentette, ha valaki időben elvetett, betakarított, hanem ha a jövedelmet forgatni tudta, s a birtokot gyarapította. Kaszár István ennek is mestere volt. Visszaemlékezéseiben nem is az eredmény mértéke

¹ hantot

² olajkutaknál

³ találtam

⁴ kézicséplés, nyomtatás után széllel szemben szórták a szemet és a polyvát, hogy a kettőt elválasszák. Itt a nem különösebb szellemi erőfeszítést igénylő munkát jelképezi.

⁵ beleengedni

⁶ szénát gyűjteni

⁷ bab

⁸ kukorica

⁹ közös gazdaságban

¹⁰ kb. 500 négyszögöl

ragadja meg az embert, hanem a stratégia átgondoltsága. Mutatja ezt, ahogy 40-50 esztendő múlva is pontosan vissza tud rá emlékezni.

„Hamarőbb, amikor még reku¹¹ katona voltam, hazajöttem a nyári koncsetba,¹² s egy szomszédom itt adott el három rudat ne... idebé a Fenekbe. Én azt a három rudat megvettem. A szomszédom egy szegén ember vót, s atta el. S én nem engettem másnak aggya, itt volt mellettem, megvettem. Aztán még egy nyomorúságban megszorult hejzám jött mindcsak, aszonta hogy béáll nekem.¹³ Reavett, hogy esztenát csinájjak, s akkor még adott egy rudat,¹⁴ s lett négy rúd. Aztán kimaradott az út mellé, de még maradt négy rudra, s akkor azt es megvettem. Mikor azt es megvettem, esztendőre itt elbontottam a házat, levittem, s oda formáltam egy központot. A nagy házat innét levittem, de az istálló ittmaradt, mint egy tella.¹⁵ Akkor én lementem a központba, ott korcsnát nyitottam, s ott laktam 25 esztendő.”

A „birtok” építésének fontos stratégiai eleme volt, hogy az apránként vásárolt területek lehetőleg egymás mellett legyenek. Így egy-egy földdarabka a fejlődőként jelentkező szomszéd számára sokkal nagyobb értéket jelentett, mint másnak. A földszerzés azonban nem volt könnyű, hiszen kevés volt belőle. Okkal-móddal, sokszor csavaros eljárásokkal azonban szert lehetett tenni egy-egy darabra. Eközben a maga teljes józanságával érvényesült a gazdasági élet minden törvényszerűsége. István bácsi ezt is pontosan érzékelté, hiszen ezek szerint kellett élnie.

„Volt egy szegény bácsi, elment a faluból. Szegény ember volt s volt neki egy lánya. Az férjhez ment vót egy erdészhez, s ő es elment a leánya után. S azt mondtam neki: Péter bá, ne menjen el, met kend szegény ember. Ne adja el a házacskáját. Met ebben a faluban azt mondták vót, hogy a szegény ember a nagygazda faluban megél. Met kap pénzzel, kap pénz nélkül; ha munka kell, kap munkát, ahová menjen munkálni. Ha kend elmegy oda Rikityénbe, ottagyon kend hommat kap egy lejt? Ottan elvész étlen.

Ott van egy darabocska surina,¹⁶ azt kend adja el. Ne nekem adja, hogy azt mondja, én azért mondom. Adja el. Me az kendnek nem gazdaság, az kendnek szegénység. Me lássa-e, hogy még a csokánnyáé¹⁷ sem száncsák meg. Ha tavasszal nincsen pénze, akkor én azt mondom: én megszántom Péter bá, de a csokánnyáé¹⁷ nem szántom meg. De ha kend jön öt napszántot a nyáron kapálni, akkor én kendnek megszántom a darabját.

S akkor nem kizsákmányoltam azt az embert?”

Pusztina – többségében szorgalmas lakosságú, de kishatárú település – megélhetésében fokozott szerepet kapott az árutermelés. Állatokat, terményt vittek piacra, s adtak el az idelátogató kereskedőknek, a mezőgazdaság szempontjából holt időben pedig vesszőkosarat fontak, s azzal járták a piacokat. A század elején még jelentős volt a fazekasság is. Föld azonban kevés volt, ezért – mint minden egészséges közösség – rajokat bocsátott ki magából, közelebbi és távolabbi vidékekre. Így az otthonmaradottnak is volt reményük arra, hogy földhöz juthatnak. Kaszáp István természetesen azok között volt, akik a leghamarabb fölmérték ezt a lehetőséget.

„22 darab földet vettem. Adtam el két ökröt, s vettem egy darab földet. Kénlódtam a tehenekvel, amíg másokat neveltem. Mikor két jó lovat szereztem, hogy a kapunat rontották le, akkor adtam el jó pénzzért őket, s vettem rossz csikót, akkor neveltem másokat, s úgy...úgy...”

Többnyire mind mentek el, s szálltak el a szegénységtől. Egy vérém¹⁸ elment Himiusba bé lakni, azt mondta, ott jobb földek vannak, s ott 10 prezsina amnyit ér, mint 30. S itt eladta, mondta nem adja idegennek, ha én megveszem. Megvettem tőle. S melyik magyarföldre elment, mind csak úgy...”

Kaszáp István személyiségének teljességéhez tartozik, hogy nem rabszolgaként dolgozott. Képességei lehetővé tették, hogy ne legyen más szolgája, egyénisége pedig hozzásegítette, hogy ne legyen a maga munkájának a rabja sem. Örömet lelte a kemény fizikai munkában is,

¹¹ újonc, regruta

¹² szabadságra

¹³ elszegődik hozzám

¹⁴ 36 négyszögöl

¹⁵ szállás

¹⁶ szántóföld

¹⁷ kukoricaszárért

¹⁸ rokonom

büszkén mesélte, hogy a munkák összetorlódása idején hétszámra éjszaka is kaszált, de az jelentette az igazi boldogságot számára, ha az eszével tudott elérni valamit.

Bolondja volt a lónak: meglátta bennük a praktikusság mellett a szépet is. Se szeri se száma a lovaival kapcsolatos emlékezéseknek. Talán a legjellemzőbb az, amelyik mutatja: akár-mennyire is kedvét lelte egy-egy pár lóban, kitűzött és mindenekelőtt való céljaiért, a birtok gyarapításáért, még azoktól is meg tudott válni, ha úgy hozta a sors. De – mint mindennek – annak is megadta a módját.

„Télbe, hogy jártam a faluk közt, hát megkaptam Grigorénban egy csitkót.¹⁹ De egy olyan csitkót kaptam meg, hogy amikor hoztam haza, hát én fogtam a kötőféken, s táncolt, rángatott, hogy a kalap a fejemből kiszökött. Nem tudtam a kalapot felvenni, me ha elcsaptam lenne félkézvel, hogy vegyem fel a kalapot, akkor elszalasztottam lenne. Olyan csitkót vettem. Hazahoztam, de kicsinájnak, még kéne egyet veyyek. El kell adnom akkor a tehenyemet... me ünöm kettő vót.

Eladtam az ünöt, s akkor innet a szomszéd faluból az egyik ember vett s nevelt egy csitkót, hogy a fia csinálja katonaságot... annak azt mondták esztámbás.²⁰ S az olá azért vette vót a csitkót a fiának. De eróst talált az enyémvel, mind a kettő piszténőg²¹ vót. Mondtam a bácsinak, add el a csitkót, megveszem, nekem egy ilyen van. Mit aggyak érte? Aszongya nem adja el a lovat, me a fiának akarja felnevelni, hogy a fia csinálja lóhátán a katonaságot.

Én elmentem – pénztáros vótam – a néptanácsához. Mikor este hazajövök azt mondja a feleségem: idejárt egy bácsi, azt mondta, mondjam meg neked, hogy ha acc 800 lej parát²² s megveszel [neki] egy bácsitól egy asztag szalmát, akkor a csitkót nekedadja. Hát a társát 2000 frankon²³ vettem, s emmég ugyan jobb vót. Megyek egy bácsihoz s mondom:

– János bá, elaggya-e a szalmát?

– Eladom te.

– Mit aggyak érte?

– 800 frankot.

Kivettem a 800 frankot, megfizettem a szalmát s megyek ki. A bácsinak mondom:

– No, idendod-e a csitkót?

– Na – aszongya – megszorultam, sok a marhám, nincsen kostom,²⁴ s ha megveszed Joan Sipostól a...

– Megvettem, s ne a 800 frank, me így mondtad a feleségemnek.

– Vedd a csitkót.

Vettem a csitkót s 1600-al elhoztam, s a másikat vettem vót 2000-rel. 400 frankot nyertem. De olyan két csitkót csináltam! Igaz aztán zaboztam őket, nem jártattam, met én nem fuvaroskodtam velük. Tavasszal kiheréltem – mind a kettő armaszár²⁵ vót –, s olyan két csitkót csináltam, hogy nem tuttam felülni a szekerre, míg a feleségem meg nem fogta a kötőfékszárát. Megfogta, akkor én felültem, megfogtam a gyeplőket. Akkor mondtam:

– Állj félre asszony s nyisd ki a kapukat!

Hol megheréltem aszonták, csak nagy terüre ne tegyem. Há nagyok voltak, két esztendő s felesek vótak, csak őszön lettek három esztendősök s e vót tavasszal. Azt mondta az aki herélte, hogy minél jobban hordozom, annál jobb. Ne hagyjam el, hogy megmeredjenek. Nappal szántottam s éjjel legeltettem. Szerdán megheréltettem, s úgy hordoztam szombaton estig, aztán három napra levettem a kelusokat, azokat az izéket, amivel megcsíptették, hogy az inak száradjanak le. Szántottam velük s kapáltam. Mentem velük a búcsúra... cifraságnak csak, arra használtam. Szénámat is behordtam velük, de még keccer is feldőtöttek, me futtak el.

S akkor még kaptam egy darab földet s a csitkókat el kellett adni a földér. Idetalált egy tanító... me a híre elment, hogy én mit kockárkodom²⁶ s eljött.

¹⁹ csitkót

²⁰ Lóval való katonai szolgálat, amikor a ruha, a ló és a nyereg is a sajátja volt.

²¹ kesely

²² pénz

²³ régiesen franknak nevezték a lejt

²⁴ kosztom, takarmányom

²⁵ csődör

²⁶ szélhámoskodom (cotçar, román)

Kivettem a szekerbe, egyiket köttem egyik felől a másikat másik felől, de örökké szöktek keresztül egyik a másikhoz, marakodtak. Aszongya:

– *Hámba mennek-e?*

– *Igen.*

– *S jól húznak-e?*

– *Jól.*

– *S meg lehetne-e lássuk?*

– *Meg, hogyan.*

Felhámoztunk s mentiünk. Hágóra megakasztottuk a szekeret, megnezegette, kioldotta ezt a kereket, megakasztotta a másikat, hogy lássuk melyik fog jobban. Azok úgy húztak, mint az ökör, nem voltak elrontva.

No, megnézegette s kérd engemet:

– *Kaszáp bácsi, mit kérsz értük?*

– *7000 lejt.*

– *Azt adok!*

Erőt megszerette, igaz szeretnivalók is vótak s három esztendősek. S azt mondja: hetet adok, de mondd meg van-e valami hibáik?

Mondom: van! Az a hibáik van, hogy mikor nincsenek hámban, olyan csendesek, mint egy tehén. Mikor behámoltad, a gyepőt ne csapd el. Mikor a gyepőt elcsapod, tudd meg, akkor nincsenek. Elfutnak, s téged otthagynak. Na, mondom, úgy szeresd, hogy ne mondd, hogy nem mondtam meg: a gyepőt ne csapd el, mikor behámoltad. Mikor kiünn vannak, akkor játszódnak, táncolnak, nem marnak, nem rugnak, megállnak, csendesek.

Aztán még vettem lovakat s fuvaroskodtam Konstancába.”

Kaszáp István értékrendjében fő helyet a teljesítmény elismerése jelentette, akár lóról volt szó, akár önmagáról. Színes egyéniségéhez azonban az is hozzátartozott, hogy nemcsak többet és főleg eredményesebben dolgozott másoknál, de élni is tudott a megszerzett javakkal. Még nyomorékká válva is kiegyensúlyozott, derűs lelkű emberként ismertem. Történeteiben mindig fölillant a humor bölcsessége. „Az értelmes [vagyis az értelemmel végzett] munka – mondta egyszer –, jobban fogyajsz a embert, mint a mezei munka. Mint tátám²⁷ mesélte: megy a kocsi a bojár,²⁸ s látja, hogy egy bácsi kaszál. Héjj – mondja a kocsi –, be jó ennek. Fendegél s mendegél; de jaj nekem, mert ráz a szeker.”

Máskor azt kérdeztem tőle: miként őrizték meg a szőlőt a madaraktól? „*Sehogyan*”, hangzott a válasz, „*mert a madarak, csak az ő részüket eszik meg, s nem a miénket.*”

István bácsi arra is megtanított, hogy mi ennek a bölcs, lelki kiegyensúlyozottságának a titka. Az olyan ember nagyvonalúsága, aki tud örülni minden eredménynek, szerzeménynek, de tud veszíteni is! A kudarc, a vereség nem töri össze, túl tudja magát tenni rajta. Erre is megvolt a példabeszéd: „*A cigány őrzötte a diót, de a csókák elvitték. Egy csóka felragadott egy diót, s a cigány: hüss... hüss... hüss..., amíg az átal nem ment a vízen. Miután a csóka átalment a vízen, aszongya: immá legyen az édesapám lelkéért.*”

„*Hogy akkor se maraggyon jába!*²⁹ *Tuggya-e?*”

Ez a „*semmi se essen hiába*” elvű bölcsesség segíthetett neki abban, hogy derűs lélekkel viselje testi elesettségét.

„*Megegyeztem mindennel, tuggya-e. De nincs egésségem, s ez nagy hiba. Nagy, nagy, nagy. Immá most megbocsásson maga es, megbocsásson az Isten es. Még úgy sem vagyok, hogy várjam a halálomat... nem halok meg... nem halok meg. A szívart³⁰ elhattam, a pálinkát elhattam, a bort nem hagyom el. Ha meghalok sem hagyom el. Ha meghalok, meghalok egy pohár borral a kezemben.*”

Ennek a bölcs csángó öregembernek az emlékét felidézve köszöntöm ünnepeltünket, az ugyancsak bölcs, ha nem is éppen öreg, mindössze 80 esztendőös Timaffy Lászlót.

Halász Péter

²⁷ apám

²⁸ földesúr

²⁹ hiába

³⁰ cigarettát

A dunai hajózás szerepe a táj életében¹

Balázs György meghatározása szerint a Kisalföldet malomgeográfiai szempontból két nagyobb táji típus jellemzi: az egyik a Duna és mellékfolyói által szabdalta, erősen besüllyedt vagy hordalékkúpos folyóvizekben gazdag vidék; a másik pedig az ezt övező teraszos, magasabb fekvésű száraz jellegű, helyenként dombos terület, mint a Sokoró, a győri puszták környéke. Ez azért fontos, mert ha a malmokról beszélünk, akkor először is el kellene különíteni nemcsak a Kárpát-medence nagytáji berendezkedése szerint különböző típusú malmokat, hanem az ilyen kisebb tájon is, mint a Kisalföld. Tehát a földrajzi, geográfiai, vízrajzi adottságok erősen meghatározták a malmok típusát, valamint szerepét a táj életében.

A Duna-menti kelet-nyugat, illetve észak–déli közlekedési útvonal mentén köztudottan nagyon hamar kialakult az a máig élő településrendszer, ami részben a szabad királyi városok, részben a mezővárosok, illetve az árutermelésben, valamint a hajózásban nagy szerepet játszó városoknak a középkortól ismert jogait jelentik. Ha az országos átlagot nézzük és történeti szempontból vizsgáljuk a kérdést, viszonylag sűrűnek nevezhetjük azt a város- vagy településrendszert, ami itt a Duna folyása mellett, a kisalföldi térségben kialakult. A városok népességének ellátására, valamint a város-környéki, falusi népesség ellátására nagyszámú malomnak kellett működnie. Persze jelentős szerepük lehetett a kézi malmoknak is a gabona őrlésében, de a Kisalföldön adottak voltak a lehetőségek mind a szárazmalmok, mind a szélmalomok, mind pedig a vízenergia által működtetett malmok működtetéséhez. Ismeretes egy 1876-os statisztikai adat, amely a Kisalföld három megyéje – Győr-, Moson-, Sopron megyék –, valamint Győr város és Sopron város adatait tartalmazza. Ezek szerint Sopron megyében gőz- és málmalom ebben az időben 6 volt, Sopron városban 3, Győr megyében 4, Győr városában 1, Moson megyében 6. Összesen tehát 20, az akkor korszerűnek, vagy korszerűbbnek tekinthető malmok száma. Szárazmalomból Sopron megyében 15, Sopron városban egy sem volt, Győr megyében 29, a városban magában nem volt, Moson megyében pedig 1. Tehát összesen 45 szárazmalom tartottak nyilván. Szélmalom működött 4 Sopron megyében, 3 Sopron városában, Győr megyében 2, a városban egy sem, Moson megyében 1, összesen 14. Tehát a gőz-, a száraz-, illetve a szélmalomok száma összesen 79. Ezzel szemben Sopron megyében 188 volt a vízimalmok száma, Sopron városán belül 4, Győr megyében 275, Győr városában 38, Moson megyében 78, tehát összesen 583. Azt hiszem elgondolkodtató, illetve jellemző ez az adat, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a múlt század végén, tehát abban az időszakban, amikor a statisztika született, már erősen, törvények által is korlátozott a Duna vizén működő hajós malmok szerepe, szerepük és számuk tehát visszaszorulóban volt. Mégis az 583 vízimalommal szemben összesen 79 az egyéb energiával működtetett malmok száma. Fontos dolog, hogy ebben az 583-as számban nincs elkülönítve, tehát nem tudjuk igazán, hogy valójában mennyi a tényleges vízmalom, vagyis a partra épített, malomházzal rendelkező malom, illetve mennyi a hajómalom. Ha a városi, illetve a megyei adatokat nézzük feltehetjük, hogy legalább kétharmaduk hajómalom volt.

A kisalföldi vízimalmoknak kedvező terepet nyújtott a vízrajzi környezet, bár ha a Rábaközben körülnézünk, szinte érthetetlen, hogy mi módon működtek a vízimalmok? Ehhez fontos tudni, hogy a múlt század végéig, egészen a Rábaszabályozó Társaság működéséig, illetve a múlt század közepén hozott tiltó rendelkezésekig a megye vízrajzi térképe nemcsak a Duna, illetve a mosoni Duna, vagy a szigetközi ágak folyása szempontjából egészen más, hanem a Rába, Rábca, Lajta, Vulka, de még a Bakonyból lefutó kisebb ereknek is más a jelentőségük, egészen más a vízhozamuk, és sok esetben – mondjuk a Rába és a Marcal esetében – egészen más még a folyómeder, illetve a beömlési pontok is. Ez azért érdekes, mert történeti adatokból tudjuk, hogy nemcsak a klasszikus malomhelyeknek számító Rábán és a Marcalon voltak vízimalmok. Ezek közül a nagyobbak, amiket ismerünk Gyírmódon, Pinyéden, Patonyán, Malomsokon voltak, de tudjuk, hogy a Vulka, az Ikva, a Lajta vize is hajtott malmokat, sőt egy feljegyzés szerint nem csupán a folyókra, patakokra épültek, hanem szinte mindenhova, ahova a víz ereje még a malomkereket egyáltalán elhajtotta. Nygon

¹ A XXV. Honismereti Akadémián, Győrben, 1997. július 1-jén elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

érdekes, hogy Bozón a víztározóból kifolyó víz hajtott egy malmot, amit erre építettek. A mostani Burgenlandban lévő Neuhöflein-ben pedig a felbukkanó forrás vizére. Ez elég jól érzékelteti, hogy a vízenergia kihasználásánál törekedtek az egészen minimális energia hasznosítására is. Ezeknek a malmoknak a múltjáról nem sokat tudunk, annyi bizonyos, hogy Szent László által összeíratott pannonhalmi birtokkataszterben már hét malomról esik szó. Ezeknek egy része feltételezhetően vízzel hajtott malom. Mindenesetre a XIII. századtól már tudunk ipari jellegű bütykös malmokról, tehát ami már egyértelműen nagyobb teljesítményű.

Ezekkel a malmokkal viszonylag korán meg is gyűlik mindenféle hatáságbaja, ugyanis már 1622-ben törvénnyel próbálták szabályozni. Próbálták, de ez a törekvés legalább két évszázadig elhúzódott. Úgy látszik, hogy a malmokra való igény, ami természetes dolog, illetve a malmos gazdáknak az összefogása sokkal erősebb volt, mint a bármilyen helytartó tanács által kihirdetett, megvényekhez leírt törvények végrehajtása. Pedig már 1622-ben úgy találták a kiszálló bizottságok, hogy a Rába, a Marcal, valamint a kisebb patakok árvizeinek legfőbb okai: a malmok, a malomárkok szabályozatlansága, továbbá a különböző malomgátak építése, és megpróbálták ezeket részben lebontani, részben pedig olyan szabályozások alá vonni, amik gyakorlatilag tönkretették volna a molnárokat. Elhúzódott ez az ügy egészen 1873-ig, amikor a Rábaszabályozó Társulat Újházi János tervei alapján megkezdte a Rába, majd a többi kisebb folyó szabályozását. Érdekes, hogy Újházi még ekkor, a múlt század végén is úgy találja, hogy a Rábán az árvizek legfőbb oka nem más, mint amit már a XVII. századi leírásokban előhívtak, vagyis a malmok működése. A malmok kitiltása, lebontatása és áthelyeztetése tönkre is tette a Rábaszabályozó Társaságot, tőkénének nagy részét el-emészte a malomhelyek kiváltása, illetve a malomgazdák kifizetése. Mindez több mint 15 méter esésnövekedést eredményezett, ami azt jelentette, hogy a Rába felső szakaszán elmúlt az árvízveszély, de mindazok a kellemetlenségek, amik ezen a szakaszon érezhetőek voltak éppen a torkolat környékére kerültek és Győrt kezdték veszélyeztetni. A malmos gazdák ugyanis saját érdekükben viszonylag nagy biztonsággal szabályozták a Rába folyását. A Rábán, a Marcalon, illetve a kisebb folyókon működő klasszikus vízimalmok tehát a folyószabályozásnak estek áldozatul. A Kiszárló északi részén, a Duna mentén a vízrajzi okok miatt nem volt ajánlatos partron álló malmokat építeni, mivel itt nem voltak meg a telepítés feltételei. A számtalan ágra szakadó, itt-ott segély, kavicsos, hordalékos Duna alsófolyás jellegű volt ugyan, de a szabályozásig nem volt állandó medre. A malomépítőknek tehát alkalmazniuk kellett ahhoz, hogy másik helyre kell a malmot telepíteni. 1783-ban például a közepes vízszinhez képest a Duna a szigetközi részen hat métert emelkedett. Tehát sem az ingadozó vízállás miatt, sem pedig a part, illetve a folyómeder egyenetlensége miatt nem volt alkalmas a mosoni Dunaág arra, hogy klasszikus vízimalmokat telepítsenek rá, viszont rendkívül alkalmas volt az a malomtípus, amit a helyiek *hajósmalomnak*, *hajómalomnak* vagy egyszerűen *vízimalomnak* neveztek. Tehát a levéltári dokumentumokban egyszerűen vízimalomként szereplő létesítmények jelentős része valójában nem vízimalom, hanem változtatható helyű hajómalomról van szó.

Ezekről a hajómalomokról fontos tudni, hogy telepítésüket már a XVI. században a haditanács szorgalmazta. A katonaság ellátására nyilván szükség volt olyan helyváltoztató malmokra, amiket nem veszélyeztet sem a törökök portyázása, sem más hadiesemény. Olyannyira, hogy Németországból hozattak a már meglévő magyar modellekhez új modellű szerkezeteket, molnárokkal együtt. Valószínűleg ebben az időben alakult ki maga a szakma is, hiszen valaha a hajómalom tulajdonosa gyakorlatilag nem foglalkozott a gabona őrlésével, inkább a supper, az ács szerepét töltötte be: maga megépítette a malmot, gazdája volt, de külön molnár dolgozott. Ettől az időtől megváltozott a helyzet, a molnár meg tudta csinálni a hajómalom bizonyos alkatrészeit, elvégezte az apró javítási munkákat, sőt gyakran ácsként működik közre a falusi és városi építkezéseknél, de szakmája szerint már inkább gabonaörlés a feladata.

Tehát az első fő szempont a *vízrajzi adottság*, ami meghatározta ezeknek a malmoknak a helyét és helyzetét. A másik pedig a *történelmi helyzet*, vagyis a török dúlásaitól terhes időszak. Bedi Vincze feljegyzése szerint – bár forrásait nem igazán tudja igazolni – már a XVI. században jeles iparnak tekinthetők a Kis-Dunán, a Rábán és a Rácán az *úszó malmok*. Ezek, ha minden igaz, ellátták Győr városát, a helyőrséget, és gyakorlatilag Győr megye sík vidékeit is, így nem is volt szükség szárazmalmok építésére. Annyi bizonyos, hogy egy Hufnágel

metszetben már két, jól kivehető hajómalom szerepel. 1632-re olyan erős volt a hajómalom tulajdonosok szervezete, hogy külön céhet alakítottak. A szabad királyi jogot kapott Győr városából levált egy céh Újvárosban, a másik Révfaluban, aztán egyesültek a szigetközi hajómalmosok egy szigetközi céhbe, majd külön szakadtak a Duna túlszárnyán, tehát a csallóközi részen dolgozó hajómalom-tulajdonosok. A céhíratok és a peres anyagok azt tükrözik, hogy a XIX. század közepéig rendkívül prosperáló iparág volt, olyannyira, hogy – akárcsak a folyók esetében a vízimalmoknál –, tízévenként új szabályrendeletet kellett kiadni megyei és helytartó tanácsi szinten. A hajómalmok kikötésére levert cölöpök ugyanis annyira eltorlaszolták a Duna folyását, hogy az egyre élénkebbé, gazdasági szempontból jelentősebbé váló hajózás a gabonakereskedelemmel összefüggésben akadályokba ütközött, és ezt az akadályt mindenki a malmokban látta. A hajómalom ugyanis alkalmas arra, amire egyetlen más malom sem, hogy a meder, illetve a fenék megváltoztatása nélkül mindig a megfelelő vízhozamú részre menjen, így kialakult egy vetésforgóhoz hasonló rendszer. Vagyis több hajótartó cölöpöt vertek a mederbe és a Duna vízhozamához alkalmazkodva, hol a jobb, hol a bal partra vontatták a hajómalmost. Miután ezeket a cölöpöket a legkritikább esetben szedték ki, hacsak el nem rohadtak a Duna bizonyos szakaszain, ahol a legjobb volt a vízhozam, apadáskor szinte gátakat alkottak. Ezt megakadályozandó több szabályrendelet született, így a XIX. század elejétől a hajómalmost tekintették a legfőbb közellenségnek a Dunán. Az 1830-as évekig ugyanaz volt a helyzet a hajómalmokkal kapcsolatban, mint korábban a Rába, illetve a Marcal malmaival, vagyis a különböző kiadott szabályokat, rendeleteket és törvényeket nem hajtották végre, mert a céhes testület olyan erős volt, illetve a városok, vagy a helyi földbirtokosok érdekei sokkal jobban érvényesültek az őrlés kérdésében, mint holmi helytartótanácsi határozatok. Ennek meg is lett a következménye, mert az 1840-es évektől kezdve olyan erős volt az ellenérzés, hogy külön bizottságok szálltak ki és joghatósági ellenőrzést tartottak. A század közepére eljutottak odáig, hogy egyszerűen nem engedték megújítani a hajómalmost. Olyan korlátozó intézkedéseket hoztak, amelyek alapján a hajómalom örökölhetőségét megszüntették, új hajómalom állításához, vízre bocsátásához pedig olyan bonyolult engedélyeket kellett kérni, illetve olyan kauciót kellett letenni, hogy a fiatalabb molnárok képtelenek voltak a terheket vállalni. Másrészt mindennaposá váltak az atrocitások, amik a periratokból kitűnően kölcsönöznek lehetnek. A Dunai Gőzhajózási Társaság panasza szerint a hajómalmost minden módon akadályozzák a hajók és a dereglyék közlekedését, kövekkel dobálják meg őket, szitkokat szórnak feléjük, sőt Komárom térségében puskával rálöttek egy gőzhajóra, ami nyilván óriási botrányt kavart. Ugyanakkor például nagyon érdekes per maradt fenn 1844-ből, amikor is a Win nevű gőzhajó jöttében és mentében is, több hajómalmost elsodort a Dunán, mégpedig oly módon, hogy – a tanúvallomások szerint – a gőzhajó vezetője szándékosan olyan közel ment a malmokhoz, hogy azok részben megsérültek, részben leszakadtak a kötélről. Emiatt a hajósgazdák beperelték a Gőzhajózási Társaságot, de mert a Társaság ellen reménytelen volt pert indítaniuk, ezért egy Sina György nevű magyar bárót, osztrák hajótulajdonost perelték be. Sina Györgyöt elsőfokon vagyonához képest jelentéktelen összegre, 34 forint 54 krajcár kár megtérítésére kötelezték, de másodfokon – miután kiderült, hogy a hajósgazdák végső soron a Gőzhajózási Társaságot perelik, és ennek alapító tagja és fő részvényese és tulajdonosa nem más, mint a király – elvesztették a hajósok a pert.

A hajóforgalom megindulása, illetve a Duna szabályozása és az ezzel összefüggő új rendeletek olyan helyzetet teremtettek a hajómalom tulajdonosok számára, hogy végül is fel kellett adniuk a versenyt. Ehhez tudnunk kell, hogy a XIX. század közepén működött egy hengermalom Győrben, és ez a hajómalom a szokásos 25-30 %-os vám helyett csupán 10 %-ot kért.

Mégis jellemző, hogy 1869 és 1874 között, amikor a rendeletek értelmében ezeknek a malmoknak már el kellett volna tűnniük a Dunáról, csak a szigetközi szakaszon még csaknem kétszáz hajómalom működött, és pedig a véneki révénél 57, a nagybajcsinál 29, a medveinél 29, a szapinál 15, az ásványinál 24, a patkányos ágon 1, Révfulánál 8, Győrújfalunál 7, Zámolyinál 13, Ótvevényinél 5, Dunaszentpálnál 7 és Hédervárnál 1. Ha pedig a század végén még ennyi hajómalom működött és ezeknek a dolgozói, tulajdonosai is képesek voltak megélni az őrlés hasznából, akkor bizony a rendelkezések, az új, olcsóbb technológia megjelenése nem sok hatással volt a hajómalomok életére. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy alkalmazkodni tudtak

a vízhozamhoz, illetve a víz folyásához, másrészt pedig az a szervezeti egység, ami ugyan már nem céhes keretek között, hanem ipartársulatként működött, közös vagyonuk, külön lakóházuk, révük volt. A mostani Híd utcában külön épületük volt, amit boltként működtettek és a közös helyiségen kívül az egész lakóházat bérbe adták, így egyéb jövedelmekkel is rendelkeztek.

Az 1930-as évekig még állt néhány hajómalom mutatóban, de igazi halálukat nem az olcsóbb technológia megjelenése okozta, hanem a partok jogviszonyának megváltozása. Ez a múlt század végén, ennek a századnak az elején olyan lehetetlen körülményeket okozott, hogy szinte nem tudták megközelíteni a hajókat az őrletni kívánók, mert olyan magas bérleti díjakat kellett volna fizetniük a partszakaszokért, ami lehetlenné tette a működésüket.

Befejezésként annyit, hogy a hajómalmok a táj életében betöltött fontos szerepét napjainkig nem vette át senki. E malmoknak a gazdái ugyanis amellet, hogy a megélhetésüket jelentő őrletést végezték, víz- illetve földtulajdonosként olyan kötelezettségeket is vállaltak, ami nem csak számukra volt fontos, hanem a táj, illetve a környezet számára is. Például rendben tartották a hajójukhoz tartozó medret, gondozták a partszakaszon azokat a lejárókat és ki is építették, hogy könnyebben meg lehessen közelíteni a malmokat, és szerződésük értelmében a malmos gazdák a hozzájuk tartozó partszakaszokon csendbiztos feladatokat is elláttak. Ez a folyamszabályozással, és a hajómalmok megszűnésével állami kezelésbe ment át, de ha valaki végigyalogol a Mosoni-Duna, vagy a Duna töltésénél, tapasztalni fogja, hogy ez az állami szerep napjainkban is csak helyel-közzel működik. Ha megnézzük az árvízvédelmi töltések, az árterek és az egyéb létesítmények, lejárók állapotát, elgondolkozhatunk, hogy ki volt jobb gazda, a Vízügyi Igazgatóság, vagyis az állam, avagy a pár száz méteres szakaszok felügyeletével megbízott malomgazda.

Perger Gyula

Hírek

A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium 1943. évben végzett növendékei 1983. július hó 23-án, a XL. érettségi találkozójuk alkalmával, székely zászlós kopjafát állítottak emlékül elhalt osztálytársaik és tanáraik emlékére, a vártemplom külső várfala északi bástyájának tövébe. Itt tudtuk a kegyelet virágait elhelyezni olyan volt osztálytársaink és tanáraink emlékére is, akik távoli – egyesek jeltelen – sírokban nyugszanak.

Akkor 18 halott osztálytárs és 20 elhunyt tanár neve vésetett a kopjafába, melyet a vargyasi Máthé Ferenc Ilonka népművész faragott. Az első emlékoszlopot 1984 és 1985. évben újabbak követték, de azután a hatalom megtiltotta az emlékeztést, s a meglévő kilencet is el akarták távolítani. 1990 után ismét felelevenedett ez a szép, kegyeletes szokás és 1996-ra, a II. Mikós Világtalálkozóra már negyvenkettőre nőtt az Emlékhely kopjafáinak száma.

Magyar Lajos költő az első esztendőben, mikor még csak két kopjafa állott, ezt írta: „A zivataros, az emberek soraiban sok széltörést véghezvitt évek föltartott figyelmeztető ujjáiként is állnak, egy békés, termékeny jövőért.” Beke György Székely Siratófalnak nevezte és emlékbeszédében emígy szól: „Ez a panaszfal itt Sepsiszentgyörgyön szétszóratásunkban minket is örökös számadásra és összefogásra kötelez.” A szintén Mikós vendiák Czegő Zoltán versben adta tanácsát: „...adassék hótiszta szilencium / azoknak, akik bíztak az ember / meg-megingó, de örök jóságában”.

Számunkra mégsem siratófal, hanem biztatás, remény a megmaradáshoz. E kopjafák körülölelik nemcsak a mohos várfalat, hanem a történelmet, minket is és azokat is, akik majd utánunk következnek.

Dr. Szóts Dániel

EMLÉKEZZÜNK

Karácsony a szovjet légerekben és otthon (1944-1945)

Kárpátalján a Bányai Református Egyház templomának a kertjében áll azoknak az emlékműve, akik a sztálinizmus áldozatai lettek és akik elesetek a II. világháborúban. A fekete márványtáblákon a következő felirat olvasható:

AKIKÉRT A HARANG NEM SZÓLT...

„Boldogok, akik háborúságot szenvedtek az igazságért: mert övék a mennyeknek országa.”

(Máté. 5, 10)

A három fekete márványtáblán 38 bányai, 11 újbányai és 11 nagy- és kisbakosi személy neve olvasható. Ma jeltelen sírokban alusznak: Szolyván, Boriszovban, Orsán, Nevianszkban. Nekünk Boriszov és Nevianszk nemzeti temetőnk is, hisz az elhurcoltak közül tizennygyen Boriszovban, nyolcan Nevianszkban alusszák örök álmukat.

A fekete márványtábla őrzi a II. világháborúban elesettek emlékét is: 17 bányai, 1 újbányai, 5 nagy- és kisbakosi személy nevét örökítettük meg. Az emlékmű 1992-ben épült közadakozásból. Negyvenöt év után megszólalt a falu harangja, hogy utolsó búcsúra hívjon bennünket. A szülőföld jelképesen befogadta, magába ölelte fiait. Egyetlen vétkük magyarságuk volt, s az, hogy édes anyanyelvükön imádkoztak Istenükhöz. Az idősebbek, ha elmennek a templom és az emlékmű előtt, régi paraszti szokás szerint, leveszik a kalapjukat, az asszonyok fejet hajtának a mártír hősök emléke előtt. Sajnos a fiatalok nem teszik ezt.

Gyermekkorom legszebb emlékei között őrzöm a karácsony ünnepét. Már napokkal előtte megkezdődött a készülődés. Nagymamám befűtötte a kemencét, sült a kenyér, a lángos, a kalács, a pankova, a kóttos kalács. A karácsonyfa mindig szerény volt: alma, szaloncukor, gyertya, s édesapám készítette játék: kis szekér, szánkó. A család együtt ünnepelt. Míg kisebb voltam karácsony szent estéjén édesapámmal mentem templomba, majd iskolás koromban a kis karba, konfirmálás után a nagyba. Hosszú évekig nem járhattam templomba, hisz tanári pályám miatt nem léphettem át a templom küszöbét. A párt küldöttei még azt is megnézték, díszítettünk e karácsonyfát. Hosszú évek után újra elfoglaltam a helyemet a templomban, de már az öregek székében.

Az Istentisztelet után a család együtt vacsorázott, együtt énekeltük a karácsonyi énekeket. Édesapám Lukács evangéliumából olvasta fel Jézus születését. Mikor besötétedett, jöttek a gyerekek kántálni. Pénzt, kalácsot, cukorkát kaptak, de italt soha.

Életem szép karácsonyai mellett mindig fájóan emlékszem a legszomorúbb karácsonyra. Ha 1944 karácsonyára visszagondolok még most is elszorul a szívem. Már októbertől a „felszabadítók” boldogítottak bennünket. Először történt, hogy nem volt karácsonyfánk, s először nem volt velünk édesapám. Nagymama pár napja jött haza Szolyváról, nem találta őt. Együtt imádkozott a család, sírdogáltunk, de azt is csak csendesen, mert a szomszéd szobában a „vitézek” dorbézoltak, a barisnyák visongtak.

1994-ben ezekről a sorsfordító karácsonyokról készítettem anyagot. Fájó, szomorú emlékeket idéztünk. Megnyíltak az emlékezés csatornái, de közben el-elcsuklik a hang, s a kérdező szeme is elfátyolosodik, pedig a nagy tragédia óta ötven év telt el. Az itt következő beszélgetések alanyai légert, frontot megjárt férfiak, valamint özvegyek, testvérek, gyermekek. Közülük néhányan már nem élnek. Íme, emlékezzenek ők, akik e sorsfordító napokban is csak Istenben bízhattak.

Baksa Zoltán (sz. 1916–1996. Bátyú)

Engem 1944 karácsonya az Uralban, Nevianszkban ért. December 22-én érkezünk meg ide, huszonegy napi vonatozás után, marhavagonokba zárva. Egy hosszú, hatalmas barakkban zsúfoltak össze, amelyben a priccsek frissen fűrészelt, nedves, jeges deszkákból voltak. Aki éjszaka meghalt reggelre odafagyott a bőre a deszkához. Fakitermelésen dolgoztunk. Hivatalos pihenőnap a vasárnap volt, de azt se mindig engedélyezték. Karácsony szent estéjén is átfagyva jöttünk vissza a barakkba. Középen volt egy kályha, köréje telepedtünk le melegedni. Az otthonról beszélgettünk, s arról mit esznek ilyenkor otthon. Karácsonyi énekeket énekeltünk: Az Istennek szent angyala, Krisztus urunknak áldott születésén. Reménytelen helyzetünkben különösen a XC. zsoltár szavai csengtek szívünkhöz szólóan, biztatóan:

Te benned bízunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még semmi hegyek nem voltak,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva:
Te voltál és te vagy erős Isten,
És te megmaradsz minden időben.

1945 karácsonya még ennél is szomorúbb volt, ekkor már elvesztettük minden reményünket. Hiszen 16 bátyúi sorstársunkból nyolcan már nem éltek. Kezdetben kétezen voltunk, de 1945 tavaszára már csak 650-en maradtunk, pedig csak vagy kétszáz beteg jöhetett haza, a többi elpusztult. Ma már ki tudja hányan, a sírjuk sincs meg talán.

Az 1946-os életem legszebb karácsonya. Ünnepszombatján léptem át a ház küszöbét. Várt a család, még éltek a szüleim, feleségem, a három gyerek. Azóta tudom, hogy az örömnél is vannak könnyei. Ez a karácsony azért is emlékezetes a számomra, mert majdnem meghaltam. A szobában, ahol aludtam az asztalon ott volt a frissen kisütött kóttés kalács. Beleszabadultam és nem bírtam teleenni magamat. Három nap múlva megdagadtam, hisz a soványsághoz szokott gyomor nehezen viselte el a hazai ízeket.

Paksi Béla (1926–1994., Bátyú)

Tizennyolc éves fejjel hittem a dobszónak, a háromnapos munka meséjének, önként mentem el. 1944 karácsonyát a boriszovi lágerben töltöttem el. Zöld gallyat vittünk a szobába gyertya nem volt, hát szilánkokat hasogattunk, azok világánál énekeltünk karácsonyi énekeket. Egy kántor is velünk volt, az imádkozott. Három karácsonyt töltöttem el távol az otthontól a lágerben, de sohasem gondoltam a halálra. 1947. április 23-án Isten segédelmével haza is jöttem.

Kelemen Árpád (sz. 1923., Csongor)

1941-ben hívtak be katonának Nagykanizsára. A csendőrségnél voltam trénszekeres. A visszavonuló magyar hadsereggel én is egyre beljebb kerültem az országba. 1944 karácsonyán egységünk Marcaliban állomásozott. Jól emlékszem, szentestén Marcalit aknákkal lötték és bombázták. A laktanya pincéjében voltunk meghúzódva. Másnap elindultunk Nyugat felé, tisztjeink nem akartak orosz fogságba kerülni. Így is lett, angol fogságból jöttem haza.

Nyeste József (1923–1994., Bátyú)

1944 karácsonyát a 24/1-es gyalogezred katonájaként töltöttem Máriaújfaluban. Ez egy kis község, Szentgothárd közelében. Házaknál voltunk. A mi gazdánk disznót vágott, s volt bor, pálinka. Mégis kicsit szomorúak voltunk, mert tudtuk mit hoz a jövő?!

1945 karácsonyát már teljesen más körülmények között éltem meg, hisz orosz fogságba kerültem. Eleinte Romániában, Foksányban tartottak, marhavagonokban Asztrahányba vittek. Itt együtt karácsonyoztam a német hadifoglyokkal. Volt pap, a reformátusok mehettek templomba, ahol Istentiszteletet tartottak. A németek már régebben itt voltak, be is rendezkedtek. A „templom” valójában egy barakk volt. Itt tartották a színelőadásokat. Bemutatták a János vitét. Karácsonyra fenyőgallyat szereztek, feldíszítették a templomot. 1946 karácsonyát már itthon töltöttem, mert 1946. október 10-én hazajöttem.

Nyeste Bertalan (sz. 1910., Bátyú)

1944 karácsonyát Orosz Kálmánnal a marhaóiban töltöttük, bujkáltunk. Elhajtottak csendőröket vinni. 1944 november végén jöttem haza Sátoraljaújhelyről bujkálva, hol

vonaton, hol gyalog. Este, amikor hazamentem két dobronyi asszony volt nálunk, akik ott aludtak, Szolyváról jöttek, a férjüket keresték. „Nem háromnapos munkára vitték el őket, hanem bevagonírozták és elvitték oroszba, de hová, senki se tudja. Nem szabad elmenni, bujkálni kell” – mondták. Feleségem rokona volt Orosz Lajos, az ő fiával bujkáltunk a marhaóiban. Az ő egyik felében állatok voltak, a másik tele volt szénával, s a háta megett volt egy kis búvóhely. Az ő mindig lakaton volt. Reggel meg este hozott enni Jolánka néni. A mi karácsonyunk, mint a Kisjézusé az óiban telt el. Életem legszörnyűbb napjai voltak ezek, állandó rettegésben voltunk. Szenteste Jolán néni hozott kalácsot, bort. Karácsony estéjén kinyitottuk az ólajtót, hallgatóztunk. A falu kihalt volt, nem kántáltak a gyerekek, nem járt a betlehemes, nem járt zenélni a cigány. Sokan már gyászoltak, hisz, akik Szolyván meghaltak, arról már tudtak. Elmaradt az esti istentisztelet is, megtartották még délután.

Almássy Géza (1907. Mezőkaszony–1945. Szombor). Almássy Géza a szolyvai pokolból küldött levelet feleségének.

Drága Juliám! [1944] Szerda, XII. 27.

„Elmúlt karácsony is és még mindig nincsen szabadulás, sajnos nagyon szomorú volt a karácsonyunk. Ilyen még nem volt, eddig ha voltam is sokat távol tőletek Karácsonykor, azért mindig együtt voltunk. Szentestén énekeltünk és imádkoztunk sokat és haza gondoltunk mindnyájan szeretteinkre, én sokat sírtam és elgondolkoztam, hogy mint az előbbieket voltak mikor együtt lehettünk mindannyian, de bízom a Jóistenben, hogy több ilyen Karácsonyunk nem lesz...”

Hála Istennek már jobban érzem magamat... Az étvágyam is jobb és az a szerencsém, hogy mindig van aki valamivel megkínál. Szenteste például sonkát ettem, első nap reggel szintén, délben töltött káposztát, este rántott csirkét és közben sütemény is, de szívesebben ettem volna akár mit, csak otthon lehettem volna köztetek. A két ünnepnap máskülönbön úgy telt el mint a többi napok, hajtották az embereket fáért a hegyre, még jó nekem nem kell mennem, mert századírnok vagyok és így mentesítve vagyok a munka alól...”

Almássy Géza sorsa tragikus. Gyalog hajtják őket Szolyváról Novij-Szomborba, s itt meghalt. Utolsó levelét Szolyváról 1945. január 20-án írja, melyben arról ír „Hónap elmegyünk Szolyváról”.

Bota Árpád (sz. 1925., Tiszaágtelek)

Őt is megidézte a Sátán három napra. Ott volt Szolyván a pokol kapujában, a gyűjtő lágerben. Ama kevesek egyike, akiknek sikerült innen megszökniük. Felszedték egy istálló deszkából épült padlását, s az istálló hegynek ereszkedő oldalán megszöktek néhányan.

„Szenteste érkeztem haza, bujkálva jöttem még másik két társammal. Főleg éjszaka mentem. Nappal elkerültem a falvakat. Igaz, észrevették szökésünket, de sikerült elbújni az erdőben, hisz éjszaka volt. Szüleim nagyon megijedtek. Az óiba bújtam el. Sajnos megsejtették, hogy itthon vagyok. Másnap a falu asszonyai Szolyvára indultak, hogy vigyenek egy kis karácsonyi elemőzsiát. Édesanyám elhárította, hogy nem megy, mert beteg. Ott elmondták, hogy megszöktem. Az asszonyok, amikor hazajöttek elmondták, hogy megszöktem, lehet meg is lőttek. Édesanyám nem ájult el, nem sírt, nem ordított, s ez gyanús lett. Nem ment keresni Szolyvára. Állandóan zaklattak bennünket, hisz híre ment a faluban, hogy Bota megszökött. Karácsony este nagyon boldogok voltunk, de féltünk is, ha újra elkapnak végem. El kellett menni a faluból. Édesapám egy reggel így szólt: Fiam borotválkozz meg, vágd le a bajuszodat. Borotválkozás után felvettem a nővérem ruháját, bundáját, bekötötte nővérem a fejemet. Apám befogta a lovakat, közé csapott. Mindenki azt hitte a két Bota-lány megy valahová. Eszükbe se jutott, hogy az egyik én vagyok. Az ellenségeink orra előtt szánkóztunk ki a faluból, s mentünk Gátra, ahol az ottani párttitkár segített, hogy ne vigyenek el, azt mondta rokona vagyok. Egy hónap múlva elcsendesült minden, de én csak tavasszal jöttem haza.”

Nyeste Gáborné Tuba Julianna (1913–1994., Bányú)

„A férjem Szolyván pusztult el. Több mint tízszer voltam hozzá. Nehéz volt az utazás Szolyváig, hol a vonat tetején, hol gyalog. Volt olyan asszony, nem bátyúi, aki a rossz hídról beleszedült a mélybe. Munkácsról csoportosan mentünk. A csomagot az ennyivalóval mindig

elvették, de sohase adták oda. Amikor tizenegyedikszor mentem sokáig a láger kapujában vártam, hátha látok vagy hallok róla valamit. Egyszer csak hozták a férjemet szekéren. Beszéltem vele míg vitték. – Jaj, éhen kell halni – mondta szegény. – Te, Gábor, tízszor voltam itt, hoztam ennivalót. – Nem adtak ide semmit!

Nem beszélgettünk tovább, mert bevitték a kórházba, s engemet oda nem engedtek be. Másnap újra mentem. Egy ungvári ember mondta meg, hogy meghalt a férjem. Ilyen volt a mi karácsonyunk, hisz már tudtam, hogy a férjem meghalt. Kimentem a temetőbe. Volt ott friss sír sok, de melyikben van a férjem nem tudtam meg, hisz negyvenet is temettek egy sírba. Sohasem tudom meg. Három gyerek maradt itt árván: a nagyobb fiú 11 éves, a kisebb 9, a kislány másfél éves volt. A lányom nem is emlékszik az édesapjára. Őzvegyen kellett felnevelni a gyerekeket. Szomorú volt minden karácsonyunk, férjemre gondoltunk.”

Sütő Ferencné Bagu Gizella (sz. 1919., Bótrágy)

„Az én férjemet 1944. november 14-én vitték el. Egy év múlva tudtam meg, hogy meghalt a boriszovi zöld lágerben. Amíg Szolyván volt, többször elmentem hozzá a többi asszonnyal együtt. Mindig abban reménykedtünk, hogy megsegít a Jóisten és látjuk szeretteinket. Aztán megtudtuk hogy nekihazították őket a havas nagy Kárpátoknak gyalog. Egész éjszaka nem tudtunk aludni, visszavártuk őket, de csak a rémhírek jöttek, meg újabb foglyok az állomásra Magyarországról.

Istenek, ezeket most viszik – gondoltam –, hát akkor a mieinket hiába várjuk. Nagyon szomorú volt 1944 karácsonya. Kis fenyőágot tettem a szobába, rajta díszpapírba csomagolt kis kenyérdarabkák. Ennyivel kellett beérni a hároméves kislányomnak és az ötéves kisfiamnak. Ennél még sivárabb lett az 1945-ös karácsony, mert ekkorra már az a kevés reményünk is elfogyott, ami esztendővel előtte még megvolt: haza segíti a Jóisten a férjemet. A nagypapa meghalt, a nagymama beteg lett. A kislányom mindig azt kérdezgette, hogy neki miért nincs édesapja. Bébújt az asztal alá és ott sírdogált. Aztán összeborultunk a nagymamával és együtt sírtunk mind a négyen. A legjobban mindig az fájt, ha a gyerekek ennivalót kértek és nem tudtam nekik adni.”

Baraté Béla (1939–1995., Bányú)

„Nem emlékszem mindenre, de egy dolog belém vésődött. Édesapám nemrég jött haza a katonaságtól, rá pár napra elvitték. Leszaladtam a kert alá, mert ott vonult a hosszú csapat, hogy elbúcsúzzam tőle. Meg akart csókolni, kísérő nagy puskás katona megdobott és beleestem a sárba. 1944 karácsonyára nem emlékszem, de 1945 karácsonya nagyon szomorú volt, hisz már tudtuk, nem él az édesapám. Őcsém, Gábor, nem is ismerte édesapánkat, hisz mindössze egyéves volt. Édesanyám 1951-ben újra férjhez ment, nagyon jó mostoha édesapám volt, gondoskodott rólunk, de édesapámat pótolni nem tudta. Mindig foglalkoztatott a gondolat, hogy felkeresem édesapám sírját. El is utaztam Boriszovba, de az itteni eligazítás alapján nem leltem meg a lágert. Igaz, már harminc év telt el. Az ottani emberek se tudtak róla. Kutatgatni meg nem lehetett, hisz a téma tabu volt. Egy idősebb ember mesélte, hogy volt ott egy láger, de azt már régen beépítették.” Tervezgette, hogy újra elmegy Boriszovba, de az élet másként rendelkezett, 1995-ben eltávozott az élők sorából.”

Tar Tivadarné Orosz Piroska (sz. 1923., Tiszaszalóka)

„Huszoney éves voltam, amikor édesapám elment. Ennyit én is kibírok – mondta. A három napból azonban örökkévalóság lett. Hiába várta édesanyám haza, édesapámat elvitte a flekkítíusz. 1944 karácsonya volt az első alkalom, hogy nem volt velünk. Aztán soha többé. Az 1945-ös karácsony már nagyon szomorú volt, tudtuk, hogy valahol jeltelen sírban alussza örök álmát Boriszovban.”

Huzina Andrásné Ricsei Ilona (sz. 1933., Mezőkaszony)

„Tizenegy éves voltam akkor, amikor édesapám hazajött munkaszolgálatból. Három napig bujkált, hogy a visszavonuló magyar hadsereg el ne vigye. Aztán bejöttek az oroszok, azt hittük elmúlt a veszély, apám előjött a rejtékhelyéről. Anyám rimánkodott, hogy ne menjen el, de édesapám hitt a dobszónak, három napot kibír. Őt gyermekeket hagyott itt: a legnagyobb tizenhat éves, a legkisebb négy volt. Anyám kereste Szolyván, kereste Perecsenyben, de sehol se találta. Szomorú karácsonyaink voltak. 1944-es karácsonykor is oda volt édesanyám keresni

édesapánkat Szolyván. Mi, gyerekek voltunk otthon, milyen volt ez az ünnep, se édesanyánk, se édesapánk, s bizony az enivaló is szűkösen volt, hisz elment a kenyérkereső.

A nagybátyámtól tudta meg édesanyám, hogy meghalt édesapám, s ordítva jött haza. Meg akart halni, nem látta az élet értelmét. Őt nap nem evett semmit, s az egyik éjszaka megjelent álmában a drága jó apánk, s ezt mondta: Drága jó Mari, nem sajnálok az árvákat. Egy másik fehérruhás alak odavitte a gyerekekhez, s így szólt: Egyik szebb mint a másik, ne hagyj őket meghalni. Anyám felkelt, reggelit készített, teljesen megváltozott, csak gyermekeinek élt.

Nekünk nagyon szomorú napjaink voltak. Szomorúak voltak a karácsonyok is. 1945 karácsony még szomorúbb volt, már tudtuk, hogy édesapám meghalt. Anyám sírt, s ötéves kishúgom megkérdezte miért sír. Gyermekeim, egy harapás enivaló sincs. A kishúgom boldogan bújt hozzá: Tetszik tudni, reggel sokáig fogunk aludni. Este nyolckor kopogtattak az ajtón, egy kaszonyi asszony jött be, s mi mindent kipakolt az asztalra: szalonna, zsír, kendő liszt, amit csak el lehet képzelni egy szegény konyhán. Az asszony ezt mondta: Mariska, ne sértődj meg, de sajnálom ezt az öt gyereket. A kishúgom odaugrott: Édesanyám! Most már nem kell sokáig aludni, lesz mit enni. Ettől boldogabb karácsonyt, talán életemben sem emlékszem, amikor a nagy bánat mellett ott volt az öröm, az emberi szeretet. Biztos, hogy akkor ezt az asszonyt az Isteni gondviselés küldte oda. Édesanyám nagyon vallásos volt, erre tanított bennünket is. Úgy érzem szép karácsonyaim voltak, habár árván nőttem fel, de nagy szeretetben."

Ködöböcz Albertné Márkus Mária (sz. 1924., Bátyú)

„Két testvéremet vitték el a lágerbe. A bátyám Béla 25, József öcsém 18 éves volt. Béla a frontról szökött haza a háborút megúsza, de csak egy hétig lehetett itthon az oroszok elvitték. Édesanyám nagy hátizsák élelemmel kereste őket Szolyván, de ott azt mondták tovább vitték őket, nem tudni hová. Idehaza karácsonykor az emberek a templomban gyűltek össze, hogy szeretteikért imádkozzanak. Nagy bizonytalanságban telt el az 1945-ös karácsony is, hiszen nem tudtunk testvéreimről semmit. Aztán 1946-ban hazajött Nyeste Kálmán bácsi, s tőle tudta meg édesapám, hogy mind a ketten jeltelen sírban nyugszanak Boriszovban. Édesapám a mezőről jött hazafelé szekérrel, rosszul lett, más hajtotta haza a lovakat. Így lett kimondatlanul szomorú 1946 karácsonya, szomorú volt az 1944., 1945-ös is, de legalább még élt a remény. Most már tudtuk, hogy testvéreim nem jönnek haza. Ez a seb, amit az ő haláluk okozott, nem gyógyul be soha. Karácsony estéken mindig rájuk gondolok. Imáimban belefoglalom őket is. Most már legalább van egy emlékmű, ahová egy szál virágot tehetek.”

Demjén Albertné Bakó Vilma (sz. 1922., Barabás)

„Férjemet december 10-e körül vitték el az utolsó csapattal. Előtte malomban dolgozott. Mikor behozták ide a Lónyay-kastélyba, mert ott volt a gyűjtőtábor, a két zsidó, az volt a tulajdonos, azt mondta neki: Albert bácsi mondja, hogy maga cseh, nem magyar. De hát az én férjem erre nem volt képes. Így ő is Szolyvára került, majd utána Perecsenybe, ahol éppen karácsonykor találkoztam vele. Akkor azt mondták tovább viszik őket Szamborba. Turkán át kerültek el Szamborba. Szerencséje volt mivel kinőtt a szakálla, meg rosszul is nézett ki, egy lengyel katona azt mondta, hogy ötvenöt éves. Hazaengedték. 1945 karácsonyát együtt töltöttük boldogan, mert akkor még nem tudtuk, hogy férjem bátyja meghalt az Uralban. 1946 karácsonykor szomorúság költözött a házba, gyászoltunk.”

Sokszor hallani: miért kell a sérelmekről beszélni? Botor ember gondolkodik így. A sebek csak akkor gyógyulnak, ha gyógyítják azokat. Nem gyűlöletkeltéssel, hanem megértéssel, az emlékezés jogának és lehetőségének megadásával. Ha valaki kimondja a rettenetet, azzal fel is oldja. Ezek az emlékezések, az 1944-es áldozatok emlékművei, azt sugallják, vigyázzunk a jövőre, a jövőnkre. Nekünk itt most nagyon nehéz, de béke van, nem hajszolnak ártatlan embereket a halálba. Ünnepeinken együtt lehet a család, hitünkért nem üldöznek. Igaz, nehéz magyarnak lenni, az ártatlanul meghurcolt embereket a mai napig sem rehabilitálták. Adja az Isten, hogy életünk áldott karácsonyokkal legyen koronázva.

Bagu Balázs

TERMÉS

A táj a régész szemével¹

Témám – a cím ellenére – nem az, hogy a régész áll a dombon és nézi a tájat, hanem hogy a múltunk emberei, őseink hogyan illeszkedtek a tájba, hogyan használták, hogyan avatkoztak bele, és mi mindent tud ebből a régészet előhozni.

A táj természetesen nem változatlan, hanem története van. Nemcsak geológiai korszakokban változik a táj, hanem azóta is, hogy az ember betette a lábát a természetbe.

Az ember és a környezet viszonya pedig nem egyoldalú, az ember nemcsak kihasználja, átalakítja a környezetét, hanem a környezet tőle független változásaira is reagál. Tudjuk, hogy a jégkorszakok folyamán és a köztes graciális időszakokban az emberek mozgása hogy követte a természetes ingadozást. Önök is nyilvánvalóan hallottak arról, hogy a nagy népvándorlások nemegyszer természeti változások következményeként jöttek létre. Vándorlást indikálhat nagy szárazság, pusztul a legelő, az állat. Új, jobb helyet kell keresni, kétségbeesett támadásokat indítanak a dúsabb legelőjű szomszédos legelők ellen a nomád népek. De kiválthatja ugyanezt a nedves periódus is, amikor túlszaporodik az állatállomány és új, nagyobb hely kell nekik. Megint csak támadást intéznek a szomszédok ellen, és elűzik a gyengébbet.

Szeretnék néhány konkrét esetet felhozni a tájból, a mi környezetünkéből. Igen érdekes volt megfigyelni, hogy egyes területeken, így például a mi legutóbbi hansági ásatainkon is csak bizonyos korszakoknak az emlékei kerülnek elő. Több korszak leletei jönnek elő, de csak bizonyos korszakokból, mások hiányoznak. Van késő bronzkorunk, nagyon kevés korai vaskor. Van kelta korunk, abból is inkább a korai része, a későbbiből alig van valami. Van korai római kor, késő római kor nincsen. Van az avar kornak eleje (VII. század), vannak longobárdok (VI. század) avarok (VII. század), de VIII., IX. századi nincsen. Aztán megint van honfoglalás korunk, X., XI. századunk, de XIII. századunk már megint nincsen. Észrevehető, hogy kb. 200-250 éves leletes periódusokat tudtunk megfigyelni, és ugyancsak 200-250 éves periódusok lelethiányosak. Na most, ha ezt összevetjük a terepbejárások tapasztalataival, amit kollégáink a Fertő-Hanság medencéjében végeztek, akkor ugyanez a ritmus tapasztalható: a korai római korban messze behúzódnak a települések a Hanság területére, sőt a Fertő mai vízszintje alá is, a késő római korban pedig kijönnek a partjára. Korai népvándorlásban megint messze bent található, a késő-népvándorlás korában, az avar kor második felében és a végén, kijönnek a települések megint a partra. A korai középkorban ugyanez a helyzet: a cserépbográcsos Árpád-kori lelőhelyek messze bent vannak a Hanság területén, és a XIII. század folyamán rögzülnek kint a parton a mai települések.

Mi lehet ennek az oka? Nem kell különösebben indokolnom, hogy nyilvánvalóan a vízjárásról van szó. A nedves periódusban alkalmatlan településekre a Hanság belső területe, illetve itt a Csorna-i dombok alja. Ilyenkor feljebb húzódnak, kijebb húzódnak a települések. A száraz periódusokban alkalmas, és be lehet menni messze a Hanságba is, le lehet menni a dombok aljára. Ugyanezt meg lehet figyelni egyébként a Kis-Balaton környékén és még több helyen. Lám a régészet olyan természet változásra tudja felhívni a figyelmet, amit aztán később, egyéb vizsgálatokkal a természettudósok igazoltak. De hát még konkrétabb példákat is lehet mondani. Az utóbbi időben felerősödött a történések között azt a vita, hogy honfoglaló őseink nemezzjurtákban laktak-e a X. században, hiszen még a XI., XII. században erre járt nyugati utazók beszámolóí is ezt a sátrat emlegetik. Hát én – és ebben nem vagyok

¹ A XXV. Honismereti Akadémián, Győrben 1997. július 1-jén elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

egyedül – élesen szemben állok ezzel a nézettel. Tudniillik a X. század nedves periódus, amikor nemezejurtában lakni lehetetlenség. A kunok beköltözése idején, a XIII. században, már igen. A pusztásodásnak, ami akkor végbemegy, természetesen vannak társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti okai is, de valahol a mélyben ott rejlenek a hidrológiai viszonyok változásai, és ezt is figyelembe kell venni.

A környezet változása egyébként mérhető időnként természettudományos módszerekkel, és ezek meg a régészetet segítik a pontosabb kormeghatározásban. Nem kell különösebben magyarázni, hogy a C14 milyen fontos az őskori kormeghatározásokban. De talán nem fölösleges emlegetnem a dendrokronológiát, ami az utóbbi időben kezd nálunk is elterjedni, tehát a megtalált faleletek évgyűrűiből való korhatározás. Itt is arról van szó, hogy az embertől független természeti változás megfigyelhető régészeti módszerekkel, és ezt a hasznukra fordíthatjuk.

Ilyenek az archeomagnetikus mérések, ahol az égett agyagban rögződő anyagszerkezet mutatja az akkori mágneses pólusnak a helyzetét és ebből időrendi következtetéseket tudunk levonni, hogyha ismerjük azokat a törvényszerűségeket, amik leírják a mágneses pólusnak a vándorlását. Hadd meséljek el egy személyes élményt. Avar temetőket vizsgálva megfigyeltem, hogy a sírok tájolása – vagyis hogy merre teszik a halottnak a fejét és merre a lábát –, a VII. század végétől a VIII. század egész folyamán lassan eltolódott az északnyugat-délelet tengelytől északi irányba. Próbáltam keresni ennek az okát, nem igen találtam semmit, amíg geofizikus barátaim föl nem világosítottak arról, hogy érdekes módon pont ugyanebben a korszakban és pont ugyanilyen mértékben és irányban változott a mágneses pólus. Nyilvánvaló nem arról van szó, hogy az avar sámán iránytűvel tájolta a sírokat, hanem közvetett kapcsolat van a két jelenség között. Valami olyasmit kell keresni, amit befolyásol a mágneses pólus változása, és amit észlelhettek az avar kori emberek. Nincs lezárva ez a téma, elképzelhető, hogy az uralkodó szélirány, amit befolyásol a mágneses pólus változása, és alkalmazkodni lehet hozzá.

Bonyolult kapcsolatrendszer van tehát a régészet és a környezet változása között. Ide tartoznak az eltemetett talajokból nyerhető adatok is. Eltemetett talajnak nevezzük, ha egy gödröt, egy kutat betöltenek, ha egy sírt beföldelnek, vagy egy árkot behánynak. Ezekből az eltemetett talajokból olyan adatok nyerhetők, amik a betöltés korának a természeti környezetére engednek következtetni. Pollenszemcséket lehet találni, amik a környezet növénytakarójára utalnak. Egyéb archeo-botanikai maradványokat lehet nyerni iszapolással ezekből a földmintákból, mint például apró magvakat. Persze én jobban szeretem, ha azok a magvak biztosan az objektumból származnak és nem merülhet fel az a gyanú, hogy esetleg valami rácsáló vitte le őket, de ez már belső szakmai vita. De ide tartoznak az állatsont-leletek is, amivel az archeo-zoológia foglalkozik. Ezekből nem csak a közvetlen környezetre lehet következtetni, tehát hogy milyen tenyésztett, és milyen vadászott állataik voltak, hanem az életmódra is. Például megfigyelhető volt, hogy a római katonai táborban szinte egyenkaját kaptak a katonák. Sok a marhacsont, tehát jó húsos ételeket kaptak, és érdekes módon, amikor az V. század elején, a IV. század legvégén a tábor katonai szerepe megszűnik, és a polgári lakosság beköltözik a tábor területére hirtelen megváltozik az étrend és felszaporodnak a vadászott állatok. Ami azt mutatja, hogy önellátásra rendezkedett be az addig rendszeres, hogy úgy mondjam állami ellátást kapott társaság. De sok mindenre lehet következtetni az olyan apró maradványokból is, mint a puhatestűek héjmaradványai, tehát a mollusca fauna, hiszen a kagylók és a csigák ugyancsak a nedves és a száraz periódusok elválasztásához segítenek bennünket.

Az ember, története során, soha nem tudta magát függetleníteni a környezetétől, hanem beleavatkozott, amennyire csak tehetette. Ennek számtalan olyan változata van, amit régészeti eszközökkel tudunk megfigyelni. Ilyen mindjárt a domesztikáció.

Tomka Péter

A Temes megyei Bodó-falva

A telepítések, az áttelepülések, a spontán vagy irányított lakóhely változtatások végig kísérik történelmünket. Ezeket gyakran lehet nagyobb sorsfordulóinkhoz – tatárjárás, törökdhülés, háborúk – kapcsolni, de sokszor gazdasági okokkal is magyarázható, hogy családok százai vágta neki az új életnek.

Hazánk történelmének súlyos korszaka volt a másfél évszázados török uralom, majd az azt követő, XVII. század végi felszabadító harcok időszaka. Az újjáéledő nemzetre még nehéz évtized várt a XVIII. század elején. E két évszázad alaposan megtizedelte a magyarságot.

Hazánk az öreg kontinens más tájaihoz képest igen tragikus demográfiai helyzetbe került a XVII-XVIII. században. Az 1500-as évek elején már mintegy négymillió lakosa volt a Kárpát-medencének. A török kor végére ez a szám alig 4,2 millióra nőtt, ami több mint 180 év alatt alig 5 %-os fejlődés. A török kiűzésével azonban koránt sem szűntek meg a népesség gyarapodását gátló tényezők. A menekülő oszmán hadak iszonyatos pusztítást vittek végbe. Vác-tól délre 5000 négyzetkilométeres területen 64 népes falu helyén mindössze két településen éltek emberek. Az ország déli részein sok napi járőrföldön vonulhatott keresztül a felszabadító sereg, mire embereket látott. Ebben bizonyára az is szerepet játszott, hogy a török hódoltság alatt élő települések lakóinak már a vérben volt: ha megnesztele nagyobb sereg közeledtét, értékesebb ingóságaival, jószágaival az erdőkbe, nádasokba rejtőzött.

A sokat szenvedett magyarságnak a felszabadító csapatok új és egyre nehezebb terheket raktak a nyakába. A felmentő hadak *forspont* és *porció* követelései, törekvései, kegyetlenkedései odajuttatták a megmaradt lakosságot, hogy nosztalgiával emlegette néhány török defterdár emberségét. Gróf Kollonich Lipót érsek, aki nem éppen rebellis szelleméről volt ismert, *Einrichtungswer* című munkájában írja, hogy a súlyos adóterhek katonai végrehajtása, valamint az átvonuló és beszállásolt hadi nép, a még meglévő lakosságot is megsemmisüléssel fenyegeti. Már-már attól kell tartani, hogy az ország teljesen kipusztul. És hogy ez nem csak írói túlzás, bizonyítja, hogy a felszabadító háború idején az ország jelentős részén megszorodott az elhagyott, lakatlan jobbágytelkek száma, egyes uradalmakban hiányzott a jobbágycsaládok 40-50 %-a. Egy Bécsnek küldött jelentés 1698-ban arról számolt be, hogy Magyarország a tökéletes romlás állapotában van. A lakosság létszáma – a még török kézben lévő bányai részek nélkül – 3,9 millió fő.

A karlócai békével végeszakadt ugyan a népesedést erősen gátló, visszafoglaló háborúnak, de a lakosságra továbbra is, szinte elviselhetetlen terhek nehezedtek. Négy év múlva az elkeseredett tömegek megmozdulásából kifejlődik a Rákóczi vezette szabadságharc, amely igazi háborúvá lesz, és ismét súlyos veszteségeket okoz a magyarságnak. Csakhamar hadszíntérré vált az egész ország, különösen sokat rontott a délvidéki magyarság helyzetén, hogy a török elől menekülő rácok az udvartól támogatva pusztították a magyar falvakat, városokat. A „bizonytalán rácz executiot is szenvedni fogtok” fenyegetés a legkeményebbek közé tartozott ebben a korban. Leginkább a Duna-Tisza közéne és a Dunántúl déli részének lakossága szenvedte meg a szerbek rajtaütéseit. A magyar ellen uszított rácok elől rengetegen költöztek északra, elhagyva szülőföldjüket.

A XVIII. század első évtizedét követően régen látott békés korszak következett hazánkra. Ezidőben csak három alkalommal tudott ellenséges haderő az ország területére betörni. Nagy vonzerőt jelentett a hirtelen békésé vált Dél-Alföld az ország más területein, vagy az akkori határokon túl élő csoportok számára. Valóságos népvándorlás indult meg a ritkán lakott területek felé. A konszolidálódó birodalomban fontos kérdéssé vált a lakosság létszáma, területi elhelyezkedése, nemzetiségi, vallási összetétele. Ez utóbbi két tényezőhöz kapcsolódik az udvarnak az a nem titkolt szándéka, hogy a rebellisnek, eretneknek tartott magyarságot békés, dolgos katolikus német betelepülőkkel „közömbösítsék”.

A telepítéseknek voltak már előzményei a magyar történelemben. Főleg a katolizálást szolgálta az 1689-es császári-királyi pátens, amely öt évi adómentességet ígért a Magyarországon telepedőknél. A felső-Rajna vidékéről sok német család költözött hazánkba, de a kuruc háborúk idején falvaik jó része megsemmisült. A szatmári béke után újra kezdődik a németek betelepítése. 1723-ban a birtokosok kérésére iktatják törvénybe, hogy a külföldi

telepések hét évig adómentesek, ha pedig kézművesek, akkor 15 év a mentesség ideje. A magán földbirtokosok gyakran még ennél is kedvezőbb körülmények közé várták a német betelepülőket. Lassanként annyian jelentkeztek, hogy a Felső-Duna vidékén már korlátozni kellett az elvándorolni vágyókat. Az alakuló sváb telepek rengeteg nehézséggel küzdöttek kezdetben, de hamarosan gyökeret vertek, majd fejlődésnek indultak. A német rendszerű öröklés szokása hozzájárult a föld egyben maradásához.¹

Bécs állami telepítéspolitikája a katolikus németek telepítése révén – főleg az 1718-ban visszafoglalt Bánságra irányult. E határőrvidékként közvetlenül Bécsből irányított területet Mercy gróf, kormányzó vezetésével 1722-től svábok és frankföldiek több hulláma szállta meg. Sok-sok nehézséggel küzdve 53 faluban mintegy 10 ezren vertek gyökeret. Mercy különböző iparágakkal foglalkozó olaszokat, spanyolokat, franciákat, albánokat, bolgárokat is csábított e területre. Azonban az 1737-1739-es török háborúk szétrobbantották ezeket a területeket, aki tudott menekülni és a sok fáradozás kárba veszett. E kudarc Mária-Teréziát arra készítette, hogy felhagyjon a telepítésekkel. A Duna és a Maros köze két évtizedre büntető teleppé vált, a nem kívánatos elemeket, csavargókat, lázadókat, köztörvényes bűnözőket szállították ide. A 7 éves háború után Mária-Terézia új, ígéretesebb telepítési politikával próbálkozott, eszerint a német származású telepések fokozottabb támogatást kaptak. A Kempelen Farkas által szerkesztett bánsági telepítési utasításban a puszták benépesítése külön hangsúlyt kapott. A 6 ft. útköltséggel ellátott német telepések, ha a Dunán érkező hajókról leszálltak, csaknem 14 hektár szántóföldet, 4 h legelőt, a házépítéshez előkészített anyagot, gabonát, lisztet, vas alkatrészes gazdasági eszközöket, állatokat és vetőmagot kaptak. Sőt a föld egy része felszántva, bevetve várta őket. Volt olyan esztendő, hogy majdnem 4 ezer család érkezett a Bánságba. 1763-ban kb. 33 ezer katolikus élt e vidéken 25 év múltán a telepítési politika eredményeként már 143 ezer katolikus betelepült volt itt.

II. József császár még nagyobb felkészültséggel fogott neki a betelepítésnek. A korábbiaknál jelentősebb kedvezményekkel igyekezett elsősorban németeket csábítani a Bácska-Bánát vidékére. A németek beépítése Mária-Terézia alatt családokként 300 ft-ba, II. József idején 500 ft-ba került. Ennek ellenére Temes megyében 1794-ben 25 egész, 600 fél, 1030 negyed és 660 nyolcad telek állt gazdátlanul.

Trónra lépése után I. Ferenc nagyobb telepítést akart végrehajtani, de a török veszély miatt nem nagyon akadt jelentkező. A császár elsősorban a Krassó-Szörény-i hegyvidék benépesítésére törekedett. Erre a tájra telepített 4000 cseh bányászt. Ez nem ment zökkenőmentesen: 1807 körül elégedetlen szerbek lázadást szítottak a letelepülő németek ellen. Ezután a kamara, egynemzetiségű községek létrehozására törekedett. Temes megyében szlovákok, csehek, magyarok, románok és németek élnek, Torontál megyében szlovákok, szerbek, bolgárok, horvátok és magyarok. Európában szinte egyedülálló etnikai térkép rajzolódik ki ezen a vidéken.

A szabadságharc leverése után, az abszolutista kormány nagyobb arányú telepítést kezdeményezett, jelentős eredményekkel. Az 1867-es kiegyezés utáni időszakban Dél-Magyarországon újra élénk telepítési mozgalom indult. A gazdasági- és birtokpolitikai szempontok mellett cél volt a gyorsan szaporodó alföldi magyarság áttelepítése a Délvidékre. Többek között a Krassó-Szörény megyébe is, ahol 1888-ban Tisza Kálmán miniszterelnök és gróf Széchenyi Pál földművelési miniszter kezdeményezésére a Bega és a Temes völgyében kb. 20 ezer hold kincstári erdőt jelöltek kitelepítés céljára. A kincstár 1892-ben e vidéken alapította – makói református családokból – Bodófalvát.

Telepítéskor a falu lakossága 25 évre szóló kölcsönt kapott az akkori kormánytól. A föld ára katasztrális holdanként 240 ft volt. A vevő holdanként 40 ft-ot volt köteles a szerződés megkötése után azonnal kifizetni. A fennmaradó összeget 20 év alatt – évi 8 %-os járadék formájában – tartozott törleszteni. A kedvezmények közé tartozott az is, hogy a települők ingyen kapnak házhelyet.

¹ Az örökösödésnek az Európára jellemző rendszere, amely nem arányosan osztja fel az örökséget az utódok között, hanem az elsőszülöttnak juttatja az atyai földet, s ő különböző módon kielégíti a többi örököst. (Szerk.)

A Mária-Terézia által kiadott telepítési törvény nemcsak a falu helyét és módját szabja meg, de a lakosság kötelezettségeit is. A falvakat mérnökök tervezik, tehát nem spontán alakulnak ki, négy sarokra fektetik őket. Közepén a templom, papilak, iskola, kisdedóvó, tanítói lakás, jegyzői lak, korcsma. Az utcák nyílegyenesek, egymással párhuzamosak és egymásra merőlegesek. A főutca kb. 18-20 öl széles, a mellékutcák 6-8 öl szélesek. Nincsenek zsákutcák, sikátorok.

Igen nagy gondot okozott a telepéseknek, hogy házaikat a kincstár által előírt és szigorúan megkövetelt méretek szerint, erejüket és igényüket meghaladó „fényűzéssel” kellett felépíteniük. Sok nehézség merült fel a földek termékennyé tételével kapcsolatban is, amit a házépítéssel párhuzamosan kellett elvégezniük. A gyökerek kiemelése, az ún. tuskózás még a század elején is tartott. Ez idő alatt a föld alig termelt valamit. A Bega völgyében szerény termőképességű podzol talaj van.

Érdemes megjegyezni, hogy a hatalmas erdőkitermelés miatt rengeteg fa állt a betelepülők rendelkezésére, mégsem faházakat építettek, mert másfajta építkezési hagyományokat hoztak magukkal otthonról a csanádi Makóról és az Arad-megyei Peregről. Ebben az időben a népi építkezést már hatósági előírások szabályozták. Házat építeni csak a földesúr tudtával és beleegyezésével lehetett.

Minden utcán „egy jó kút állíttasson”, a tűz által munkálkodó mesterembereknek ne engedessék a helység közepén műhely felállítása, ez legfeljebb más házaktól 20 lépésnyire engedélyezhető.

Az első részletes rendszabály az önkényuralom idején jelenik meg. A helyhatóság ezt az 1854-évi 4382. számú rendelete alapján közigazgatási kerületenként teszi közzé. A rendszabály német és magyar nyelven való kihirdetésére 1857-ben kerül sor. A lakosok „anyagi és szellemi kifejlődésére”, valamint a „személy és vagyon vagyontbiztosítására” hivatkozva vezetik be az osztrák építési rendszabályt.

Mezővárosokban, mint például Makó, új épületeket csak engedéllyel rendelkező építő, ács, kőműves, cserepes mester építhetett. A lakás járdához viszonyított padlószintjét 12 vagy legkevesebb 6 collban határozták meg. A szobák magassága 10 lábón aluli nem lehetett. Az istálló padlását 4 col vastag anyagtapasztással kellett ellátni. A gazdasági épületeket a lakóházaktól legalább 3 ölnyi távolságra kellett építeni. A konyhából az istállóba vagy a csűrbe bejárást hagyni nem volt szabad. Az új épületeknél kötelező volt a kémény építése. Ez az építési rendszabály nem a helyi körülményeket vette figyelembe, hanem a fejlettebb osztrák építési előírásokat akarta az elmaradottabb vidékre kényszeríteni.

A századelőn a Peregről, Makóról települteket első látásra viseletük alapján lehetett megkülönböztetni. A peregiek póriasabbak, egyszerűbbek, közönségesebbek voltak: papucs, bűgatyá, borjúszájú ing, perge kalap: Munkaidényben ma is használatos kék kötény, a munkakötény, amit csak nagy munka idején engedtek le a férfiak maguk elé, mint egy védőfüggönyként, járáskor a jobb csücskét a derekukhoz csipentették. Hasznos volt ez a ruhadarab szállításra is: gyümölcsöt, kukoricát lehetett belé tenni, ha az ember batyuszerűen összefogta a két sarkát.

A makóiak polgárosultabb, városiasabb viseletet hoznak magukkal: bár Lugoson – alig 10 km-re lévő legközelebbi városban – erős kereskedelmi központ alakult ki. Aradról vették a fekete csizmát. Később, még az 1970-es években is, a bőrpapucsot, amelyhez sötét csizmanadrág, lájbi, németes ing dukál, aprógombos réz- vagy ezüstgombos dolmány darutollas vagy árvalányhajas battonyai kalap.

Téli viselet volt a suba vagy ahogy itt nevezik, a guba. Az asszonyok már nem szőnek, fonnak. Olcsóbb a városi, ipari kelme. Na, meg minden munkáskéz kell a föld termővé tételéhez, a ház felépítéséhez. A vidék hagyományai is úgy hozzák, hogy könnyebb elfogadni a lugosi, temesvári, lippai szabók, szűrszabók munkáját.

A lugosi szűrszabók hosszú, bő köpenyfeléket készítettek, vastag gyapjúszőttésből zubbonyokat, mellényeket, nadrágokat. A paraszt köntösöket készítő szabók az asszonyok helyét vették át. A felhasznált fonál azonban nem maradt mindig eredeti fehér, vagy szürkés színben, mert odaadták festeni. A festés már vegyi ismereteket követelt. Lugos vidékén a festőket a német Fárba szóból fárbárokknak nevezték.

A hófehér len, kender, gyapot ruhadarabok mellett mindinkább elszaporodtak a gyári festésű színes kelmék. A szücsök csak prémes bőrökkel dolgoztak. A bekecsek sima felét jó ki kellett dolgozni, hogy azok kiállhassák az időjárás viszontagságait. A bekecsek leginkább bárány és juhbőrrel készültek a szőrös oldalaiikkal befele, fehér vagy barna színben, attól függően, hogy ünnepre vagy hétköznapokra készült. Ezek divatja napjainkra a nyugatot is meghódította. Külön kell beszélnünk a lábbeli viseletéről. Néhai Balog Katica néni egész filozófiai rendszerben tudta elmesélni egykori leányélményeit a kor divatjáról, lábbelijeiről.

Tőle tudtam meg, hogy már az ezredfordulón a fiatal paraszt menyecskék és lányok nemcsak itt Bodón, de Lugos környékén is kezdtek sarkos cipőt hordani a papucs, vagy a csizma helyett. Kedveltek voltak a különböző színű lakkcipők. Még a lila is előfordult, de leggyakoribb a fekete maradt. Ezt minden korosztály hordta és hordhatta napjainkig, de csak ünnepnap és szünetidőben. Katica néni mesélte, hogy előfordult, bábla mentek, éjszaka esett az eső, reggel meztőláb jöttek haza, nehogy baja essék az ünneplő cipőnek.

Idősebb asszonyok magasabb szárú, lábszárközépig érő fűzős cipőt hordtak. A fűző alól kapcsolokon, fenn lyukakon ment keresztül. A különböző cipők kedvenc díszje a porcelán vagy üveggomb volt vagy különféle csatok. Nem volt ritka ebben az időben a patkós csizma, a patkós bakancs sem, bár szegény emberek örökös dilemmája marad a „lyukas talp vagy új cipő”, ahogy Veres István bácsi mondogatta. Hordtak ebben az időben bocskort, bakancsot, cipőt, csizmát és papucsot is. Igaz, a szép, himzett fejű bársony szögedi papucsról bodón már nem sokat hallottak és még kevesebbet láttak. Talán én vagyok az egyetlen, aki még vitrinben őrizgetem a nagyanyámtól kapott piros bársony papucsot – mert véletlenül ő is a Makói Király-lány volt –, mint a hovatartozásom konkrét jelképét. Az új lábbeli divattal a cserző vargák csillaga leáldozott, de feljött a fényezett bőr. A századelő férfi bakancsa a mai hegymászó vagy síbakancshoz hasonlított. Marhabőrből készült, ennek nyers színében vagy feketén. Halzsírral preparálták, hogy vízhatlan legyen. Legdrágább lábbeli volt a csizma. A kevésbé módosak a bakancs mellé lábszárvédőt hordtak vagy megmaradtak a papucs mellett. Hogy mennyire ragaszkodtak ezek az emberek egykori szokásaikhoz, bizonyítja az a tény is, hogy mint utazó emberek Temesvárt, Aradon, Váradon jártunkban mindig kaptunk megbízásokat, még a hetvenes években is, mit vásároljunk: P. Szabó Sanyi bácsinak bőr papucsot, Pintér Gyula bácsinak Vásárosra bakancsot, Nagy Erzsi néniének lakkcipőt.

A bodói férfiak közül sok tehetséges böllér került ki. Bodói képesített hentések, mészárosok dolgoztak a hetvenes, nyolcvanas években megyeszerte, Lugostól Birdáig és Karánig. Itt jegyzem meg, hogy Lugos városában nagy hagyománya volt a mészáros mesterségnek. A század elején a céh 3 ágra szakad: *böllérek*, akik a berbécs, juh, bárány vágására szakosodtak; a *hentések*, vagy kolbász készítőik, akik dísznót vágtak, friss húst, szalámi féléit árusítottak; és *mészárosok*, akik marhavágásra szakosodtak.

A lugosi vágóhíd már a század elején is bástyákkal és tornyokkal ékes, kastélyszerű épület volt, amely a barmoknak pusztulása előtt magasztos látványt nyújthatott. A lemészárolt marhacsordák, berbécsnyájak, Lugost és környékét látták el, sőt exportra is termeltek.

A mészárosokat, hentéseket konyha nélkül el sem lehet képzelni, de a konyhát sem fazekak nélkül. A századfordulón, mikor Bodó települt, az alumíniumot még nem nagyon használták, hagyományos cserépedények voltak előnyben az új gyári vaslábosokkal, fazekakkal szemben. A szomszédos Lugos városában a gyertyakészítő és kötélverő céh mellett virágzott a fazekasság is.

A jó bánáti káposzta – a magyarok ökolnyire, a románok hüvelykujnyira készítik (sarmale, sarmălupe) – agyag edényekben főtt az enyhe tűzön.

Lugoson a fazekasoknak külön utcájuk volt, régimódi, udvari műhellyel, vagy közfalakkal elzárt egybeépített házak sorakoztak itt, hogy mestert, inast ne zavarjon a hó meg a hideg.

Vásár kedden és pénteken volt Lugoson. Kancsót, csuprot, kupát, szilva íznek való köcsögöt lehetett kapni. A lekvárfőzéshez rézüstöt használtak, az udvaron, szabad tűz fölé állították, állandó kavargatás mellett készült a jó édes, cukrot sem kívánó eledel. Bodón az 1970–1980-as években Gellény Mihályéknál állt az üst, sokszor hetekig is főzték sorra a gazdaasszonyok a lekvárt. Ebben az időben Erdődi Kati néni, az akkori harangozó, már hecsedli lekvár főzésre szakosodott. Ő volt az egyetlen a faluban, aki cukor ellenében hecsedli lekvárt adott el.

Visszatérve a lekvárhoz: a szilva főzés közben a különböző átalakulásokon megy keresztül. Első formája a cibere, amely még nagyon híg, sok szem még egészben marad benne, de a gyümölcs már veszít nedvességtartalmából. A lekvár főzés napjai nemcsak sok munkát jelentenek, de egy kis szórakozást is, a közös munka örömét, sőt a gyerekek kotnyelességét: van mit nyalogatni. Igaz a családokban ez örökös tyúk-tojás vita, már ami a szilva sorsát illeti, hiszen az anyák a lekvárra, ciberére voksolnak, az pák pálinka főzésre. Ilyenkor szilvalekvár főzéskor egy kerty itóka mellett a felnőttek fokhagymás pirítós kenyérrel csillapították éhségüket. Az üst alatt összegyűlt parázsban húst, szalonnát, sonkát lehetett sütni, kinek mire futotta.

Nem ilyen nagy öröm, de fontos munka a paradicsomfőzés is. Az önellátó gazdaságokban ez volt a menete: megfőzni, átszűrni, üvegekbe tenni, fazékon kidunsztolni, minden üveget pergamennel, később celofánnal lekötni. A szilvalekvárral nem volt ennyi gond. Az üstből köcsögbe került, sütő kemencében hevítették, szárították, míg jól bebőrödzött és nem penészedett meg. Így tették fel a padlásra vagy a kamarába. Ha karácsony előtt vágtak disznót, sokszor köcsögben állt a rengeteg töltött káposzta is, amíg el nem fogyott.

Lugos és környéke, így Bodó is fedeles tepsiket és korsókat használt. Ilyen fedeles tepsit még én is láttam a pálinkafőző kazánnál, ebben sült a finom fokhagymás tyúk- vagy nyúlpecsenye a felhalmozódó parázsban. Pálinkafőzéskor minden gazda köteles volt legalább egy tyúkot vinni, és megkínálni az ott szorgoskodókat. Nem egyszer galibát okozott a csak mulatozásra vágyó bohó ifjúság, vagy az úrhatnámkodó megyei hatalmasságok látogatása, mert ilyenkor garmadával tűntek el a tyúkok a Liliomsoron. Azt suttogták másnap...

Magyari Etelka

Koritsánszky Ottó

(1882–1952)

1. A felvidéki *Koritsánszky család* egyik ága az 1800-as években Békéscsabára költözött. A leszármazottak értelmiségi pályákon szereztek hírnevet; akad közöttük lelkész, tanító, gazdász, jogász. A bécsi ágból a Tolna megyei Kölesdre telepedő Koritsánszky Dénes „gyógyszerész-dinasztiát” alapított.

Koritsánszky Dénes és Lubovieszki Teréz házasságából *Kölesden született 1882. március 16-án Ottó*. Az elemi iskola 4 osztálya után a bonyhádi algimnáziumban tanult 1892–1896 között. A főgimnázium felső osztályait a híres szépelességi iskolában, Késmárkon járta; ott érettségizett 1900-ban. Életpályájának apja hivatását választotta, s Budapesten szerzett gyógyszerész- oklevelet 1903-ban. Ezután a szülők anyagi segítségével 6 évig a külföldet járta; megfordult Európa több országában, Kis-Ázsiában és Észak-Afrikában. Gyógyszergyárakban dolgozott, bővítette nyelvismeretét, ösztöndíjasként a párizsi és genfi egyetemen mélyítette szakmai tudását. Genfben szociológiát is hallgatott, s rövid ideig az ottani *Hungária* egyesület titkáráként működött. 1909-ben tért haza. A jó megjelenésű, kellemes orgánumú és szónoki képességű fiatalemberben „*gazdagon csillogott a szellem*”.

Ottó néhány évig gyógyszergyárakban dolgozott, majd 1914-18-ban katonai szolgálatot teljesített. Az első világháborút követő ínséges időkben azzal bizonyította emberségét, hogy – felhasználva külföldi ismerettségét és kapcsolatait – sok ezer rászorult beteget juttatott gyógyszerekhez, jöllehet az ilyen tevékenységet az antant-blokád szigorúan ellenőrizte. Az 1920-as évek elején az újonnan szervezett Népjóléti Minisztériumban rövid ideig a sajtóreferensi tisztelet töltötte be.

2. E megemlékezésnek nem célja Koritsánszky Ottó értékeinek túlbecsülése: tényekkel kívánjuk bizonyítani gazdag életútjának sokszínűségét. *Hivatásos értelmiségi* volt, aki

ismereteit és felkészültségét tudatosan fordította a társadalom javára. Követésre méltó, vonzó és példamutató e közéleti ember magatartása.

Koritsánszky Ottót nem a vegyészet és a gyógyszerészet elmélyült kutatása érdekelte, inkább e gyorsan fejlődő tudományág népszerűsítésére, a felvilágosításra törekedett, továbbá a gyógyszerészek szakmai felkészültségének javításáért és társadalmi megbecsülésükért fáradozott. Ehhez a tevékenységéhez nagyszerű lehetőséget kapott, amikor 1921-ben a *Magyarországi Gyógyszerész Egyesület* ügyvezető igazgatójává választották. Az ekkor alakult egyesület szervezését, irányítását, koordinációját negyedszázadon át közmegelegedésre végezte. Nyelvismeretével és diplomáciai érzékével jó kapcsolatot épített ki a szakma nemzetközi szervezetével: részt vett a brüsszeli és a hágai nemzetközi gyógyszerész-kongresszuson (ez utóbbi tiszteletbeli tagjává választotta), majd a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség alelnökévé és a Nemzetközi Gyógyszerész Sajtóbizottság tagjává delegálták. A *természettudományi felvilágosítás és a gyógyszerészet* című tanulmányát a francia, holland, orosz, olasz, észt és svájci szaklapok ismertették, közzölték. Itthon szakíróként az általa szerkesztett *Gyógyszerészeti Hetilap* című újság, valamint a *Gyógyszerészek Zsebnaptára* című kiadványsorozata elsősorban a patikusok önképzését, szaktudásuk folyamatos korszerűsítését szorgalmazta.

Néhány mozaik demokratikus, jó értelemben vett szabadelvű szemlélethez. Az 1905–1907. évi orosz polgári demokratikus forradalom leverése idején Svájcban tartózkodott, ott találkozott a cári önkényuralom elől külföldre menekült orosz emigránsokkal. *Hazátlanokról – oroszok Svájcban* címmel terjedelmes újságcikkben számolt be tapasztalatairól. A cikk a Tolnamegyei Közlöny 1908. április 2. számában olvasható: „*A hatalmas orosz birodalom híven őrködik a nép buta elmaradottságának biztosítása felett... Csak pénzt és véráldozatot követel, de se jogot, se napi kenyeret nem ad. A szabadság fényét itt megismerő oroszok remélik a régi orosz birodalom összeroppanását, és egy modern országnak a feltámadását.*”

Koritsánszky Ottó az 1910-es évek elején alapító tagja az itthoni radikális változásokat sürgető *Galilei Körnek*; a kör törzstagjai között említik a nevét. Az 1930-as években lelkesen szorgalmazta a kapcsolatteremtést az első világháború után függetlenné váló Finnországgal. Erről tanúskodik a Tolnamegyei Újság 1936. augusztus 5. számában olvasható, *Koritsánszky Ottó előadásai a finnugor kongresszuson* című cikk.

A szakírói tevékenység mellett szót kell ejtenünk szépírói munkásságáról. Koritsánszky az irodalomnak nemcsak olvasója, hanem szerény művelője is. Írt novellákat, elbeszéléseket, tárcákat, még színdarabot is. Több műve megjelent az országos napi- és hetilapokban, az egyházi sajtóban. Néhány karcolatát svájci újságok is közzölték (Baseler Nachrichten, Baseler Zeitung, Journal de Geneve).

Az édesapja 1928-ban bekövetkezett halála után a fővárosban gyógyszertárat nyitott, ugyanakkor a kölesdi patika társtulajdonosa is lett. Ettől kezdve – fenntartva budapesti munkakörét és lakását – rendszeresen megfordult szülőfalujában, sőt *szűkebb hazájában közéleti szerepet is vállalt*: a kölesdi egyházközség világi elnöke, majd több ciklusban a Tolna-Baranya-Somogyi Evangélikus Egyházmegye felügyelője. Ez utóbbi tiszteben *„hősiesen küzdött”* a hitleri eszmék térhódítása ellen.

Tiszteletre méltóan *ragaszkodott a bonyhádi gimnáziumhoz*. A főgimnázium első érettségiző osztálya 25 éves érettségi találkozóján, 1935-ben felvetette egy öregdiák szövetség megalakításának a gondolatát. Az 1936-ban életre hívott *Bonyhádi Öregdiákok Szövetsége* nagy lelkesedéssel Koritsánszky Ottót választotta elnökévé. A köztisztelőben álló öregdiák 10 évig, a BÖSZ 1946-ban bekövetkezett feloszlásáig töltötte be a tisztséget. Nevéhez fűződik a budapesti BÖSZ-tagok havonkénti baráti összejöveteleinek folyamatos megszervezése. Ordass Lajos öregdiáktársunk – a koncepciók perек során meghurcolt püspök – szavait idézem: „*Ő lett minden volt bonyhádi diák melegsívű barátja, és az öregdiákok összetartó elnöke. Mindenkit számontartott, figyelemmel kísért, és a régebbi diákokat a fiatalokkal összehozta. Figyelmességének nem volt határa.*”

A Bonyhádön évente tartott közgyűléseken Koritsánszky Ottó elhangzott elnöki beszédeiből kiragadok néhány gondolatot:

1937 – „*Akár a magán-, akár a közéletben, ha mindenki rendszeresen végzi a munkáját, és hazafias szorgálatnak tekinti azt a köz javára, akkor kibontakozik az óhajtott harmónia.*”

1939 – „A közeli és távoli falvakból ideseregülő diáksereg és a magyarral testvéri egyetértésben együttélő sváb szülők gyermekei egymazon gondolatnak lettek hordozói... A sváb származású diáksereg minden tagjában ébresszük fel a sorsközösség tudatát. Ez a haza egyik idegenajkú fiát sem bántja, de elvárja, hogy a magyar hazát ismerje és tisztelje.”

1940 – „Nincs köztünk korkülönbség, nem választ el egymástól rang és társadalmi állás, nincs szerencsefia és nincs elhagyott. Mindnyájan egyek vagyunk.”

3. Koritsánszky Ottó gazdag és önzetlen életútjának a befejezése szomorú és tragikus. Az 1950-es évek elején gyógyszerárát elvették és államosították. Ezután „öregén, gyenge egészséggel patikába állt kiszolgálónak; szolgált zúgolódás nélkül, amíg betegsége le ne vette lábáról” – jegyezte fel egyik barátja. Vagyon, egészség nélkül maradt súlyos betegséggel. Halálos ágyán a következő szavakkal búcsúzott el lelki vigasztalójától: „Alig hagyok mást magam mögött, mint az emlékemet. Meghagytam, hogy öcsém fiának adjanak át három okmányt: a 14 aranyat nyert pályamunkámról szóló elismerő oklevelet; az «Aranykalász» gyógyszerárt megnyitásának okmányát, – és a szegénységi bizonyítványomat.”

Koritsánszky Ottó 1952. november 26-án halt meg Nagyszékelyben. Élt 70 évet. „Finomlelkű, tiszta életű és számban tiszta ember... Szerénységével sohasem kereste a feltűnést. Minden egészséges kezdeményezés számíthatott közreműködésére és megértő anyagi támogatására is” – olvasható az egyik nekrológban.

Születésének 115. és halálának 45. évfordulója alkalmából hajtsunk fejet példamutató élete előtt, és őrizzük meg Koritsánszky Ottót emlékezetünkben.

Kolta László

Szakirodalom: A bonyhádi gimnázium évkönyvei az 1935-1947. tan évekről – *Gulyás Pál:* Magyar írók élete és munkái XVI. kötet. Bp. 1995. – *Hirn László:* Tolna megyei fejek Dombóvár, 1930. – *Koritsánszky Ottó:* Hazátlanokról-oroszok Svájcban (svájci levél) Tolnamegyei Közlöny, 1908. ápr. 2. sz. – *Ordass Lajos:* A kikkel az úton találkoztam (Bp., 1996) – *Sipter Géza:* Korok és emberek (Szekszárd, 1973) – *Töttös Gábor:* Egy Tolna megyei gyógyszerész találkozása az orosz forradalmárokkal (Tolna megyei Népművelés, 1987. nov. 7. sz.)

Magyarország térszerkezetének változási irányai¹

A korai történelem és az ember első megjelenésének nagy korszakairól szóló előadás után szeretnék több ezer évet átugrani és eljutni a '90-es évek Magyarországára. Bemutatni mindazokat a változásokat, amelyek Magyarország térszerkezetében, a magyar területi struktúrában lezajlottak, illetve megítélésünk szerint lezajlanak majd az ezredfordulón táján.

A térszerkezet az ország településhálózata, térbeli elrendeződése. Olyan egység, ami a gazdaság új növekedési forrásává válhat, hiszen rendkívül sok tartalmat, megújítási lehetőséget tartalmaz. A területi tudomány, a '70-es években kezdett Magyarországon megjelenni és azt próbálja vizsgálni, hogy a társadalmi-gazdasági változás és a tér, a területi helyzet, a földrajzi adottságok között milyen kapcsolatrendszer van. Egyáltalán miként befolyásolja a politika és a gazdaság elrendezése ezeket a kapcsolatokat. Miként lehet ezeket a viszonyokat úgy alakítani, hogy a különböző terekben és különféle helyeken élő emberek, közösségek jól érezzék magukat, megfelelő ellátásban részesüljenek, megfelelő körülmények között tudják funkcióikat gyakorolni. Ez a tudományterület a '80-as években aztán egyre intenzívebb ismereteket ad, egyre több oldalról próbálja leírni a Magyarországon megfigyelhető területi folyamatokat. A '90-es években jut el reneszánszára, hiszen az

¹ A XXV. Honismereti Akadémián, Győrben 1997. július 1-jén elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk)

önkormányzati rendszer megjelenésével egyre több új megállapítást tesz arra, hogy a területi adottságok és a társadalmi-gazdasági viszonyok hogyan alakíthatók, miként befolyásolhatók. Erről szeretnék Önöknek áttekintést adni előadásom első részében, majd a második részben arról, hogy az a területi politika, ami a térbeli elrendezést próbálja orientálni, milyen új elképzelésekkel rendelkezik. A harmadik részben pedig azt szeretném fölillantani, hogy milyen új konfliktus-helyzetek alakulnak ki Magyarországi területi szerkezetében az ezredfordulón és ezután, és ezek feloldása miként képzelhető el.

1. A gazdasági és a társadalmi-politikai változások megváltoztatják a tér értelmezését, hiszen míg korábban a gazdaság minden egyes részében ugyanazok az elvek, költségek, megítélési módon működtek, addig a piacgazdaság megjelenésével egy térgazdasági reláció jön létre. Ez a térgazdaság azt jelenti, hogy változnak a bérek, változnak a költségek, változnak a megélhetési viszonyai. Például mennyire különböznek a távfűtés árai az ország különböző településein! A piaci viszonyok térben nagyon átrendezik az országot, némely terek fölértékelődnek, például az osztrák határ menti térség, más terek pedig radikálisan leépülnek, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Borsod-Abaúj Zemplén megye térsége. Másik átrendező elv az, hogy a szereplők köre radikálisan megváltozott. Míg korábban nagyon kevés szereplő próbálta a térbeli folyamatokat irányítani, szabályozni, addig most rendkívül sok szereplő bukkant föl. A gazdaság szereplőinek száma a korábbi néhány ezerről – a '80-as években 2500 gazdasági szervezet volt Magyarországon – napjainkra 100 ezres nagyságrendre nőtt, százezernél több gazdasági szervezet van az országban. Ezeknek egészen más érdekeik, kapcsolataik, kötődéseik, együttműködések alakultak ki. De nem csak a gazdaság szereplőinek száma változott meg, hanem az önkormányzatok is mint új szereplői kör bukkannak elő, hiszen ma Magyarországon 3168 önkormányzat működik. Megjelennek a nonprofit szervezetek, megjelenik a társadalmi szervezetek egyre szélesebb köre, mindezek különféle véleményeket, akaratokat formálnak meg a területi rendszerben. Teljesen új szemlélet, új gondolkodásmód bukkant föl, mégpedig a munkaerő képzettsége, szaktudása, ami igen jelentős térbeli átrendeződést eredményez. Nem tudtuk eddig mit jelent a *képzett munkaerő*, nem tudtuk mit jelent a *polgári mentalitás* és beállítódás, és hogy mindez milyen értékes a befektető számára.

Példát szeretnék elmondani, Győrben van az Audi-gyár. Ez nagyon híres német konzern, amelynek rendkívül jelentős gyára van itt, 100 ezer motort gyártanak, és 1997 októberétől 50 ezer sportautó gyártását kezdik meg. A gyár Győrbe való településének az egyik meghatározó oka volt, hogy itt rendelkezésre állt az a képzett munkaerő, amely korábban a Vagongyárban és más iparüzemben dolgozott. A magyar viszonyok jók, „kedvezőek” a bérek, alacsonyak a költségek más nyugat-európai, sőt kelet-európai országokhoz mérten. Ma már a gondok nagy része az, hogy a képzett munkaerőt keresni kell. Olyat, amelynek van ipari termelési tapasztalata, oda tud állni 6-tól 2-ig a szalag mellé, és igenis végig tudja dolgozni ezt az időszakot. Fegyelmesség, kitartás van benne, újítani képes, új ötletekkel tud előállni. Ilyen munkaerő ma már kevés van Győr és térségében, de ugyanilyen probléma figyelhető meg Székesfehérváron is. Az ún. székesfehérvári modell nagy kifulladását jelenti az, hogy már nincs ilyen jellegű munkaerő. A humán tőkének, a képzettségnek, a tudásnak, az ismereteknek óriási jelentőségük van a gazdaság fejlődésében.

Fontos tényező a település-infrastruktúra, tehát azok a létesítmények, ellátó rendszerek, amik az életünket szolgálják. Az ezzel való ellátottság, felszereltség színvonala szintén átrendező erő, másként vonzza oda a befektetéseket, a gazdaság, a területfejlesztés szereplőit. Azok a települések, ahol ezek rendelkezésre állnak, a telepítés szempontjából preferálásra kerülnek, ahol nem, vagy kevésbé vannak jelen, azokat a térségeket a befektetők elkerülik. Ismeretes, hogy külföldi tőke térbeli megjelenése nem, vagy csak kevésbé lépi át a Dunát, hiszen a közlekedési hálózatok fejletlensége, az infrastrukturális rendszerek elmaradottsága nem teszi lehetővé, hogy az új technológia, a tudás, az ismeretek, az új kapcsolatok kedvezőtlen felszereltségű tereken megjelenjenek.

Fölértékelődött a helyi társadalom szerepe, és itt az Önök tevékenysége, a honismeret is rendkívül meghatározó, hiszen annak a helynek, ahol élünk az értékei lehetnek az új fejlesztési források. Nagyon érdekes fejlesztési tendencia figyelhető meg. A '90-es évek közepétől, egyre erőteljesebben jelennek meg intézetünkben nagyvárosok, kisvárosok,

nagyközségek, kistérségek, hogy segítsünk elkészíteni a fejlesztési elképzeléseinket. Meg akarják fogalmazni a jövőképeket. Segítséget kérnek abban, hogy áttekinthessék milyen erőforrásaik vannak, hogyan lehet ezeket versenyképessé tenni. A helytörténetnek és általában a honismeretnek nagy szerepe van abban, hogy segítsen föltárni az adottságokat, majd ezeknek az értékeknek a piacosítását, a versenyfeltételeit aztán már különféle közgazdasági, gazdasági tényezőkkel lehet alakítani. A XXI. századi új fejlesztési politikák lényege a hely adottságának, a hely értékének felismerése. Azok az értékek, amiket „helyben” termelnek meg, amiknek különlegessége, mássága van. A rábaközi uborka helyi specialitása a Rábaközben maradjon, de csak úgy tud az a Rábaközben maradni, ha versenyképes a belőle készült termék. Hiába jó az az uborka, ha azt már gyár dolgozza fel és az bocsátja piacra. Fontos, hogy a Rábaköz hangulatát, a jellegét határozza meg, ott kerül üvegbe, ott dolgozzák ki a marketingstratégiáját, ott válják igazán értéké. Ha bemegyünk Londonban, Bécsben, vagy Párizsban egy üzletbe és meglátjuk a rábaközi uborkát egy formatervezett üvegben, akkor tudjuk, hogy az egy vidéket, egy tájat, tehát egy hely értékét tükrözi. Tessék megnézni erre vonatkozólag a magyar bor új reneszánszát. Csodálatos boraink, amik év- századokon keresztül híresek voltak, az elmúlt 50 évben nem kerültek egyetlenegy külföldi borüzletnek a polcára, vagy pedig a polcok alján voltak a bolgár borok mellett. Ma már versenyképesek a legfinomabb francia és olasz borokkal. A tájat, a térséget tükrözik, megjelenik sajátos arculatuk, piacképessé válnak, mert a helyi értéket is lehet versenyképesen eladni.

Végezetül új tényezőre hívom fel a figyelmüket. Arra, hogy verseny alakul ki a települések között. Harcolnak egymással az erőforrásokért, a befektetőkért. Harcolnak azért, hogy emberek települjenek oda, olyanok, akik adót fizetnek, akik valamilyen módon hozzájárulnak a település fejlesztéséhez. Ez a verseny pozitív és előremutató. Persze káros hatása is lehet, azonban látni kell, hogy ebben a versenyben hosszú távon kell gondoskodni, stratégiákat kell kialakítani. Meg kell határozni, ki kell találni a helynek, a térségnek, a településnek, a régióknak az arculatát, ki kell találni sajátos karakterét.

2. Tekintsük át, milyen átrendeződési folyamatok figyelhetők meg a magyar térszerkezetben.

Elsőként nézzük meg a humán tőke néhány területi összefüggését Magyarországon. Az egyik tényező a népesség rohamos fogyása, egy Mosonmagyaróvári város lélekszámával csökkenteni Magyarország lakosságát (évente 30 ezer fő). Ez rendkívül kedvezőtlen demográfiai folyamat, ennek a térbeli elrendeződése is sajátos, hiszen az ország keleti, észak-keleti felében a népesség csökkenése mérsékeltebb, visszafogottabb, a viszonylag fejlettebb és gazdaságilag aktívabb régióban viszont a csökkenés egyre erőteljesebb. Főleg Budapest környékén erőteljes a munkaerőforrások csökkenése. A hosszú távú fejlesztéseknél számolni kell azzal, hogy a munkaerőforrásoknak 2010 után radikális csökkenése következik be.

Másodikként nézzük meg azokat a tényezőket, amelyek a jövedelemtermelést illusztrálják. Hol állítják elő az országban a jövedelmet? Itt sem tudunk robbanásszerű átrendeződésről beszámolni, hiszen a jövedelmek – a területegységre jutó GDP (nemzeti jövedelem) –, az ország nyugati felében a megyék átlagában kedvező, míg az észak-keleti térségben rendkívül alacsony szinten van, de azt is látni kell, hogy a különbségek nem jelentősek. A nagy különbség a vidék és a főváros között figyelhető meg és ez az elkövetkezendő időszakban még növekedni fog.

Még egy összefüggést érdemes a sok közül kiemelni, amely a modern gazdaság jegyeit tükrözi. A tercier gazdaság térbeli elrendeződésén ugyanaz az elgondolkodtató és veszélyes különbség figyelhető meg az országban. Az *innovációs potenciál* (megújulási képesség), azaz mindazok az intézmények, eszközök, tudás tekintetében, ami a műszaki fejlesztést, a kutatásfejlesztést, a felsőoktatást, a tudományos kutatást jelenti, óriási területi különbségek vannak az országban. Nem is területi ez a különbség, hanem a főváros és a vidék egyre radikálisabb elkülönülése tapasztalható. Változatlanul a főváros koncentrálna ezeket az erőforrásokat, decentralizáció nem történt. Például a magyar társadalomtudományi kutatásoknak még mindig a 97 %-a Budapesten történik, de más tudományterületeken is 70-80 %-os arányokat tapasztalhatunk, még csak el sem kezdődött a tudományos kutatás decentralizációja. Ennek káros gazdasági, társadalomfejlesztési, közösségfejlesztési hatásaira

föl kell hívni a figyelmet, hiszen valójában a felsőoktatás, a kutatás, fejlesztés volnának azok az erők, amik egy-egy térség számára új kiindulási pályákat, mozgásteret teremtenének.

Az ország térszerkezete átrendeződik napjainkban, új térstruktúra alakul ki. Az országhatártól Budapestig tartó közlekedési tengely mentén erős *vállalkozási, gazdaságélénkítő rendszer* kiépülése figyelhető meg. Itt gyorsabb a modernizáció, a gazdaság és a társadalom átállása egy korszerűbb szerkezetre. Kedvezőbbek a külföldi tőke fogadási feltételei. Ugyanez vonatkozik a Balatontól Budapestig tartó tengelyre, ahol részben a turizmus, részben pedig Székesfehérvár funkciói miatt ezek a folyamatok élénkebbek. Ezen kívül már csak szigetzerű innovációs pontokról beszélhetünk. Ilyen Pécs, Szeged és térsége, ahol ugyanezek a struktúrák megfigyelhetők, de például Pécs esetében inkább a szolgáltató-szektor dinamikus előretörése jellemző. Vannak ún. potenciális tengelyek, amiknél ugyanazok a jegyek még nem figyelhetők meg, de az átalakulás gyorsabb. Erőteljesebb vállalkozási környezet van, a társadalom polgárosodottsága, kapcsolati rendszere, az információk jelenléte is teljesebbek. Jellemzők ezek a jegyek az osztrák–magyar–szlovén határ menti térségekre, az egész Duna-mentére, aminek a fölértékelődése vélhetően 2000 körül megtörténik. Ugyanezt mondhatjuk a Budapest–Kecskemét–Szeged vonalra, így értékelhető a Szolnokig tartó tengely is, vagy Békéscsaba, Gyula, valamint Debrecen és Nyíregyháza térsége, továbbá az M3-as út menti területek.

A harmadik zóna, amit *belső periferiáknak* nevezhetünk olyan térségei az országnak, amik centrumhiányosak, az elmozdulás (pl. új vállalkozások jelenléte) rendkívül kismértékű, a városok nem tudják betölteni azokat a térségszervezői funkciókat, amiket nekik szántak, vagy szánnak. Sajnos a kisváros-hálózat teljesen leépül, szétesik, nem képes térségszervező lenni nem tudja azt a funkciórendszert kialakítani, működtetni, ami a városra hárul. Vannak úgynevezett *külső periferiák*, továbbá határ menti területek, ahol megítélésünk szerint nem várható hosszabb távon jelentős elmozdulás. Ilyen a horvát–magyar, a román–magyar, a jugoszláv–magyar, az ukrán– és a szlovák–magyar határ menti térségek. Ezeknél a területeknél periféria érintkezik periferiával, így nem lehetséges, hogy gyorsabb aktivizáció következzen be. Végezetül vannak úgynevezett *válságterek*. Ilyenek a nehézipar (Borsod, Nógrád), valamint a magyar agrárium válságterei. Az utóbbiak az Alföldön, főleg a Tiszántúlon azok a területek, ahol a magyar mezőgazdaság leépülése következtében munkanélküliséggel, megélhetési gondokkal, az életterek nagyfokú beszűkülésével lehet számolni.

3. A területi szerkezet alakításánál két tényezőre fel kell hívni a figyelmet. Az egyik, hogy az *önkormányzati rendszer* nagy erőt adott a magyar térszerkezet átalakulásához. Talán senki sem gondolta, hogy az önkormányzati autonómia visszaállításával ilyen óriási energiák törnek felszínre. Nagy átrendeződések figyelhetők meg, hiszen a települések önmagukra találtak. Érdekes módon a kistépelülések azok, amelyek jobban meg tudták ismerni saját mozgásterüket, és elindult egyfajta új gondoskodás az ott élő emberekről. Tapasztalják a gázépitéseket, a szennyvízépítést, egyre több kapcsolat alakul ki. Teljesen más életterek indulnak meg, természetesen ebben is nagyok a különbségek. Problémája az önkormányzati rendszernek, hogy rendkívül drága. Sokat kell a költségvetésből nekünk polgároknak a struktúra finanszírozására fordítanunk. Önök is találkoznak nap mint nap az iskolák válságával, ami a demográfiai folyamatok elsődleges következménye, de az önkormányzatnak kell ezeket a problémákat valami úton-módon megoldani. Találkoznak gondokkal az egészségügyi ellátás területén, drága a nagy intézmények működtetése. Érdekes módon elindult az önkormányzatok között az egymásra találás, a kapcsolat építés, a kistérségi együttműködés. Ma már Magyarországon 200 körülire tehető a kistérségi együttműködések száma, amikor település településsel kapcsolatot épít, és megpróbál valamit közösen létrehozni. Nemcsak fejlesztést, hanem – reméljük a jövőben – intézmények közös fenntartása, működtetése is megvalósul.

2000 után Magyarországon szükséges lesz egy közgazdasági reformra. Vélhetően a 3200 település ilyen szinten történő működtetése nem biztos, hogy kívánatos, és nem biztos, hogy finanszírozható. Ennek a modelljére vannak elképzelések, de az alulról szerveződő egymásra találásokat kell segíteni.

A másik problémakör, hogy nagyon kevés az az eszközrendszer, ami a területfejlesztés rendelkezésére áll. Közvetlenül a területfejlesztést a GDP 0,2 %-a szolgálta, ez általában 12-15 milliárd forint. Egy átlagos magyarországi középbank konszolidálására körülbelül ennyi összeget használnak fel – a nagybankok sokkal többre kerültek –, hogy aztán el lehessen őket adni. Ennyi jutott tehát évente arra, hogy a területi különbségek feloldódjanak. Persze, hogyha egybe vesszük az infrastruktúrát, az úthálózat-fejlesztést és sok-sok más tényezőt, akkor jóval nagyobb az összeg, azonban közvetlenül csak ekkora összeggel tudtak gazdálkodni azok, akik egy-egy térséget fejleszteni, megújítani, bővíteni akarták. Kevés a területfejlesztést közvetlenül támogató forrás, és ez is centralizált volt hosszú éveken keresztül. Valahol Budapesten eldöntötték, hogy Hédeváron – a szülőfalumban – milyen fejlesztést valósíthat meg az önkormányzat. Ne ott döntsék el, döntsék el talán itt a megyében, vagy döntsék el a térség, és próbáljon meg a cél- és címzett támogatásoknál ebben részt venni, összefogva a környezetével.

A változásokat serkentették és erőltette az Európai Unió elvárásai. Ezek megfogalmazódnak már az újabb területpolitikában, ami decentralizációt próbál megvalósítani. A döntési jogosítványokat a megyei szintre helyezi, azonban ott is konfliktusok lehetnek, hiszen kineveznek egy szervezetet, amely a megyei szintű döntéseket hozza, megnő a helyi szereplők aktivitása. Az új területfejlesztési törvény szerepet ad a térségeknek, arra ösztönzi, hogy itt vannak a pénzek, próbáld meg magad fölhasználni. Ez a pénz még kicsi, de már elindulhat a szereplők közötti kommunikáció, az egymásra találás és ez nagy változás és nagyon előremutató mozgólódás.

4. Azt hiszem idetartozó, hogy az ezredforduló néhány területi forrására föl hívjam a figyelmüket. A konfliktusok első nagy blokkja: az országon belül a kelet és a nyugat különbségének föléleződése. Várható, és nagyon határozottan prognosztizálható, hogy a nyugati és a keleti térségek között egyre erősebb lesz a különbség, egyre több viszály, egyre több érdekérvényesítési akció indul meg. Ennek már vannak jelei, hiszen például az M5-ös autópályának a lobbizása körül nagyon jól kimutatható a keleti politikai-gazdasági érdekek fölerősödése. A nyugati térségeknél ez most kezd kialakulni. Várható, hogy ezek már a politika szintjére is felkerülnek, és elindulhatnak a pártokon belül a regionalizálódási folyamatok.

Nincs átfogó filozófia arra, hogy mit akar Budapest. Most alakul a Budapest-fejlesztési stratégia, olvastam több ilyen anyagot, de valójában nem tudjuk, hogy a közép-európai térben Budapestnek mi a szerepe. Pénzügyi központ, szolgáltató központ, kereskedelmi központ, logisztikai központ, oktatási-tudományos központ, kulturális központ? Még nem találták ki. Fontos lenne ez a számunkra, hiszen centralizált a regionális struktúra, onnan indult, oda kerül, onnan terül aztán szét az országba.

A harmadik kérdéskör az, hogy erősen meg kellene jelennie az Európai Unióra való fölkészülésben a területi politikanak, egyáltalán az Európai Unió normarendszerének alkalmazása és érvényesítése. Hiszen nem ugyanabba az Európai Unióba fogunk mi belépni valamikor 2002-2005 körül, mint amelyik most működik. Az teljesen már Európai Unió lesz, más kapcsolatokkal, rendszerekkel, kötődésekkel, és nekünk a fölkészülésben, annak az Uniónak a logikáját, intézményrendszerét, gondolkodásmódját kell elsajátítanunk. Távol van még fölünk ez az elsajátítás, kevesen értjük vagy értik ezt az Uniót. Ha végeznének a felkészültség szintjéről vizsgálatokat és elemzéseket, kiderülne, hogy nem csak az intézmények, önkormányzatok nincsenek erre fölkészülve, hanem a lakosság fölkészültsége, ismeretei is rendkívül gyengék. Nagy álmokat kergetünk, holott kiderül, hogy ezek közül az álmok közül kevés lesz, ami valójában megvalósul.

Végezetül a *helyi társadalomról* kell szólnom. Engedjék meg, hogy azoknak a tevékenységeknek, amiket Önök folytatnak, a fölértékelődését emeljem ki. A helyhez kötődés, a településszintű identitás regionális alakításában rendkívül fontos az, hogy ilyen jellegű vizsgálatok, kutatások, feltárások folyanak, hiszen ezzel új erőforrásokat lehet kimutatni az adott térségek és területek, települések fejlesztéséhez. Azt hiszem, hogy nagy tartalékok és lehetőségek kínálóznak a területi struktúrában. Ha erős helyi társadalmak jönnek létre, aktív helyi közösségek szerveződnek, akkor a megindult fejlődés még dinamikusabb lehet és a nagy modernizáció a következő évszázadban talán sikeresen befejeződik.

Talpalatnyi állatvilág¹

A talaj állatvilágának védelme

Engedjék meg, hogy egy történettel vezessem be előadásomat. A történet hiteles – amennyiben Homérosz följegyzéseinek hitelt kell adni. Történt egyszer, hogy a szépséges Perszefónét, miközben az önfeledten játszott a nárciszok között, elrabolta Hádész, az alvilág ura. Perszefóné anyja, Déméter – aki a lányával együtt a vegetációnak, a tavasznak istennője – ezen annyira elkeseredett, hogy bánatában örökösen csak leányát kereste, így elhanyagolva a természetet, a Földön örök tél borult a fákra és a virágokra. A történetben a konfliktust Zeusz döntése oldja fel, aki kissé részrehajló Hádész (vagy más néven Plútó) irányában – révén, hogy az a saját fia –, ezért meghatározza, hogy az év egyharmad részében Perszefónénak Plútóval a föld alatt kell élnie, de a fennmaradó 2/3 részt fönn töltheti el Déméter és megszokott játszótársai között. Ettől kezdve, ha Perszefóné feljön a Föld felszínére, ott virágba borul a természet, beköszönt a tavasz, majd később, amikor vissza kell térnie a Föld alatti világba, Déméter szomorúsága nyomán a fák lehullatják leveleiket, megkezdődik az ős. A történet megkapóan szép, híven tükrözi az ókori ember teljes világszemléletét, azt, hogy ciklusokban, önmagukba visszatérő összefüggésekben gondolkozott. Ez a szemléletmód jórészt még a középkorban is meghatározó lehetett, amennyiben a jelenségek magyarázata és a tapasztalás között még nem kerestek közvetlen, megkérdőjelezhetetlen összefüggéseket. A mi életünkben ezzel szemben a lineáris, progresszív fejlődésű történések a meghatározóak, ahol látszólag minden leellenőrizhető és a haladás prognosztizálható.

Ugyanakkor aki az erdőt járja, annak a figyelmét nem kerülheti el az örök megújulás, a természet egymás után következő ciklusai. Itt kapcsolódnék a talajfaunához, ugyanis azzal a sok falevéllal és elhalt faaggal, termésmaradvánnyal, ami őszen a talajra hullik és ilyenkor bokáig gázolunk benne, tavaszra történik valami. Nem halmozódik fel változatlanul évről-évre, hiszen így hamarosan megállna az élet, hanem jórészt lebomlik a hótakaró alatt. Ezt a munkát – ha szabad ilyen antropomorfizáló hasonlattal mondani – szorgalmas, az erdő életében nélkülözhetetlen kis szervezetek milliárdjai végzik. Erről a láthatatlan, talpalatnyi világról szeretnék néhány szót szólni.

Talajfauna alatt értjük a talajban élő állatok összességét, és ezt – legalábbis a mikrotartományban – egy Herbert Francé (1913) nevezetű biológus nyomán edafonnak nevezzük a vízben lebegő plankton analógiájára. Csakhogy míg a vízben minden folyamat a kiegyenlítődés, egyenletes eloszlás felé mutat, addig a talajban a mozaikszerű változékonyság, a kisebb-nagyobb méretű különbségek a meghatározók. Magát a talajfaunát többféleképpen is csoportosíthatjuk. Szokásos megkülönböztetni a talajfauna tagjait a talajhoz kapcsolódás időintervalluma alapján, így vannak állatok, melyek csak télire, inaktív (nyugalmi) állapotba húzódnak a talajba, mások a fejlődésük kezdeti életszakaszában (pl.: a cserebogár pajor) vannak a földben, majd kifejlődve a föld felett élnek, megint mások a nap folyamán többször változtatják helyzetüket, mert a föld felett gyűjtenek táplálékot (pl.: hangyák), de éjszakára a talajba húzódnak, vagy éppen fordítva éppen éjjel hagyják el a földalatti fészkeiket. Végül vannak olyan állatok is, melyek egész életüket a talaj felszíne alatt élik le. Ez utóbbiak a talajfauna állandó (permanens) tagjai, míg a többi csoportba átmeneti (temporális) talajlakók tartoznak.

Osztályozhatjuk a talajfaunát testméretük szerint is, amikor a 2,2 mm alatti tartomány a mikro-, az ennél nagyobbak, de a 2 mm-nél kisebbek, a mezo-, a 2 mm és 2 cm közötti nagyságba esők pedig a makrofauna tagjai. Bár ez utóbbi osztályozás túlságosan sablonosnak tűnik, mégis kiválóan alkalmazható, ugyanis többé-kevésbé pontosan követi a rendszertani kategóriák megoszlását. A talajlakók mennyiségi viszonyait jól érzékelteti a következő táblázat, ami összefoglalja a főbb csoportok egyedszámát és testtömegét egy négyzetméternyi területen, egy átlagos közép-európai lomberdőben:

¹ Elhangzott a XXV. Honismereti Akadémián Győrben, 1997. július 1-jén. (Szerk.)

Állatcsoport neve	Egyedszám 1 m ² talajban	Élő súly: g/m ²
MIKROFAUNA		
ostorosok	10 ⁸	5
amőbák	10 ⁷	5
csillósok	10 ⁶	5
MESOFAUNA		
fonalférgek	10 ⁶	5
atkák	7×10 ⁴	0,6
ugróvillások	5×10 ⁴	1,5
MAKROFAUNA		
televényférgek	3×10 ⁴	5
giliszták	100	30
rovarlárvák	1500	1
légylárvák	100	1
bogárlárvák	100	1,5
szárlábúak	30	0,4
ikerszelvényesek	100	4
áskák	30	0,4
pókok	50	0,2

A valóság az, hogy a Földi Élet biodiverzitásának túlnyomó többsége – az állatvilágot tekintve – itt van a földfelszín legfelső vékony szintjében, vagyis a fajszám és az egyedszám a föld alatti biotópokban lényegesen magasabb, mint a felszínen, a „látható világban”. Éppen ezért félrevezető lenne, ha a természetvédelem csak a „látható” állatok megóvására helyezné a fő hangsúlyt. (Természetesen a földalatti állatvilág is látható, vizsgálatához azonban sajátos eljárások és sok esetben mikroszkóp szükséges, mivel ezek az állatok a szabad szemmel látás alatti tartományba esnek, a mikro- és mezofauna kategóriákban.) Abban a földrajzi régióban, ahová mi is tartozunk – ez a mérsékelt övi növénytakarások hazája, – a talajban lejátszódó biológiai folyamatokban a mezofaunának jut a meghatározó szerep. (A trópusokon a megafauna, a tundrán inkább a mikrofauna tevékenysége a döntő.)

Azt, hogy mennyire sebezhető a földi élővilágnak ez a sajátos csoportja, azt a legjobban akkor érzékelhetjük, ha elképzeljük a Föld méreteit, illetve legkülső burkának, a litoszférának a fizikai és kémiai mállás során létrejött, „lehelet vékony” bevonatát, amit talajnak nevezünk. Arról, hogy ennek az univerzális természeti testnek – amiben a növények fejlődnek és egészében földi jólétünk meghatározója – milyen elenyészően kicsik a méretei a Föld egészéhez viszonyítva, nagyon jó hasonlat olvashatunk Chólnoky Jenő: „Csillagos égtől a tengerfenékig” című könyvében. Eszerint, ha a 6 378 kilométer sugarú Földet egy rettenetes méretű óriás a kezébe venné, akkor először azt kellemetlenül hidegnek érezné – lévén, hogy az óceánok vizének túlnyomóan nagy tömege csak +2°C hőmérsékletű – majd ha csak egy kicsit is ügyetlenül megszorítaná ezt a „labdát”, akkor kezét 1000 foknál is sokkal forróbb izzó magma égetné össze. A „baleset” oka pedig az lenne, hogy a föld szilárd kérge arányában sokkal vékonyabb, mint a tojás héja. Ez a 50 km-nél nem vastagabb salakréteg olyan rossz hővezető, hogy a tetején megtelepedett az élet és mindehhez csupán az átlag 50-60 cm vastagságú talajréteg biztosítja az állatok és növények túlnyomó többségének a biztonságos aljzatot.

Érdeemes lenne végiggondolni, hogy racionális világunkban, ahol a talaj és a termőföld egyre inkább az adás-vétel tárgyává vált, vajon jól sáfárkodunk-e ezzel a pótolhatatlan természeti kincsrel? Pótolhatatlan, mert térbeli korlátaink áthatolhatatlanok, és pótolhatatlan, mert kialakulása egy dinamikus, évmilliókra visszanyúló történeti folyamat eredménye. Ezt a dinamizmust a talajképződés folyamatában jórészt éppen a fauna eredményezi, a felszínre került szerves anyag szüntelen lebontásával és a tápanyagok talajba forgatásával. Ez a ciklikus folyamat sebezhető, amit saját érdekünkben védeni, illetve becsülnünk kell.

Traser György

Hölgyek korcsolyával

A sporttörténeti szakkönyvek az európai korcsolyázás kezdeteit a XIII-XIV. századra teszik, amikor is a németalföldi lakosság sportolás vagy téli közlekedés céljából lábára csont, majd később vas és fa kombinációjával készült korcsolyát kötött.¹

Magyarországon egészen az 1860-as évekig a korcsolyázás nem volt divatos sportág, a nők körében pedig különösen nem. Az 1860-as évek végén – vélhetőleg a bécsi korcsolyázó-egyesület megszervezésének hírére – a magyar fővárosban is szervezkedni kezdett néhány fiatalember, hogy e sportágat magyar földön (azaz jégen)² is meghonosítsa, elterjessze.

A nők és ifjú leányok számára eleinte kifejezetten károsnak vélték eme testmozgás elsajátítását és gyakorlását. Persze, nem a korcsolyázó-egyesület alapítói, hanem egyes nevelők, akik úgy gondolták, hogy a leányok letérnek az erény útjáról, ha lábukra korcsolyát csatolnak. Voltak orvosok is, akik azt harsogták, hogy a fiatal női szervezetnek árt a korcsolyázás, meghűlés és egyéb betegségek okozója lehet e sport, vagyis az egészségre ártalmas, ezért leányok számára kerüendő szórakozás.³

A városligeti tavon azonban „megtört a jég”, egyre többen és többen merészkedtek a befagyott víztükörré. A korabeli újságok tudósításai szerint Eötvös József bárónak és két leánykájának is szerepe volt abban, hogy más nők is korcsolyát csatoltak: a miniszter és gyermekei ugyanis jó példával jártak elől, gyakorta látogatták a jégpályát. Eleinte a példa és a kíváncsiság inkább a férjes asszonyokat vonzotta a jégre, főként az arisztokrata hölgyek köréből. 1872-ben viszont a Vasárnapi Ujság egyik száma már arról számolt be, hogy a korcsolyasport a nők körben teljesen elterjedt. Az újságíró szerint valószínűleg azért, mert ez a mozgásforma könnyű és kellemes időtöltés.⁴

Emellett biztosan több dolog is szerepet játszott abban, hogy a nők egyre nagyobb számban keresték fel a jégpályákat. Egyrészt az egyesületek, pályák fejlődése, kiépülése, a korcsolya

¹ Kun László: Egyetemes testnevelés- és sporttörténet (Sport, Bp. 1984) 107. old.; Walter Umminger: A sport krónikája (Officina Nova, Bp. 1992) 90-91. old.; Konrád Géza: A korcsolyázó sportról (Új Idők, 1900. jan. 14.) 62. old.

² „Jeges Medve” cikke: A jég sport bölcsőkorából (Új Idők, 1896. jan. 12.) 66-67. old.

³ Uo.

⁴ „Korcsolyázó nő” (-á-r-) (Vasárnapi Ujság, 1872. jan. 7. XIX/1. sz.) 4. old.

tökéletesedése (a Halifax-rendszerű fémkorcolyát felváltotta a vékony pengéjű acél-korcolya), és a műjéggyártás korszerűsítése.⁵

A korcsolyázás külön ruhadivatot hívott életre. Az újságokban a korcsolyasporttal összefüggő írások tetemes részét teszik ki azok a rajzos tudósítások, melyeket a női olvasók számára írtak a párizsi, bécsi és pesti korcsolyázóruhákról. Türelmetlen hölgyek követeltek újabb és újabb modelleket az újságoktól, melyek olvasói levelekre válaszolva vadonatúj ruhák rajzait közölték.⁶ Még a századvégen is gyakorta olvashatunk efféle híradásokat az újságokban, és az Ignotus által írt levelekből (melyeket „Emma asszony” névvel szignált a Hét című lapban) még 1893-ban is kiolvasható, hogy a jégpálya megnyitására külön toilletet csináltak az asszonyok, az „Emmához” hasonló polgárfeleségek is.⁷

A nők számára a korcsolyázás több volt, mint holmi sport. A fiatal lányok a jégpályán találtak hódolóikkal, a férjes asszonyok számára a jégpálya a társasági élet és a „divatbemutató” egyik színtere volt a múlt század végén.

Kéri Katalin

Hírek

Szlovákiába látogatott az ózdi Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház Lajos Árpád Honismereti Körének húsz fős küldöttsége. A vendégeket a bánrévei határállomáson Polgári László és Vörös Attila a CSEMADOK Rimaszombati Területi Választmányának elnöke és titkára üdvözölte. Ezt követően a vendéglátók kalauzolásával a csoport Gombaszögre látogatott, ahol Fábián Edit, a CSEMADOK Rozsnyói Területi Választmányának titkára tájékoztatta a honismereti kör tagjait Gombaszög múltjáról, jelenéről. Ezután Rozsnyó és a krasznahorkai vár látnivalóival ismerkedtek a kör tagjai, majd a betléri kastélymúzeum meglátogatása került sorra. Az utazás utolsó állomása Tornalja volt, ahol a CSEMADOK helyi képviselői köszöntötték és látták vendégül a küldöttség tagjait. Az egész napos vendéglátást, a megkülönböztetett tiszteletet Nagy Károly, a küldöttség vezetője köszönte meg, majd a vendéglátókat meghívta Ózdra arra az ünnepségre, amelyre a Lajos Árpád Honismereti Kör megalakulásának 35. évfordulója alkalmából került sor.

Kerékgyártó Mihály

⁵ Kun L. i.m. 210. old.

⁶ Vasárnapi Újság, 1879. jan. 12. XXVI/2. sz. 21. old.; Új Idők, 1896. jan. 12. II/3. sz. 60. old.; Vasárnapi Újság, 1907. jan. 13. LIV/2. sz. 27. old.

⁷ Ignotus: Emma asszony levelei – Egy nőimítátor a nőemancipációért (Magvető, Bp. 1985) 37. old.

A XXV. Honismereti Akadémia megnyitója

Tisztelt Honismereti Akadémia! Hölgyeim és Uraim!
Kedves Barátaim!

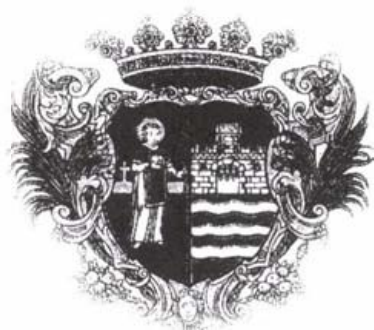
Nagy tisztelettel köszöntöm kedves mindnyájukat azon az összejövetelen, amelyen évről-évre a többszázestendő honismereti mozgalom huszadik század végi tagsága gyülekezett össze, hogy sorsdöntő mondanivalóiról tanácskozzék. Nehéz korban élünk, amikor is még kultúránk kettéhasadt evidenciái is fénytelen zsákutcába futnak bele hazánkban, ezért is van olyan *látáshűnyos* szürkeség kulturális életünk égboltja alatt.

Az euróatlanti bejutások előtt nagyon sok tanácskozás rendeződik hazánkban, mi évről-évre *csak* egyet rendezünk honismereti akadémiánkon, ahol is nemzeti sorskérdéseinkről tanácskozunk.

Kedves Hallgatóim! Ha valaki a piacositott kultúra időszakában és benne az alacsony kulturális horizont eszkalálódó állapotában azt kérdezné tőlem: mit kellene tennie nemzetünknek ellene, akkor mindenek előtt lezüllött erkölcsi és kulturális életünk fogyatékoságaira hívnám fel elsősorban a figyelmet a bennünket fojtogató szubkultúra felszámolása érdekében és arra bízhatnám társadalmunkat, hogy a nemzet tudatának erősítése tekintetében *színvonalasabb, etikusabb és szigorúbb* iskoláztatási rendszerben minél több iskolát építsen rendszerváltásunkkal lépést tartva társadalmunk alagútjának a végén, az ezredfordulón, s csak utána nyúljon hozzá nagyobb műveltséggel és felkészültséggel súlyos gazdasági és társadalmi élete problémáinak a megoldásához: *kenyere és létszáma* növelésével és hajtsa végre Széchenyi István legnagyobb – eddig még végre nem hajtott programját: az ország népének a *nemzet sorába való emelését*.

Most olvasok – ahogy idejöttem – egy életrajzi kronológiát – Lakatos István dr. tollából – hazánk *tiszteketintetű* és „*semper reformari*” programjának „*írói vállalkozójáról*”: az európai nyelveken olvasó Németh Lászlóról, aki hatalmas memóriájával 3 hét alatt vágta be a német-magyar szótárt és Földessy Gyulának azt mondta 1927-ben: „Ha volna egy olyan magyar szerv, amely a magyar demokrácia s a népet nevelő irodalom szerve volna, nem lenne *csak neki tollam és tudóm*. Így azonban meg kell csinálni, ki kell verekedni!” Mindig dolgozott és alkotott: mindig *újat* gondolta és mondta, ma pedig csak az ismétlődő repetitíót szolgálva mondunk egymás szájából kivett ígéket.

Kedves Hallgatóim! Most tudtam meg magam is, hogy Németh László az 1932-1937 közötti Tanú-korszakában azért indította folyóirat vállalkozását, hogy a kor *szorongó tájékozatlanságában* a nemzettudat *honismereti tájékozódását* segítse elő. Újtát Győrbe irányozta, hogy a városban a honismeretnek is *szellemi otthon* teremtsen. Céljának támogatói közül többen voltak nagynevű író-társai, csupán egyetlen ember, a kor „alantasabb, kevesebb tudású tollforgatója berzenkedett ellene” (Bóka Lászlóról van szó!). Sajnálom, hogy mai honismereti mozgalmunk akadémiájának a tervezésekor megfélekedtünk Németh László győri kapcsolatáról, amikor a Tanú is odafigyelt Győrre. Németh László Felsőögdéről közölte Gulyás Pállal Debrecenbe, hogy január 14-én Győrbe utazik, ahol egy tudományos, *honismereti társaságot* akar összehozni a tanult emberek sorából, amely példája lehetne hasonló társaságok szervezésére, alkalmasak volnának az *ország tájainak alapos feltérképezésére* 64 évvel ezelőtt. Ezért készült az író a Győri Ifjúsági Egyesületbe, hogy ott A huszadik század vezér-

jelenségeiről előadást tartson és azt Kecskeméten megismételhesse. Had említsem a program tervezői között: Szabó Dezsőt, Gulyás Pált és Fülep Lajost. Ekkor fogott a *Debreceni Káté* írásába, amelyet „igazi revízióknak” tartott. Ekkor készítette el híres körlevelét is, amely – a kisebbségi írók mellett – „a magyar vidék gócinak” a felkutatását tűzte célul maga elé, amikor „egymást figyelte a hazában a népi-magyar és az asszimiláns-európai tábor”. Kozma Miklós, a Rádió elnöke a Rádió új műsorának a szerkesztésére kérte fel 1934-ben, az Ady Társaság pedig megválasztotta irodalmi tanácskozásán a hungarológiai szakosztály elnökének.

A nemzet ifjú értelmiségéért dolgozó Németh Lászlót a magyar ifjúság mindig szerette, akár Szárszón, akár máshol hirdette számára a magyar műveltség és irodalom eszméit, de szerette – *tanúsítom* – a magyar értelmiség is, legalábbis annak nemzet tudatos része.

Ezért kellene kultúrát építeni: iskolákat az alagút végére! Annyit elpocsékolunk már anyagi javakból törvénybeütköző szegyen-mulasztásokkal, hogy abból már országunk gazdasági és kulturális életének és súlyos válságainak a költségeit, társadalmunk holnapjának, a nemzet oxigénjének: az iskolának a nagy gondjait már rég meg lehetett volna oldanunk. „Kitépott gyökérzetű hazai iskoláinknak és nemzet-tudat hiányos oktatási rendszerünknek” (ezek Csoóri Sándor szavai) mielőbb a felszámolására kellene törekednie mozgalmunknak is, ahogy tette azt 5000 új iskola felépítésével a kiváló eszű, történész kultuszminiszter: Klebelsberg Kunó Trianon után – ugyancsak nagyon nehéz gazdasági körülmények között. Ám az is igaz, hogy *nemzetiünk szemét tágító iskolákat áldozatos és etikus magasságokban lélegző szegénység* körülményei között is lehet évszázadokra építeni! Ezért tudott „a legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter” olyan iskolákat alkotni, amelyekre a nemzet rá tudta építeni később az Alföld szőlő és gyümölcs kultúráját! *Az iskolaépítés mindig nemzetfenntartó tevékenység!* Társadalmunkban nem harci kutyákat kell beprogramoznia társadalmunk extrém kutyabarátainak, hanem társadalmunkat és annak vezetőit kell nevelnünk iskoláinkban. Igaz az, hogy az állatoknak sem lehet mindig hinni, de a *torzalkatú és szemléletű* embereknek is aligha!

De nem lehetne és nem szabadna a szomszédságban, Szlavóniában a balkáni háború idején elpusztult magyar iskolák felépítéséről sem megelégedoznünk. *Korógyot és Szentlászlót éppúgy elpusztították, mint Lidicét és Oradurt iskoláikkal együtt!* Újból javasolni kellene médiáinknak, hogy a Szlavóniában elpusztított magyar községeknek, de a baranyai háromszögben is szinte a reformáció idejétől sikeresen működő és virágzó iskolákat segítsük *újra felépíteni* a gyalázatos balkáni háború után: *a hazatérésre emlékezve* egy-egy új iskolát felépítve az elpusztult helyére. Ezt a javaslatot a mi Honismereti Szövetségünkön kívül a Magyarok Világszövetsége is támogathatná, amely a millicentenárium idején a Mítosz és történelem című sikeres háromlépcsős történelmi vetélkedőnket teljes szívvel támogatta a Kárpát-medencében.

Tisztelt Akadémia! Ezért is köszöntöm most nagy szeretettel a győri XXV. Honismereti Akadémiát, annak *Ember és táj* című *nagymondandójú programját*, amelyet jól megkomponált honismereti akadémiai programnak tartok, országosan jó nevű előadókkal. Köszöntöm a házigazdák megyei és megyeszékhelyi önkormányzatainak a vezetőit és népét, köszöntöm a hazai rendezőgárdát, az Akadémia tervezőit, és köszöntöm az Akadémia minden résztvevőjét, közöttük is az Akadémia országos és helyi szakembereit, s 5 külföldi és 31 hazai támogatóját.

Az Akadémiát az Országos Honismereti Szövetség és a Győri Honismereti Egyesület nevében *megnyitom* és tartalmas és értékes munkát kívánok.

Kanyar József

A Honismereti Szövetség 1996. június–1997. június között végzett munkájáról

Szövetségünk 1990. júniusi megalakulása óta, elnökségünk hetedik esztendeje végzi munkáját a 3 évenkénti választásoknak megfelelően változó összetételben. Tagságunk ez idő alatt mintegy 5000 főre emelkedett, anyagi helyzetünket a változó banki kamatok és a pályázatok útján elnyerhető támogatások határozzák meg.

Szervezeti életünk folyamatossága, a tagszervezeteinkkel és társszerveinkkel való rendszeres kapcsolattartás érdekében *elnökségünk* négy alkalommal ülésezett (október 17., december 7., március 5., április 22.). Az üléseken áttekintettük országos és helyi szintű rendezvényeinket, megvitattuk feladatainkat. Szeptembertől folyamatosan szerveztük – részben a helyszínen – a XXV. Országos Honismereti Akadémiát a „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron megyei Honismereti Egyesülettel. Megvitattuk és módosításokkal elfogadtuk a Választási Szabályzatot, döntöttünk pályázatok kiírásában, pályadíjak, támogatások odaítélésében.

Ezértől az elnökségi üléseken egy-egy megyei egyesület vezetői tartanak beszámolókat végzett munkájukról, eredményeiről, gondjaikról. Elsőként a Baranya Honismereti Egyesület mutatta be munkáját, visszatekintve a mozgalom előzményeire, a 60-as évekbeli kezdetekre, a '90 óta eltelt időszakra.

A **munkabizottságok** sorában a **tábori munkabizottság** tagjai folyamatos munkát végeztek. Az 1996-ban szervezett és a Szövetség által támogatott táborok közül néhányat meglátogattak, áttekintették a beszámolókat, pénzügyi elszámolásokat. Márciusban kiírták az ezévi pályázati felhívást, majd májusban elbírálták a beérkezett 41 pályázatot, felosztották az Elnökség által megszavazott 500 000 Ft támogatást.

Fabulya Éva elnökké választásával megalakult az **ifjúsági munkabizottság**, amely első összejövetelén meghatározta a tennivalókat, a munkabizottság összetételét, a kialakítandó együttműködést.

A **határon túliak munkabizottságát** – anyagi megfontolásból – nem hívtuk össze, hanem személyes kapcsolattartással egyeztették a tennivalókat. Az elnökség képviselőiben néhányan részt vettek rendezvényeiken, többek között a CSEMADOK által szervezett történelem vesztelkedő országos döntőjén hárman szerepeltek a zsűriben Rév-Komáromban. Az első három csapatnak az Elnökség jutalmaként felajánlottuk a békéscsabai diákok honismereti konferenciáján való részvételét.

Az 1996. évi küldöttgyűlés megszavazta a Cigány Hagyományokat Gyűjtő Egyesület csatlakozási kérelmét. Az együttműködés jegyében vettünk részt az ősszel szervezett konferenciájukon.

Tagságunk szakmai segítségével, **továbbképzésében** elsődleges helyet foglaltak el az országos konferenciák, tanácskozások.

- XXIV. alkalommal szerveztük meg az Országos Honismereti Akadémiát a Csongrád megyei Egyesülettel közösen Csongrádon, 180 résztvevővel. A programot *A nemzet-tudat 1100 esztendeje* témakörben rendeztük, az előadások szerkesztett anyagát a Honismeret 1996/6-os számában adtuk közre.
- A VII. Országos Kiadványszerkesztői Konferencia házigazdája a Tolna megyei Egyesület volt október 11-12-én, nagyszerű körülményeket és programot teremtve a résztvevőknek. Az 1994-1996 között megjelent periodikák, kiadványok elemzése mellett előadás hangzott el a NAT és a honismeret kapcsolatáról, az oktatást segítő helyismereti olvasókönyvekről, a határon túl megjelent periodikákról.
- Havonta találkoztunk a Duna TV Kapcsok Baráti Kör tagjaival, közösen megnéztük a Kapcsok műsorának egy-egy filmjét, lehetőség szerint a bemutatott tájegység neves kutatójának előadását is meghallgatva (Timaffy László, Balassa Iván, Kóka Rozália, stb.).

- November 7-én a Honismeret folyóirat ünnepi szerkesztőbizottsági ülését tartottunk, amelyen részt vettek az elmúlt két és fél évtizede működő szerkesztőbizottsági tagok és rendszeresen publikáló szerzők is. Halász Péter szerkesztő többrétűen elemezte a lapot, elsősorban tartalmi szempontból, a különböző témakörök aránya stb. szerint.
- 1997. március 20-án ünnepi sajtótájékoztatót tartottunk a Néprajzi Múzeumban abból az alkalomból, hogy a folyóirat XXV. évfolyamába lépett. Szerkesztője történeti áttekintést adott a mozgalom több évtizedes múltjáról, a lap előzményeiről, az ún. „szürke füzetek”-ről, majd a Honismeret 25. évéről.
- December 7-én ünnepélyes keretek között értékeltük az „Emese álma” – Mítosz és történelem című vetélkedő három éves munkáját, megköszöntük a sokrétű szervező munkát a megyei egyesületek tagjainak. A részt vevő tanárokkal és diákokkal együtt meghallgattuk Petráskó Tamás vetítéssel egybekötött beszámolóját a millicentenáriumi lovastúra több ezer kilométeres útjáról.
- Az „Emese álma” vetélkedő országos döntőjén legeredményesebben szereplő csapatok honismereti táborokban vettek részt. A 24 általános iskolás csapat a Vésztő-Mágor-i táborban töltött három napot, melyet a vésztői Művelődési Ház szervezett „Sámándobok szóljatok” címmel. Hét határon túli csapat Mesztegyőn nemzetközi honismereti tábor munkájában vehetett részt két héten át, ahol elnökségünk több tagja is közreműködött.
- 1996 nyarán tagszervezeteink mintegy 80 tábort szerveztek. Javaslatuk alapján 32 tábor költségeihez adott támogatást elnökségünk 500 000 Ft összértékben. A táborok résztvevői elsősorban általános és középiskolás diákok voltak. Előbbiek táborai alapozó jellegűek voltak, a gyerekek megismerkedtek a gyűjtőmunka, a hagyományápolás alapismereteivel, természetvédő munkát végeztek. A középiskolások – évközbeni munka alapján – már komoly gyűjtőmunkát végeztek, a gyűjtött anyagot feldolgozták, évközben sikeres pályázattá érlelték. Néhány táborban főiskolások, egyetemi hallgatók vettek részt, elsősorban régészeti munkában. Sok táborban határon túli diákokat is vendégül láttak, bevonva őket a tartalmi munkába.
- Jelentős kezdeményezés volt a Békés Megyei Honismereti Egyesület által október 4-6. között Békéscsabán szervezett Országos Diák Honismereti Konferencia. A néhány megyéből megjelent 40 diák a három nap során előadásokat hallgatott meg, tudományos emlékülésen, és október 6-án Aradon koszorúzási ünnepségen vett részt. Elnökségünk szerelné folytonossá tenni a diákok konferenciáját, ezért felkérte a Békés megyei Egyesületet a szervező munkára, a Szövetség támogatásával.

A honismereti munkában fontos szerepe van a **pályázatok** kiírásának.

- Az együttműködés keretében az Anyanyelvápolók Szövetségével közös pályázatot hirdettünk *rokon értelmű szavak gyűjtésére* megadott témakörökben. Másrészt közös kiadványhoz készítünk riportgyűjteményt arról, hogy neves hazai és határon túli személyiségek hogyan látják a magyar nyelv helyzetét a XXI. század küszöbén.
- Pályadíjat ajánlott fel Elnökségünk az Országos néprajzi és nyelvjárásgyűjtő pályázat értékeléséhez, valamint a Cigány hagyományokat gyűjtő Egyesület néprajzi pályázatának díjazásához.

Szövetségünk folyóiratát a **Honismeret**-et kéthavonta megjelentettük. Az Akadémián elhangzott előadások anyagát a 6-os számban közöltük. Az elmúlt évben valamennyi számban megemlékeztünk jeles évfordulókról – így a honfoglalás 1100. évfordulójáról, cikkeket közöltünk az ezer éves iskolatörténet témakörben. A lapot 1500 példányban 7 nyomdai ív terjedelemben jelentettük meg. Az előfizetők száma 964. Számuk emelése érdekében szerkesztőségi-olvasó találkozókra vettünk részt Pakson, Székesfehérváron és tervezzük további találkozók szervezését. A **szerkesztőbizottság** kéthavonta ülésezett.

Bartha Éva

A Számvizsgáló Bizottság jelentése

1997. június 13-án megbízatásának megfelelően vizsgálta a Honismereti Szövetség pénzügyi, számviteli, bizonylati rendjét, fegyelmét. A vizsgált időszak: 1996. június 15–1997. június 12.

1. A könyvvitel rendje: A számvitelről szóló 1991. évi XVIII. törvény 1993. évi CVIII. törvénnyel módosított változata meghatározza az ügyvitel rendjét, a vezetőség, elnökség döntéseit. A számviteli előírás tartalmi követelményeinek megfelelően a könyvvezetés módja a megalakulástól az egyszeres könyvvitel (Számviteli Törvény 80. §.) naplófőkönyv. A naplófőkönyv az aktív és passzív pénzügyi elszámolásokat zárt, az elszámolások egyezőségét biztosító, az adóelszámolásokhoz szükséges, pénzforgalommal kapcsolatos adatokat is szolgáltató rendszerben mutatja ki.

A Honismereti Szövetség Alapítványa az illetékes adóhatóság által hitelesített (19624930/1990.06.20.) naplófőkönyvben, a Honismereti Szövetség (196244947/1990.06.20.) külön naplófőkönyvben vezeti pénzügyi forgalmáról az elszámolást, megegyezően az OTP Rt. Budapest V. kerületi fiókjánál vezetett ellátmány, illetve folyószámlákkal.

Az Alapítvány és a Szövetség egyéb pénzeszközei célirányos felhasználásáról a Szövetség Alapszabálya értelmében a Kuratórium, illetve a Szövetség Elnöksége dönt – a Számvizsgáló Bizottság tiszte a számviteli rend, a bizonylati fegyelem, a könyvelés, a nyilvántartások szabályosságának, törvényszerűségének az ellenőrzése.

2. A számviteli bizonylatok: A bizonylati fegyelemre vonatkozó előírásokat tartalmazza a számviteli törvény 83. §-a. Ennek értelmében minden pénzmozgásról bizonylat készült. A gazdasági műveletek (események) folyamatát tükröző összes bizonylat adatait a könyvviteli nyilvántartásokban (naplófőkönyv) rögzítették a könyvviteli zárlatot megelőzően.

A bizonylatok alaki és tartalmi követelményei biztosítottak; az adott gazdasági művelethez vonatkozóan rögzített adatok a valóságnak megfelelőek; az alaki előírások szerint tartalmazzák: a bizonylatot kiállító gazdálkodó megjelölését; az utalványozó és a rendelkezés végrehajtását igazoló személy aláírását; a pénzkezelési bizonylatokon az átvevő aláírását; a gazdasági művelet, a bizonylat kiállításának időpontját; a gazdasági művelet tartalmának leírását (záradékolás); értékbeni adatait. Továbbá a bizonylatok adatainak az összesítése estén az összesítés alapján szolgáló bizonylatok körének, valamint az időszak megjelölése. (Vetélkedők, táborok elszámolásai.)

A bizonylatok tárolását, megőrzési rendszerét úgy valósították meg, hogy a könyvelési feljegyzések hivatkozása alapján visszakereshetők. A naplófőkönyv és a bizonylatok adatai között egyeztetés és ellenőrzés lehetősége logikailag zárt rendszerrel biztosított.

A számviteli törvény értelmében a gazdasági évről beszámoló készítése kötelező, mely alapját jelenti az adóbevallásnak is. Ennek értelmében – az adózás rendjéről szóló 1990. évi XCI. törvénynek megfelelően – 1996 naptári év végén elkészült a zárómérleg és az adóbevallás. (A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvényt pénzgazdálkodási munkájuk során figyelembe vették.)

A Honismereti Szövetség Alapítványa számlaegyenlege 4 413 917 Ft, ebből 1997. 04. 01-től 12 hónapra lekötve 3 millió Ft. A Honismereti Szövetség 1996. 09. 11-től a 19624947-1-41 sorszámmal hitelesített Naplófőkönyvben folytatta a könyvelést. A számla egyenlege az OTP 23. kivonata szerint 704 810 Ft. Alszámlán, elkülönítve vezetik még az „Emese álma” történelmi vetélkedő költségelszámolását. Az alszámlát 1997. július 15-tel meg kell szüntetni. A bérjellegű kifizetésekhez (Honismeret szerzői díjak) – felhasználói szerződést rendszeresítettek, melyen szerepelnek „A társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény”, valamint a végrehajtására kiadott 1990/89. MT. rendelet 1997. január 1-től hatályos szövege szerinti adatok.

A Honismereti Szövetség részére a Társadalombiztosítási Igazgatóságtól törzsszámot kell a törvény értelmében rendszeresíteni, melynek intézése folyamatban van.

A Honismereti Szövetség gazdasági ügyeit intéző Könczei Rozália a számviteli, az adózás, a társadalombiztosítás jogszabályaiban bekövetkezett változásokat figyelemmel kíséri és ennek megfelelően intézi az elszámolásokat, a könyvvizetést, a bizonylatolást.

A szűrőpróbaszerűen végzett vizsgálat tapasztalatait összegezve jelentjük, hogy a Honismereti Szövetség pénzeszközeinek kezelése szabályos, a bizonylati fejelem megfelelő.

A Honismereti Szövetség Számvizsgáló Bizottsága nevében:

Hajdú Jánosné

Az Ellenőrző Bizottság jelentése

Az Ellenőrző Bizottság figyelemmel kísérte a mozgalom életét. Megállapította, hogy a Honismereti Szövetség az elmúlt év során is az alapszabály szellemében működött.

A Bizottság vizsgálta:

- a Honismereti Szövetség Elnökségének munkáját,
- az egyesületek helyzetét,
- reprezentatív jelleggel öt megyében tájékozódott a szövetség és a megyei egyesületek munkájának megítéléséről,
- áttekintette munkabizottságának tevékenységét.

Tapasztalatok, javaslatok:

1. Az Elnökség működését a megyék jónak tartják. Elismeréssel szóltak a vezetőkről. Őket készségesnek és segítőkésznek tartják. Többen megállapították, hogy a tisztségviselők minden erőfeszítése ellenére a honismereti mozgalom helyzete évről évre tovább romlik. A Szövetség válsága 2-3 éven belül elkerülhetetlenné válik.

2. Ezért az Ellenőrző Bizottság javasolja, hogy a megyékkel konzultálva megfelelő előkészítés után az Elnökség tűzze napirendre a Honismereti Szövetség anyagi helyzetének elemzését. A megváltozott hazai viszonyokat figyelembe véve alakítson ki a mozgalom jövőjére vonatkozó tervezetet.

3. Kérjük az Elnökséget

- vizsgálja meg a pénzügyi eszközök felhasználását és küszöbölje ki az aránytalanságokat,
- szükségesnek tartjuk a megyei egyesületek fennmaradása érdekében anyagi támogatásuk emelését, szakmai irányításuk megújítását.

Továbbá javasoljuk, hogy hagyományunkhoz híven tervezzük az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójával és az államalapítás millenniumával kapcsolatos tennivalókat.

4. A Munkabizottságok értékelése:

Határon kívüliek Munkabizottsága: anyagi okok miatt nem ülésezett. Rendszeres a tagok közti együttműködés. Tapasztalataink szerint a határmenti megyék ez irányú munkája elismerésre méltó. A bizottság a Honismereti Akadémia idején ülésezni fog.

Tábori Munkabizottság: alapos elemzést követően nagy gondossággal osztja fel az évről évre csökkenő keretet. Az idei 41 pályázatot 10-25 ezer Ft közötti összeggel támogatta. A jövőben is helyesnek tartjuk ezt a gyakorlatot, amikor az Elnökség egy-egy feladat megoldására „ad hoc” bizottságot hív életre.

5. Kérjük a „Honismeret” folyóirat szerkesztőbizottságát, hogy kitűnő kolléganőnknek, Havasné Bede Piroskának sajnálatos halála miatt a szerkesztőbizottságban megüresedett helyét töltsse ki. Továbbá kérjük a Közgyűlést, az Ellenőrző Bizottságba válasszon két új tagot.

Az Ellenőrző Bizottság megköszöni tagságunknak, mozgalmi szervünknek az elmúlt egy évi áldozatkészségét és munkáját.

Dr. Bolla Dezső, Karacs Zsigmond, Dr. Rémiás Tibor

A Notitia Hungariae Emlékérem díjazottjai 1997

Dr. Juhász Antal a szegedi József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének vezetője, egyetemi tanár. 1935-ben Szegeden született. Általános iskoláit Sándorfalván és Szegeden, gimnáziumi tanulmányait a szegedi Radnóti Gimnáziumban végezte, majd a JATE magyar-történelem szakán folytatta.

1957 augusztusától a szegedi Móra Ferenc Múzeumban néprajzi muzeológus. Múzeumi munkája során a Néprajzi Osztály vezetője, majd tudományos igazgatóhelyettes. 1991. július 1-től, miután már hosszabb ideje meghívott előadó a JATE Néprajzi Tanszékén, a tanszék vezetőjének nevezték ki, docensi beosztásban. Kinevezése után indult meg a Néprajzi Tanszék fejlesztése, amely önálló szakká alakult. Egyetemi magántanári habilitációs vizsgáját 1995 februárjában védte meg a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen *Migráció és település a Duna-Tisza közén a XIX-XX. században* című magyar nyelvű, és *A kézművesség szerepe a falvak és a mezővárosok társadalmában* című francia nyelvű előadásával. A József Attila Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa 1995-ben egyetemi tanárrá nevezi ki.

A honismereti mozgalom 1960-ban kezdődő kibontakozásától közreműködik a Csongrád megyei szakkörök szakmai irányításában, több éven át titkára, majd elnöke volt a Csongrád Megyei Honismereti Bizottságnak.

1990-ben alapító tagja és elnöke a Csongrád Megyei Honismereti Egyesületnek. Részt vett az 1970-től megjelenő Csongrád Megyei Honismereti Híradó szerkesztésében. Szervezője a megyei honismereti, néprajzi rendezvényeknek. Szakmai tanácsaival, előadásaival jelentős segítséget nyújt a szakköröknek, az önkéntes néprajzi, helytörténeti, honismereti gyűjtő- és feldolgozó munkát végzőknek. 1991 és 1993 között tagja volt a Honismereti Szövetség elnökségének.

1996-ban egyik szervezője és rendezője volt a Csongrádon megrendezett Országos Honismereti Akadémiának.

A Csongrád Megyei Népművészeti Egyesület megszervezésében tevékenyen vett részt, a megalakulás után az első ciklusban, három éven át, mint az egyesület elnöke irányította az alkotó népművészek társadalmi szervezetének munkáját.

Juhász Antal sokrétű gyakorlati és elméleti néprajzi tevékenysége szorosan kötődik Csongrád megyéhez, Dél-Alföldre, a határon túli területeket is beleértve, amelynek köszönhető, hogy területünk néprajzi hagyományai, népművészeti alkotótevékenysége széles körben ismertté vált.

Kaposvári Gyula 1996-ban töltötte be 80. életévét. Több mint ötven esztendőn át a honismereti mozgalom elkötelezett és lelkes szervezője, munkása volt. Györffy István, Cholnoky Jenő, Bartucz Lajos egyetemi előadásai nyomán fordult figyelme a népelet kutatása felé. A második világháború után nagy lendülettel látott a szolnoki múzeum intézménnyé szervezésének, gyűjteményei megalapozásának. Hosszú éveken keresztül egy személyben látott el szerteágazó múzeumi feladatköröket. Folyamatosan nagy gondot fordított a vidéken élő, helytörténeti, néprajzi kutatással foglalkozók támogatására. Számos tudományos igényű írás, tanulmány az általa elindított múzeumi kiadványok füzeteiben láthatott napvilágot. Évtizedeken át főszerkesztője volt a megyei TIT által alapított, s 1956-tól napjainkig folyamatosan megjelenő Jászkunország című folyóiratnak.

Tudományos munkássága rendkívül sokrétű, különösen kiemelkedőek a szolnoki várral és a Szolnoki Művésztelep történetével kapcsolatos publikációi.

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület alapító tagjaként 1990-ben kapta meg a Csete Balázs Emlékplakettet, Szolnok városa pedig Ezüst Pelikán Díjjal ismerte el érdemeit.

Dr. Mészáros Sándor, (Temerin, 1929. VII. 7. – Újvidék, 1996. VIII. 17.) történész. Középiskolai és egyetemi tanulmányait Szabadkán és Újvidéken végezte, ahol 1963-ban szerzett diplomát a Bölcsészettudományi Kar történelem szakán. 1973-ban doktorált a

Priština Egyetemen *A munkásmozgalom Bácskában 1890-1918* című dolgozatával. Dolgozott az Újvidéki Rádióban, a Vajdasági Levéltárban, majd 1974-től nyugdíjba vonulásáig az Újvidéki Egyetem Történettudományi Intézetének munkatársa volt, és a Magyar Tanszék több nemzedéke nála hallgatta a magyar nemzeti történelem stúdiumát.

Az 1990-es években bekapcsolódott az 1944-es magyarellenes atrocitások feltárására indított VMDK-s kezdeményezésekbe. A rágalmakkal, történelemhamisításokkal szemben a szerb és a magyar sajtóban publicisztikai eszközökkel is felvette a küzdelmet. Az újvidéki Bölcsész tudományi Kar Történeti Intézetében a Katonai közigazgatás Vajdaságban 1944/45-ben című projektumon dolgozva levéltári kutatásai alapján kibővítette és árnyaltabbá tette az 1944/45-re vonatkozó addigi ismereteket.

1981-ben Zsáki József díjjal tüntették ki.

Nagy Károly 1929-ben született a Borsod megyei Bánhorvátton, bányászcsalád gyermekeként. Ifjúkori élményeit a putnoki polgári iskola, a sárospataki református tanítóképző, a bányauzembem eltöltött munkás évek határozták meg, hisz itt ismerte meg a tanulást, a felfedezés örömeit, az Újszászy Kálmán professzor által belé is palántált kutatói kedvet, a múlt feltárásának izgalmas szellemi erőfeszítését, s a valóban kemény fizikai munkát.

Pedagógus lett, elhivatott tanító. Hamar felgyeltek agilitására, képességeire; igazgató, népművelési felügyelő, járási osztályvezető, majd újra igazgató lett, s hagyta kéznyomát mindenütt, ahol dolgozott. Közben tanult, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsész tudományi Karán történelem-pedagógia szakos tanári diplomát szerzett. A pedagógia közelebb hozta számára a tanulót, az embert s megtanulta a velük való bánásmódot, a történelem pedig addigi lételemét erősítette: a múlt szakadatlan kutatását.

Mert Nagy Károly számára a jelen csak úgy vált érthetővé, ha gyökereit a múltban kereste, s ezt a nyilvánvaló igazságot plántálta tanítványaiba, kutatótársaiba is. Épp ezért a pedagógiai tevékenység mellett évtizedeken át közéleti szerepet is vállalt. Tagja, majd vezetője lett az ózdi Lajos Árpád Honismereti Körnek, a Magyar Történelmi Társulat megyei csoportjának, 1990-1996 között pedig, mint elnöke, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottságnak, annak ma is tiszteletbeli elnöke.

Oroszlánrészt vállalat a Megyei Pedagógiai Gyűjtemény kialakításában, amely először akkori iskolájában az Ózd-Szentsimon Általános Iskolában, majd a Városi Múzeumban kapott helyet, ugyanúgy az Ózd és környéke régészeti, néprajzi, ipar- és településtörténetét bemutató, a Városi Múzeum anyagát megalapozó gyűjtemény is.

Mindezek közepette kutatott, írt, alkotott. Könyvei közül – melyek száma tucatnyi – a *Beszélnék a régi kövek Ózd környékén*, a *Régi históriák* című kötetek ma is a honismereti órák fontos dokumentumai a környék iskoláiban, a Somsálybányáról, Szentsimonról, Farkaslyukról szóló helytörténeti munkái az ipar- és kultúrtörténet apró gyöngyszemei. A *putnoki állami polgári fiú- és leányiskola története 1916-1948.* című könyvében régi iskolájának állít hiteles emléket, bizonyítva a polgári iskola szerepét, fontosságát a múlt iskolarendszerében. A *dr. Almási Balogh Pál életútja 1794-1867.* című munkája pedig azt bizonyítja, hogy Nagy Károly otthonosan mozog az életrajz-írói műfajban is.

Rövidebb publikációinak száma jóval meghaladja a félszázatot, tartalmának sokszínűsége nem csak a kutatót, hanem a minden közéleti esemény iránt érdeklődő, a barátai sikerén örülő, elvesztésükön kesergő, érzékeny embert is megjeleníti.

Barátainak, ismerőseinek, tisztelőinek száma nagy, s munkásságának elismerésével nem fukarkodtak a hivatalos személyek sem. 1970-ben lett az Oktatásügy Kiváló Dolgozója, 1985-től az Ortutay Gyula-, 1992-től a Kossuth Emlékérem, továbbá az Istvánffy Gyula díj és emléklapett birtokosa. 1994-ben a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat Közgyűlése életművét Alkotói Díj-jal jutalmazta.

Nagy Károly ma 68 éves, munkakedve, céltudatossága azonban töretlen, fáradhatatlanul kutat, ír, publikál. Olyan generáció tagja és képviselője, aki életét egy nagy közös gondolat kifejezésére és megvalósítására tette fel. Arra, hogy az ember csak úgy lehet igazán otthon szülőföldjén és szűkebb pátriájában, ha nem csak jelenében él, hanem ismeri a múltnak mához vezető útját, annak göröngyös kátyúit és macskaköveit éppúgy, mint simaságát, s messze nyúló íveit.

Tapolcainé dr. Sárny Szabó Éva könyvtáros, 1938-ban született Tiszavárkonyban. Középiskolái elvégzése után felvételt nyert az ELTE magyar–könyvtár szakára, 1961-ben szerzett okleveles könyvtáros és magyar tanári diplomát. 1962-től a Komárom megyei József Attila Megyei Könyvtár munkatársa, a helyismereti gyűjtemény létrehozója. Munkája nyomán gazdag anyag gyűlt össze, amely a szakmában országosan ismertté vált. Irányításával jöttek létre a megye városi könyvtáraiban a helyismereti részlegek. Igen sokoldalú tájékoztató és publikációs tevékenységet folytat. A helytörténeti kutatókat, illetve a honismereti mozgalmat egyfelől mint tudós kutató, másfelől mint szervező segítette. Több, mint két évtizedig volt tagja, majd 1975-től elnökhelyettese a HNF megyei honismereti bizottságának, öt esztendeig tagja a Honismereti Szövetség elnökségének, a Honismeret szerkesztőbizottságának, elnöke a megyei honismereti egyesületnek. A megyei földrajzi helynévgyűjtő mozgalom tevékeny résztvevőjeként a Magyar Tudományos Akadémia szerkesztő bizottsága tagjai sorába választotta. Felelős szerkesztője a Komárom megyei Honismereti Füzeteknek. Tíz esztendeig szerkesztője volt az Új Forrás folyóiratnak, amely számos helytörténésznek nyújtott és nyújt publikációs lehetőséget. 1982-ben Szabó Ervin emlékermetet kapott. Legfontosabb, nyomtatásban megjelent munkái: *Komáromi Tudós Társaság és Mindenes Gyűjtemény, 1785-1792.*, *Pálóczy Horváth Ádám (Kömlöd, 1760.) életpályája, Komárom megye a sajtóban* (válogatott cikkbibliográfia négy kötet, 1945-1975.), *A Csépy Pállfy-könyvtár története*, a Tatabányai Kislexikon szerkesztője, a Komárom-Esztergom megyei településtörténeti kalauz, bibliográfusa, az Új Forrás repertórium 1969-1990 szerzője. A Tatabányai Levéltári Füzetek sorozat (1995., 1996.) egyik szerzője és szerkesztője.

Szakmai tanácsaival, szervező munkájával, mint a megyei Honismereti Egyesület elnökségének tagja, ma is tevőleges szerepet vállal a honismereti mozgalomban.

Veszprémi György már az előidőkben bekapcsolódott a honismereti mozgalomba. Gépésztechnikusként dolgozott aktív életében a győri Kisalföldi Gépgyárban, s üzemtörténeti munkákkal jelentkezett. Létrehozta a gyárban az üzemtörténeti szakkört, amelynek sikeres működését leginkább az bizonyítja, hogy lehetőséget kapott a gyárban egy állandó kiállítás rendezésére. Ez a kiállítás kiállta a változó gyártulajdonosok próbáját, így 1977-től mind a mai napig működik, s gyarapodik az eltelt évek anyagával. Jellemző munkájának értékére, hogy amikor gyárának anyauzeme, az Egyesült Izzó, az amerikai GE kezébe került, őt megtartották nyugdíjas üzemtörténészként. Így ma is gondozza a Tunggram RT győri gyárának kiállítását, s állandó rovatot kapott mind az RT Tunggram című, mind pedig a győri gyár Visszhang című lapjában az üzemtörténet és helytörténet számára.

A kiállításon és az üzemtörténeti-honismereti szakkörön kívül, évtizedes kutatómunkája eredményeként megírta és az üzem, valamint Győr városa ki is adta *A győri Kisalföldi Gépgyár, Győr első gyárának történetét*. Gyártörténeti tanulmányának színvonalát mutatja, hogy az Akadémia Történelmi Szakosztálya beválasztotta az üzemtörténeti szekcióba.

Feldolgozta a Győri Gyufagyár, az első Rába-vashíd építéstörténetét, Baross Gábor és Győr kapcsolatát, az 1956-os forradalom győri eseményeit, a város patinás kerületeinek, mint Újváros és Sziget történetét.

Üzemtörténészi munkája mellett tagja a város Baross-emlékbizottságának, képviseli egyesületünket az 1956-os bizottságban, titkára a Győr-Szigetiek Baráti Körének, a győri Erdélyi Kör vezetőségi tagja, a Pro Urbe Egyesület választmányának vezetője. Ma már nemcsak Győrött, de országosan is elismert Erdély-történeti gyűjteményét már a megye számos helyén bemutatták. A Győr-Szigetiek Baráti Körének titkáráként Győrsziget község Győrhez csatolásának 90. évfordulójára rendezett nagyszabású kiállítást „melléktermékeként” már megjelenés alatt áll a Győr-Sziget története című tanulmánykötet.

Minden eddig felsoroltak közül a „legdíjazandóbbnak” azt a kerületekben végzett munkáját tartjuk, amelyet Győr-Szigetben és Győr-Újvárosban végez. Ez a lakóterületi tevékenység közelebb hozza az iskolákat, a nyugdíjasokat, az egész lakosságot a honismerethez. Egy-egy rendezvényük valóságos eseményszámba megy, s ilyenkor nemcsak taglétszámuk nő, hanem sokasodik a kerülettörténeti anyag is.

Honismereti Emlékéremmel kitüntettek, 1997.

Baranya megye: Békés Lajos, Cserfay Sándor, Gábori Imréné, Ravasz János, Tímár Irma. *Bács-Kiskun megye:* Dr. Fazekas István, Dr. Fehér Zoltán, Fekete János. *Békés megye:* Fabulya Lászlóné, Pleskonics András. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye:* Dr. Demjén István, Répászki Zoltán, Sáray László. *Csongrád megye:* Vecsernyés János. *Fejér megye:* Dr. Lukács László, Nagy Éva. *Győr-Moson-Sopron megye:* Horváth Győző, Jászberényi Ferencné, Payer Imre. *Heves megye:* Dr. Csiffáryné dr. Schwalm Edit, Hajdú Jánosné. *Jász-Nagykun-Szolnok megye:* Fodor István, Dr. Ruzsvay Lajos. *Nógrád megye:* Balassagyarmati Honismereti Kör. *Pest megye:* Mándli Gyula. *Somogy megye:* Gálné Jáger Márta, Károlyi Irma, Dr. Király Lajos, Kövesdi Tiborné. *Tolna megye:* Simon Károly, Dr. Szilágyi Mihály. *Vas megye:* Dr. Kiss Mária, Dr. Naszádos István. *Veszprém megye:* S. dr. Laczkovits Emőke. A határon túlra: Lábadi Károly (Horvátország), Varga Sándor (Szlovénia).

Honismereti Emléklappal kitüntettek, 1997.

Baranya megye: Berze Nagy János Gyermekszakkör (Pécs). *Bács-Kiskun megye:* Iván László, Dr. Karsai Ferenc, dr. Nagy Béla, Réthey Prikkel Miklós. *Békés megye:* Hetényi György, Réthy Zsigmond. *Csongrád megye:* Dr. Bárkányi Ildikó, Hodák Györgyné, Nagy Vera. *Fejér megye:* Hudoba Ilona, Rikli Zsuzsanna, Üvegesné dr. Hornyák Mária. *Győr-Moson-Sopron megye:* Balogh Mihály, Dr. Dékány Sándorné, Halászi Általános Iskola Hagyományörző Szakköre, Dr. Karácsony István, Orbánné dr. Horváth Márta, Pannonhalmi Általános Iskola Honismereti Szakköre, Petőfalviné Erdélyi Katalin, Rábapatonai Általános Iskola Honismereti Szakköre. *Jász-Nagykun-Szolnok megye:* Faragó Jánosné, Gulyás Katalin, Szolnoki Napsugár Gyermekház. *Pest megye:* Dr. Egei Tibor, Erősvári Pál, Juhász Sándorné, Kenyéri Kornélia, Szakáll Lászlóné, Terbe Józsefné. *Somogy megye:* Csepinszky Mária, Szőke József, Tóth Tibor. *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye:* Dr. László Géza, Lucza János, a nyíregyházi Móricz Zsigmond Városi Könyvtár Helyismereti Csoportja. *Tolna megye:* Fábián Mártonné, Hegedűs Ferenc, Hoffmaister Lajos, Szekszárdi Várostörténeti Klub, Wichmann Henrik. *Veszprém megye:* Fejes Sándor, Mészáros Gyula, Ury János.

A szekcióvezetők beszámolója

A néprajzi szekció munkájáról

Ötvennégyen voltunk a néprajzi szekcióban, munkánkat egy bevezető-előadással kezdtük: A „táj és az ember” kapcsolata néprajzi szemmel. Ennek bizonyítására kislétföldi példákat idéztünk, vetítettem a televízió „Örökségünk” sorozatából a szigetközi aranyászt és a szigetközi híres pásztorkodást, amihez hasonlókat eddig még nem találtak a néprajzkutatók. Ez mindjárt megalapozta a hangulatot és megmagyarázta, hogy a táj és az ember élete szorosan összefonódik egymással.

A témához kötődő hozzászólásokból öröm volt látni, milyen szépen serdül a honismeret vezetése. Győr-Moson-Sopron megye jó tanulságokat nyújt ehhez bizonyítva, hogy az élet a természet adottságaihoz igazodik, és az élő néphagyomány kincsei tájként variálódnak.

Színes, élményszerű volt a győrsági iskolában vendégeskedő 45 fős székely gyermekcsapat látogatása a szekcióban. Mindnyájunknak felejthetetlen élmény marad ezeknek a gyerekeknek a lelkesedése. Ki kell emelni a határainkon túli honismereti kutatók, szakkörvezetők, pedagógusok magyarságot őrző, éltető szerepét. Nehéz szívvel hallgattuk nehézségeiket, küzdelmüket a megmaradásukért. Megható volt Kollenák Ibolya Szenttamás szerbiai község pedagógusának felszólalása, nagyszerű, magyarságot mentő munkájukról. Kérése – amit most tolmácsolok az Akadémia résztvevőiehez –, segítsük őket könyvekkel, folyóiratokkal, jó

tanácsokkal. Idehaza is vannak nehézségek, panaszok is elhangzottak a szekcióban. Összegezve megállapíthatjuk, hogy a néprajzi szekció munkája eredményes volt, és sok érdekes tanulsággal szolgált mindannyiunk számára.

Timaffy László

A környezetvédelmi szekció munkájáról

A szekció résztvevői nagyon fontosnak és szükségesnek tartották, hogy ez a téma is szerepelt a szekciók között, és az volt az általános vélemény, hogy nagyon fontos lenne ezt a témakört más Honismereti Akadémiákon is a napirendre tűzni, hiszen a hon ismerete a táj és az élővilág ismerete nélkül nem teljes.

A szekcióülés bevezető előadásában arról beszéltem, hogy miért szükséges a természetvédelem, hogyan kerül egyre inkább az érdeklődés előterébe. Sajnos a környezetrombolás és természetrombolás tette ezt a kérdést rendkívül időszerűvé. A továbbiakban a természet rendjébe való beavatkozás negatív példájaként a Szigetközről esett szó, hiszen közismert mindnyájunk előtt, hogy az erőszakos Duna-elterelés rendkívül komoly problémákat okozott, természetvédelmi és gazdasági téren egyaránt.

A hozzászólások során általános vélemény volt, hogy a természet- és környezetvédelem szempontjából meghatározó a tudatformálás. A hozzászóló kollegák hangsúlyozták, hogy ezt a tudatformálást már az óvodáskorban el kell kezdeni, majd folytatni kell az általános, illetve középiskolás korú gyermekek körében is. Ez lehet a biztosítéka annak, hogy a természet- és környezetvédelemtől nem csak beszélünk, hanem történik is valami. Hiszen törvényeink vannak, de a törvény csak papíron lévő holt betű, élővé a gyakorlat teszi. És a gyakorlat csak úgy képzelhető el, ha a gondolkodásban, a régi beidegződésekben következik be változás. A szekció résztvevői nagyon fontosnak tartják a szülőföldhöz való kötődés szempontjából, hogy mindenki ismerje szűkebb pátriájának értékeit. Ebben az értékben nem csak az anyagi és a szellemi kultúra, hanem a természeti értékek is benne foglaltatnak, a kötődés így sokszínűbb, sokrétűbb lesz. Véleményünk szerint amit nem ismerek, azt nem szerethetem, nem óvhatom, nem védhetem. Tehát a honismerethez a szűkebb pátria természeti értékeinek megismerésére éppen úgy szükség van, mint az ember által teremtett értékek ismeretére, védelmére.

A hozzászólások során felmerült az az igény is, hogy a természetvédelmi, környezetvédelmi gondok megoldásához nagyon sok segítséget jelentene, ha a szakemberek hozzáférhető közelségben lennének, hiszen a természetvédelem szervezete meglehetősen nagy régiókat fog át. Nem mindenkinek van módja és lehetősége arra, hogy egy-egy hatósági beavatkozást igénylő kérdésben egy másik megyébe utazzon az illetékes természetvédelmi hatósághoz. Az új Környezet- és Természetvédelmi Törvény ebben a kérdésben segítséget fog adni, hiszen előírja, hogy az önkormányzatoknak környezet-, illetve természetvédelmi szakembereket kell alkalmazniuk. A szekcióülésen megbeszéltük, hogy egy védetté nyilvánítási javaslat, vagy bármilyen környezetvédelmi probléma felmerülése esetén hogyan és kihez lehet fordulni. Nagyon fontos a hivatalos út megismerése, hogy aki nem szakember és nem tájékozott ezekben a kérdésekben, ha tenni akar valamit, tudja, hogy milyen eljárás során lehetséges valamire jutni.

A hozzászólások során az is kiderült, hogy az egyéni és csoportos érdekek sokszor ütköznek a természetvédelem érdekeivel. Arra a megállapításra jutott a szekció, hogy a konfrontáció helyett a párbeszéd és a közös megegyezésre törekvés lehet az eredményes, hiszen természet- és környezetvédelmet csinálni az adott régióban lakó emberek akarata ellenére ugyan lehet, de nem érdemes, mert csak az ott élő emberek együttműködése vezethet eredményre. Ezzel összefüggésben a hozzászólók fontosnak tartották a térségi összefogást.

Egy kedves járszági kolleganő ismertetésében elhangzott, hogy ők Jászkiséren a falu szépítése céljából különböző növényeket telepítettek, parkosítottak; de olyan növényeket hoztak, amelyek aztán kipusztultak, mert nem oda valók. Az volt a véleményünk, hogy ha ilyen szándékok vannak, odavaló növényeket kellene telepíteni. Egy kicsit ez is honismeret, mert ami oda való, az díszlik és jól érzi magát.

Megköszönöm a szekcióülés résztvevőinek az aktivitását, hiszen majdnem délig tartott a megbeszélésünk és úgy érzem, hogy néhány figyelemre méltó gondolat felmerült itt. Jó néhány ötletet adtak a hozzászólók és szeretném, ha ez a rövid beszámoló tanulságos lenne ilyen szempontból is.

Alexay Zoltán

A helytörténet-művelődéstörténet szekció munkájáról

Szekciónkon mintegy 80-90 személy vett részt. Két előadást hallgattunk meg. Bana József a Lakatos-cigánykaraván győri letelepedéséről tartott rendkívül tanulságos beszámolót, Csiffáry Gergely pedig a középkori magyar üvegiparban jelentkező hulladék környezetvédelmi vonatkozását taglalta sok új ismeretet nyújtó beszámolójában. Az előadásokat 11 hozzászólás követte, témájuk igen szerteágazó volt: a tanyasi iskolák helytörténeti és oktatástörténeti jelentősége, migrációs megfigyelések a családtörténeti kutatásokban, határon túli magyar helytörténeti feltárások, a táj és a környezet tükröződése a helynevekben, a kistáji monográfiák jelentősége, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc közelgő évfordulójának fontossága – vagyis a szekció címadó témakörének szinte minden területe szóba került.

A szekció munkájának legfőbb tanulságát abban lehetne összefoglalni, fontos, hogy a helytörténeti kutatásokban és az annak nyomán készülő helytörténeti munkákban a természet, az élővilág és a táj is helyet kapjon. Ne csak köteleességszerűen szerepeljen egy-egy település vagy téjegység monográfiájában a természeti környezet, hanem úgy, hogy a helytörténet és a művelődéstörténet szálaival szorosan kapcsolódjon hozzá. De nemcsak az írott lapokon, hanem a mindennapi életben, házaink, középületeink – vagyis épített környezetünk – alakításában, településeink arculatának formálásában is szerves egységet kellene teremtenünk a táj és a történelem között. Ahogy Ausztriában érezhettük – pedig az általunk bejárt vidék csak 77 esztendeje tartozik oda –, hogy ott az embereknek lehet valami fogalmuk arról, milyennek kell lennie egy osztrák, vagy mondjuk burgenlandi háznak, udvarnak, utcának, vagy akár hegyoldalnak. És mindenki arra törekszik, hogy olyat, vagy legalábbis ahhoz hasonlót hozzon létre. Mint ahogy a magyar Alföldön, a Balaton-felvidéken, vagy Székelyföldön is tudja mindenki, hogy milyen környezetet teremtsen a maga számára – akkor mikor a természet és a kultúra kapcsolatát bölcsen szabályozó hagyomány paradicsomi világában éltünk. Ez az, amit újra kellene tanulnunk, amit át kellene mentenünk az évezred végére s annál is tovább.

Mert nagyon hiányzik a bennünk és a körülöttünk lévő világ harmóniája, az, hogy legyen elképzelésünk, a hagyományaink értékeire épülő elképzelésünk nemzeti sajátosságaink kézzelfogható és megjelenítő formáiról, s merjük is vállalni ezeket a sajátosságokat. Erre igen nagy szükség volna az oly sokat emlegetett identitás, azonosságtudat formálása és erősítése szempontjából. Nekünk, a honismereti mozgalomban tevékenykedőknek, sok feladatunk van ebben a munkában, hiszen többségünk érzi ennek a jelentőségét és kollektíven jórészt birtokában is vagyunk annak a tudásnak, ami a táji-történeti sajátosság tudatának kidolgozásához, formálásához, rögzítéséhez szükséges.

Halász Péter

A táj és építészet szekció munkájáról

Csekély létszámban vettünk részt ezen a szekción, a napi aktualitásokkal kevésbé, inkább építészettörténettel foglalkoztunk. Filep Antal tanár úr a bevezető előadásában a földrajzi környezet népi építkezést meghatározó szerepéről beszélt, a különféle építészeti anyag-lelőhelyeknek az ország más-más vidékére jellemző feltételei a népi építkezésre gyakorolt hatásáról. Szó esett az emberek tájalakító szerepéről, Északnyugat-Dunántúl népi építkezéséről, a XIX-XX. század építészeti divatjairól. Az illusztrációk és a példák zöme kisalföldi, és ezen belül is fertővidéki volt. Ezen kívül a képzett „céhes” mesterek, illetve a „céhen kívüli”,

de a mesterséghez kapcsolódó kontárok népi építészetben betöltött szerepéről, az építészeti divatok közvetítéséről, a fejlettebb építési technika és technológia elterjesztéséről esett szó. Beszéltünk a lakáskultúra XIX-XX. század első felében bekövetkezett változásáról, a gazdálkodás XIX-XX. századvégi átalakulásáról és ennek a népi építészetre gyakorolt hatásáról.

Hozzászólások hangzottak el a lakáskultúra változása ürügyén a népi kultúra divatjáról, az egész Európát behálózó mesterlegény-vándorlásnak a hatásáról, a bútordivatok hazánkba való közvetítéséről. Szó esett a fellendülő ipar tájtalakító szerepéről, amely a Dunántúl középső részét érintette és rövid három évtized alatt a Bakony valamikor híres bükkös erdőit szinte teljesen elpusztította. A települések jogállásának, a domborzati viszonyok kihasználásának a településeket formáló hatásáról hoztunk fel néhány példát, és cseréltünk eszmét.

És mint az szokás, a szekció munkája nem fejeződött be akkor, amikor a termet elhagytuk, mert azt követően, az elmúlt napokban, baráti társaságban is több mindenről esett szó. Ezek közül azt emelném ki, hogy a falu építkezése és elmúlt 30-35 évben rendkívül megváltozott. Valamennyien tapasztaljuk, hogy az első építészeti hullám, ami a teljesen tájidegen sátortetős kockaházakat hozta a magyar faluképbe, kezd eltűnni. Ezeket a sátortetős házakat különféle átépítésekkel, esetenként bontásokkal átalakítják. Nem mondom, hogy jobb, hanem nagyobb házakká alakulnak. Fontos lenne, hogy az építésztechnikus-képzésben a klasszikus építő kultúrák, építészeti divatok, áramlatok és korszakokon kívül nagyobb szerepet kapjon a magyar, a Kárpát-medencei kistáji építkezés, a népi építészeti gyakorlat megismertetése, a célszerűség előtérbe állítása.

Kücsán József

A XXV. Honismereti Akadémia zárszáva

Tisztelt Akadémia! A honismereti mozgalomban nagyon nagy jelentősége van a képzésnek és a továbbképzésnek, hiszen mozgalmunk elsősorban olyan embereket tömörít, akiknek túlnyomó része nem főiskolán szerzett tudásával, hanem elsősorban lelkesedésével és autodidakta módon, öntevékenyen végzi a hon megismerésével kapcsolatos tevékenységét, a gyűjtő-, kutató- és feldolgozó munkát. Nagyon fontos tehát, hogy a mozgalom munkásai elkerüljék a dilettantizmus veszélyét, állandó képzéssel, önképzéssel pallérozzák magukat, hogy ezt az önként vállalt, szívvel-lélekkel végzett munkát minél színvonalasabban tudják végezni.

Korábban, amíg a Hazafias Népfront keretében, viszonylag biztos intézményi háttérrel működött a mozgalom, és a Népművelési Intézet is sokat vállalt a honismereti munka szakmai színvonalának növeléséért, a honismereti szakkörök vezetői, különböző szakterületek művelői, gyűjtői, feldolgozói könnyebben megszerezhették azt a szellemi muníciót, ami elengedhetetlen tudománysegítő munkájukhoz. Amióta azonban a honismereti mozgalom társadalmiasult, a magunk lábára álltunk, kevesebb háttérrel, hátterekkel rendelkezünk, a rendszeres képzés a háttérbe szorult. Emiatt megnőtt a Honismereti Akadémia jelentősége, hiszen mozgalmunknak ez most nemcsak a legfontosabb, de többé-kevésbé az egyetlen képzési, továbbképzési alkalma.

Elsősorban e tekintetben kell értékelnünk a XXV. Honismereti Akadémia jelentőségét. Remélem egyetértetek velem abban, hogy az elhangzott előadások, korreferátumok, hozzászólások igen színvonalasak voltak, s a jól szervezett kirándulások is rengeteget tanulhattunk. Megállapíthatjuk, hogy ez a Honismereti Akadémia hallatlanul sok új információt adott mindnyájunk számára. Azért is, mert témánk „A táj és az ember kapcsolata” kilépett a hagyományos, klasszikus értelemben vett honismereti témák köréből, amely elsősorban a történelmet, a művelődéstörténetet, a néprajzot, az intézménytörténetet, tehát főként a humán területeket részesítette előnyben. Most kitágult és kibővült a látóhatárunk. Jelentős lépés volt, hogy olyan kérdéskört tettünk meg Akadémiánk fő témájává, ami újabb területre irányította a figyelmünket.

A táj, a környezet, az élővilág, és annak védelme benne volt ez addig is a gondolkodásmódunkban, szerettük ezt mi eddig is. De ezekben az összefüggésekben, ahogy itt természeti és épített környezetünkről, a környezetvédelem jelentőségéről, a táj és az ember kapcsolatának szinte filozofikus magasságokba emelkedett összefüggéseivel megismerkedhettünk, nagy szüksége volt a mozgalomnak. Biztos vagyok benne, hogy akik az előadásokat végighallgatták ismeretekben gyarapodva, gondolatokban gazdagodva és különböző szándékokban megerősödve hagyják el Akadémiánk színhelyét, Győr szépséges városát, hogy azután tovább fejlesszék, tovább gondolják, megvalósítsák a hallottakat.

Elhangzott többször is az Akadémián, hogy a honismereti szakkörök, a honismereti közösségek kapcsolódjanak be jobban a különböző környezetvédelmi munkákba. Ahogyan jó kapcsolataink vannak a különböző múzeumokkal, levéltárakkal, más közgyűjteményekkel, ugyanolyan kapcsolatokat kellene kialakítani a környezetvédelem intézményeivel és társadalmi szervezeteivel ami egymásra utaltságunkat fölismerve jobb, hatékonyabb munkát eredményezhetne.

Akadémiánkon sokszor elhangzott a térségi összefogások, a horizontális kapcsolódások jelentősége. A különböző megyei egyesületek egy-egy jelentős cél elérése érdekében fogjanak össze, működjenek együtt a különböző térségekben. Erre kitűnő lehetőség és szükség is lesz az elkövetkező esztendőben, amikor az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ünnepelésében fogjuk megvalósítani azt, amit ebből a honismereti mozgalom felvállalhat. Forráshiányos esztendőinkben nagyon fontos, hogy a megyei egyesületek közös térségi programokat dolgozzanak ki.

Azt gondolom, igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy a természet-, környezetvédelmet, a táj és az ember kapcsolatát máskor is napirendre kellene tűzni a Honismereti Akadémián. Előbb-utóbb bizonyára ismét sor fog erre kerülni, de azt hiszem, addig is arra kellene törekednünk, hogy minden munkánkban, legyen az helytörténet, vagy a honismeret más vonatkozása, kapjon helyet ez a téma. Hiszen szinte nincs a honismereti munkának, szakkörök tevékenységének, vetélkedők szervezésének olyan területe, amit ne gazdagítana és gazdagíthatna a természet és a környezet megismerése.

Mindnyájunk nevében megköszönöm a szervezőknek és segítőknek, hogy megvalósították találkozóink zökkenőmentes lebonyolítását. A XXV. Honismereti Akadémiát bezárom. Találkozunk egy év múlva, Szolnok megyében.

Halász Péter

A Baranya Honismereti Egyesület munkájáról

Az aprófalvas Baranyában mindig élt a hagyományőrzés. A jó „mesterek”, a néptanítók gazdag népdal-, népmese-, népszokás gyűjtése és a História Domusokban is rögzített helytörténet addig nem merült a feledés homályába, amíg érintetlen közösség volt egy-egy település lakossága, legfeljebb néhány értelmiséggé vált tanult ember hagyta el szülőföldjét vagy cserélődött ki más tájról jött jegyzővel, tanítóval, pappal.

Igazán az első és második világháború bontotta meg a megye nyugalmát és a háborúk után ki- és betelepültek sokasága változtatta meg az évszázadok során kialakult kulturális arculatot. A kulturális örökség megőrzésére a nagy számban betelepültek „meggyökereztetésére” tudatosan kellett összefogni.

1960-tól Baranyában is a Megyei Honismereti Bizottság irányította, segítette a honismereti munkát, az indulásnál a Megyei Népművelési Intézet dolgozói – áldott emlékű dr. Varga Károly és Lemle Géza –, és a máig is velünk működő Timár Irma bábáskodtak. Sok tanfolyamot vezettek a szakkörvezetők képzésén. Kirándulásokat szerveztek megyénk megismerésére, lelkesítve a honismereti munkát vállalókat. Ekkor indult el a falukrónika írás,

ma a Levéltár gondozza. Az abban az időszakban szakköröket szervezők közül néhány harmincöt év után is vezeti honismereti szakkörét.

1990. szeptember 16-án Dobszán – egy apró baranyai faluban – alakult meg a BARANYA HONISMERETI EGYESÜLET, melynek tagjai lettek a megyében működő szakkörök és egyéni kutatók, a Szigetvári- és Siklói Várbaráti Kör, valamint a Szederkényi Honismereti Kör, melyben hazai és kitelepült németek együttesen ünneplik meg a jelentős évfordulókat, gyarapítják a közösen létrehozott Szederkényi Múzeum helytörténeti és néprajzi anyagát. Tájékoztatom a Megyei Múzeumigazgatóság szakmai támogatásával harminc községben és valamennyi városban működik. Nincs Baranyának olyan iskolája, ahol helytörténeti, néprajzi kiállítással nem találkozunk. Fenntartásukat, fejlesztésüket a honismeretben dolgozók feladatuknak tekintik.

A Megyei Egyesület működő tagságának létszáma: 1467 fő, tevékenysége sokirányú. A fejlődés akkor lendült be igazán, amikor az egyesület megtisztelő feladatként megkapta a XX. Honismereti Akadémia megrendezésének lehetőségét. A rendezés és vendégfogadás az egész megyét megmozgatta. Az ünnepi napok elmúlásával a honismereti tevékenység folytatódott. A mellékelt táblázat áttekintést nyújt a megye öt évet átívelő honismereti eseményeiről.

Évek	1992	1993	1994	1995	1996	1992–1996
Események, tanácskozások, táborok	23	35	30	35	38	161
Jubileumok ünneplése	14	38	16	16	20	104
Emlékművek, emléktáblák állítása	11	7	10	22	8	58
I. és II. világháborús emlékművek állítása	25	20	6	–	2	53
Helytörténeti gyűjtemények kialakítása	3	3	4	2	6	18
Kiállítások szervezése	11	8	8	11	16	54
Kiadványok megjelentetése	7	8	12	3	4	34
Lapszerkesztés és -indítás	3	9	3	–	–	15
Honismereti névadások	2	3	–	–	–	5
Hagyományörző rendezvények	2	3	3	19	36	63
Összes honismereti esemény	101	134	92	108	130	565

(Forrás: Új Dunántúli Napló, Meghívók, Diskurzus) (Gyűjtötte: Timár Irma, Gábori Imréné)

Az 1995-1996. év a millicentenáriumi ünneplés jegyében telt el. A táborok központi témája is ez volt Szentlászlón, Nagytótfalun, Pécsszabolcson, Egyházaskozáron, Lánycsokon, Orfűn 1995 és 1996 nyarán.

Pécsszabolcson 1995. október 8-án a falu búcsúnapján mutatták be a vallásos nép több száz éve megőrzött emlékeit: két-háromszáz éves könyveket, liturgikus tárgyakat, népi szöttekeseket, kézimunkákat. Az emlékeket – mint korábban is – a gyermekszakkör tagjai gyűjtötték. Ezzel megindult megyeszerte az ünneplések sora.

Az önkormányzatok és megyei közgyűlés támogatta a rendezvényeket.

Jeles esemény volt Sellyén a találkozó Pápa város képviselőivel. Az ünnepre az adott alapot, hogy a honismereti kutatás Sellyén találta meg Pápa város nemzetőrségének a II. zászlóaljnak a teljes névsorát, ők védtek 1848 július és augusztus havában a Dráva vonalát a Jellasics hadai ellen. A nemzetőrség parancsnoka Süttő Ignác, Pápa város kapitánya volt. Ő és kilenc társa Sellyén halt meg. Pápay Jenő a terület képviselője megtalálta a hősi halált halt Süttő kapitány eléggé megrongált sírját. Pápán mindmáig fenntartott nemzetőrség huszárszakasza őrmesterének korabeli öltözékében jelent meg az ünnepségen.

Sokszínű volt Siklói együttünneplése. Dr. Simor Ferenc alpolgármester úgy érezte, a nemzeti identitástudatot kell ébren tartani ebben a „végvidéki városban”. A honfoglalási emlékünnepségre 230 szereplő készült fel. Tíz alkalommal vetítéssel egybekötött történelmi előadáson vettek részt. Létszámuk 620 helybeli érdeklődővel egészült ki. A határőr fiatalok is itt készültek fel az országos millicentenáriumi vetélkedőre, ahol első helyezést értek el.

Hegedűs Éva felvétele

Érdekes esemény volt a pécsszabolcsi Árpád-kori keresztelőkút megtalálása – ez a korabeli román stílusú Szt. Mihály templomából való –, és ünnepélyes keretek között került a jelenlegi nyolcvanöt éves neoromán stílusú templomba.

A kiragadott események sorában helyet kaptak az ünnepi találkozások is. Az elszármazottak jöttek haza ünnepelni Szébeny, Szederkény, Szentlőrinc, Mohács, Sellye, Szentlászló, Pogány községekbe. Pécsszabolcsra a naptári Szabolcs névnapon a Szabolcs vezér nevét viselő települések polgármesterei, helytörténészei jöttek találkozóra, beszélgetésre, ünneplésre. Ide voltak hivatalosak azok a helybeliek, akik család-, vagy keresztnevükben hordták a Szabolcs nevet. Kis embléma kitűzésével szíves kínálással és kedves szavakkal köszöntötték őket a honismereti gyermekszakkör tagjai.

A lelkekben munkálkodó jeles események gazdag sorát lehetne még folytatni, de meg kell emlékeznünk a hét honfoglaló vezér tiszteletére ültetett hét tölgyfáról, mely szépen faragott kopjafát ölel körül Sellyén. Zöldell az emlékliget a lánycsóki képviselő: Schwarczkopf Ádámné és szakkörösei tervező gondolata, és kivitelező szorgos kezei nyomán. Faültetés volt Siklóson és emléktáblák, emlékkövek, kopjafák tartják ébren a helytörténeti figyelmet: Beremenden, Drávaszabolcson, Sásdon, Szárászon, Pécsszabolcson, Szentlászlón, Szigetváron, Komlón, Szentlőrincen, Püspökbogádon, Szalántán, Hosszúhetényben, Mecsek-nádasdon, Püspökszentlászlón, – csak azokat a helységeket sorolva, amelyek komoly sajtóvisszhangot kaptak.

Millennium tiszteletére szervezett kiállítások felsorolása nagy terjedelmet jelentene. Új hagyomány van alakulóban: „Lóháton, gyalog Szabolcs nyomában.” Új a Tenkestúra tájékozódó terepverseny.

Felújították néhány faluban a gyöngyösbokrétát, és a központi szervezésű mohácsi busójáráson kívül láttunk „téltemető” népijátékokat is.

Kiállításokon és munkaközben találkoztunk „tojáshímző” szakkörösökkel, akiket népi iparművészek türelmesen tanítottak. Örültünk pünkösödölésen, elfogadtuk a lakodalmasok

A Baranya Honismereti Egyesület 1997. szeptember 6-án Nagytótfalun tartotta tisztújító közgyűlését. Meghallgatták Gábori Imréné elnök beszámolóját, a Számvizsgáló és az Ellenőrző Bizottság jelentését, majd kiegészítések hangzottak el a beszámolóhoz és áttekintették a feladatokat. Az újonnan megválasztott vezetőség: Gábori Imréné (elnök), dr. Antal Gyuláné (titkár), Békés Lajos, Cserfay Sándor, Mesterné Hegedűs Éva, Simor Ferenc, Tímár Irma. Az Ellenőrző Bizottság tagjai: Budai Györgyné, Görbe Istvánné, Pető Sándor. Az Ifjúsági Csoport vezetője: Budai Kinga. A közgyűlés résztvevői megismerkedtek a nagytótfalusi falumúzeummal és Siklós nevezetességeivel.

jó szívvel nyújtott kalácsát, borát. Zarándokoltunk búcsúsokkal, feljegyezve az egyházi népi énekeket. Koszorúztunk március 15-én, Szent István napján, október 6-án és október 23-án. Megrendültünk apró falvaink különböző nemzetiségeinek temetési szertartásain, letéve a tisztelet helyi szokás szerint megfont virágait. Meghívtak néhányszor iskolai helytörténeti órákra – szeretnénk többször is menni.

A Megyei Honismereti Egyesület évi közgyűléseit minden esztendőben más településen tartja, ezzel is lendületet igyekszünk adni az ott folyó munkának. Ezek az összejövetelek egyben alkalmat adnak arra is, hogy egy-egy helyi honismereti közösség kiállításon mutassa be munkáját.

Az utánpótlás? Három évig tartotta ünnepi lázban középiskolásainkat, szakmunkás-képzőseinket az Emese Álma (mitosz és történelem) vetélkedő. A harmadik év országos döntőjén is megállták a helyüket – Leőwey gimnazistáink első, 506-os szakmunkástanulóink első, Idegenforgalmi és Turisztikai szakközépiskolásaink második helyezést értek el. Ők a honismereti munkánk jövő reménységei.

Tervezzük, hogy a honismereti értékmegőrző feladatokra táborokban készítjük fel az ifjúságot. Jól működő táboraink vannak Egyházaskozár, Szentlászló, Siklós, Nagytótfalu, Pécsszabolcs, Lánycsók, Kisnyárád szakkörvezetőinek szervezésében. A sokszínű munkafarmákat nem hagyhatjuk abba. Továbbra is kapcsolatot tartunk fenn a megye könyvtáraival, múzeumaival, levéltáraival. A Falukrónikák vezetését is szorgalmazzuk.

Gábori Imréné

Anyáink s a szép szó ünnepe¹

Nemzetközi találkozóra invitált bennünket a meghívó s az előző hat év munkáját összegző, izlősen megformált kiadvány. Azonban alapos áttanulmányozás után sem igen leltem más nemzet fiáról szóló híradást az oldalain, merthogy magyarok e találkozók résztvevői, éljenek-e maradék ország határain innen avagy túl. Az érintett kettős kötődésű honfitársaink se haragudjanak ezért, hisz azonosságutadatuk ezen oldala hozta őket ide. Távol álljon tőlem tehát a szőrszálhasogató, fogadatlan prókátor gúnyját magamra húzni, de engedjék meg, hogy én e tavaszi hétvégét ne nemzetközi, hanem összetartozásunkat erősítő, *magyarközi* alkalomnak tekintsem.

A csak látszólag nyelvészkedő indítás után rögtön hadd szorítsam meg a találkozó szellemi atyjának, Dániel Kornél művelődésiház-igazgató úrnak a kezét az ötletért s a megvalósulásért. Nem kis kurázszi s elhivatottság szükségeltetik ahhoz, hogy valaki a váci püspökség kecskelegelőjének a helyén, az alig négy évtizede önálló településsé vált Erdőkertesén világra szóló, művészeti ünnepet tudjon teremteni! S nem is egyszer, hanem a testvérműzsák immár hetedik esztendeje ismétlődő – az előadó-, a képző- és iparművészet – együttes ünnepét itt s a szomszédos Veresegyházán, majd Gödöllőn, a következő napokban. S megelőzően az elmúlt hónapokban a Muravidéken, Bácskában, a Székelyföldön, a Felvidéken s ismét az erdőkeresi elődöntőkön. Csupán ezidén a mai napig a több mint hétszáz résztvevő s a ki tudja, hány ezer néző együttes ünnepét.

Az erdélyi költő, Tompa László gondolatai jutnak eszembe, aki a Nyugat 1941. januári anktján vetette papírra a következőket: „*Mi, erdélyi magyarok, mindig erősen éreztük az egységet az egész magyarsággal való szoros összetartozásunkban. De ugyancsak mi: meg tudtuk és meg tudjuk látni a különbséget is magunk és az alföldi vagy másföldi magyar között. Testvérek vagyunk, de vonásaink – lelkiek és testiek – egymástól sokban különböznek (...) / Nem lehet azonban kifogásunk az ellen, hogy egy ilyen nagy építményben (mint az egész magyarság, összege az összes magyar erőknél, magyar erőfajtésnek) az alap, az összetartó szerkezet nagy egysége mellett, külön tagolt formái, ívei, kiugrásai legyenek a részleteknek is. Ellenkezőleg! Így soha eszünkbe sem jut az sem, hogy egy ország*

¹ Elhangzott Erdőkertesén 1997. május 2-án, a VII. „Anyám fekete rózsá” Vers- és Prózamondó Találkozó megnyitó beszédeként.

területe csupa alföld, vagy csupa hegység legyen. Ez elviselhetetlenül unalmas, vagy kietelenrideg is lenne mindenképpen! Vagy tudunk-e elképzelni, kívánunk-e olyan orgonát, amelyiknek minden billentyűje csak ugyanazt az egy hangot tudja megszólaltatni? Mennyivel szebb, teljesebb himnusz a az életnek zendülhet meg, ég felé szállva, azon az orgonán, amelyiknek sok, minél több hangja van, hangsúlyban minél gazdagabb változatul! Ilyen legyen szellemi működésünk eredménye: tudomány, művészet, irodalom!”

S lám, a lévai Újvári László tanár úr – e versmondó találkozó kapcsán – mintha csak folytatná, tovább fűzné a több mint fél évszázada elkezdett gondolatsort: „Nekiünk nagyon sokat jelent e részvétel, mert ez a rendezvény számunkra szimbólum is. Az anya jegyében meghirdetett találkozó az anyanyelvünkkel való találkozás is, és nem itt 'nálunk', hanem az anyanyelv országban, ahonnan mi szellemekben táplálkozunk. Szükség van erre, mert így tudunk erősek lenni, így tudunk megmaradni. / Mert mi itt mindig kevesebben vagyunk, mert nemcsak anyáink roskadnak a földre, hanem immár a fiatalabbak közül is néhányan megtörtek lesznek és kicsik, s tőlünk elviszik.”

Igen, az anyanyelv – tizenötmillió magyar anyanyelve, amely a száz éve született Tamási Áron szerint akár jelképes erőnek, hatalomnak is nevezhető: „A különböző nyelvek melegéből keltek ki a különböző népek, melyeket az atyafiság és az együttes érdek alapján a közös szó szervezett nemzetekké. Velünk is ez történt. A magyarságot is az atyafiság és az együttes érdek alapján a sors verte egybe; hazát a bátorsággal irányított életöszlön szerzett neki, de nemzetté a magyar szó teremtette. Mint jelképes erő és hatalom, a magyar szó nekiünk a legnagyobb erejű. Kegyelet, hűség és becsület illeti őt.”

Barátaim a Kárpát-medence különböző szegleteiből s távolabbról is! Hadd köszöntsem Önöket a Magyarok Világszövetsége oktatási intézményének: a Szent László Akadémiának a rektora, Pozsgay Imre egyetemi tanár s a magam nevében. A szép szó teremtette emelkedett légkört kívánunk a következő három napban, Reményik Sándor szavaival: „Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek. / És áhitattal ejtsétek a szót, / A nyelv ma néktek végső menedéketek, / A nyelv ma tündérvár és katakomba, / Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek! // E drága nyelvet porrá ne törjétek, / Ne nyúljon hozzá avatatlanul / Senki: ne szaggassátok szirmait / A rózsafának, mely hóban virul! / Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul, / Mintha aranyat, tömjént, mirhát hozna!”

Dr. Székely András Bertalan

Ismét áll Bocskai István szobra Nyárádszeredán

A maroszéki Nyárádszeredán, mely a Nyárad és a beléje ömlő patakok völgyében élő székelyek kulturális központja, 1906. június 23-án Bocskai-szobrot avattak. A történelmi jelentőségű székely települést szoros szellemi szálak kapcsolják Bocskai Istvánhoz: az itt összegyűlt magyar és székely rendek választották meg 1605. február 21-én Erdély fejedelmének. Ennek a történelmi eseménynek állított emléket az utókor, amikor a mezőváros lakossága szobrot emelt az európai vallásszabadság hőisének, a hajdú és székely népcsoport oltalmazójának.

A szobrot a bécsi béke 300. évfordulóján leplezték le; a kétszeres életnagyságú, bronzból öntött emlékmű a marosvásárhelyi születésű Horváth Géza alkotása. A költségeket közadakozásból teremtették elő. Nemcsak a környező falvak és a közeli Marosvásárhely városa, de a többi székely szék lakosai is hozzájárultak filléreikkel. Így válhatott valóra, hogy az eredetileg tervezett egyszerű emlékkő helyett, művészi kivitelű mellszobor hirdethesse a fejedelem dicső tetteit. A gyűjtés megszervezése Ravasz János helybeli református esperes érdeme volt, aki életcéljának tekintette, hogy a fejedelem emlékművet kapjon Nyárádszeredán.

A leleplezés napja a székelység nemzeti ünnepének számított, annyian sereglettek össze. Az ünnepség – a korabeli krónikák szerint – hálaadó istentisztelettel kezdődött a református templomban, majd délutánra, hosszú lovaskocsi sorban, megérkeztek a vendégek is. Legtöbben a Maros, Nyárad és a Kisküküllő mentéről érkeztek, de jöttek távolabbról is, sokan gyalogosan, még a havasok aljáról, Görgény vidékéről is, ahol egykoron Bocskai birtoka volt. Az ünnepi beszédet Szadeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár mondta. A Biharból származó fejedelem és a székelység közötti kapcsolatot méltatta, kimutatta, hogy milyen nagy fontosságot tulajdonított a fejedelem a szabadságszerető székelységnek és mennyire a szívén viselte sorsukat. Az európai történelemben elsőként megvalósított vallásszabadságot, a székelyek és a hajdúk bátorsága vívta ki.

A mellszobrot három méter magas kőalapzatra helyezték, melyre az alábbi szöveget vészték fel:

*Itt választották
Erdély fejedelmévé
Bocskai Istvánt
1905. február 21.
E szobrot emelte a bécsi béke
Háromszázadik évfordulóján
a hálás székely nép
1906. június 23.*

Az ünneplő közönség akkor még nem sejtette a szobor későbbi keserves kálváriáját, melyet – a székely néppel együtt – alig két évtized múltán elszervezett. Csupán 18 évig állhatott eredeti helyén az emlékmű. 1924-ben, a sovinszta szoborpusztítók elől, előbb a református templomba kellett bemenekíteni, majd amikor már itt sem volt biztonságos a rejtőzése, a kolozsvári Református Teológiára mentették titokban, 1933-ban.

A bécsi Belvedere palotában 1940. augusztus 30-án aláírták a *második bécsi döntést*. Ez a békeszerződés, elismerve, hogy Trianonban igazságtalanság történt, az *etnikai elveket* vette figyelembe. A két érintett fél – olasz és német döntőbíráskodás mellett – *békés tárgyaláson*

Az Erdélyi Szövetség küldöttsége koszorúz.

állapodott meg az új határokról. Észak-Erdély – több mint egymillió magyar, köztük Székelyföld népe – visszatérhetett Magyarországhoz.

A békeszerződést követően 16 évi rejtőzés után, szabaddá vált a Bocskai-szobor is. Másodízben 1940. november 24-én került vissza eredeti talapzatára, Nyárádszereda Fő-terére. A helybeli újság így örökíti meg a második felállítás emlékezetes eseményét: „Lélekemelő ünnepség volt vasárnap Nyárádszeredán, ahol Bocskai István fejedelem visszaállított szobrát leplezték le újból, díszes ünnepség keretében. A szoborleplezésen nagy számban volt jelen nemcsak a község, hanem a szomszédos helységek lakossága. Az ünnepségen a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság képviselőjében Nagy Endre főgondnok, valamint Molter Károly író és tanár voltak jelen. Az ünnepség istentisztelettel kezdődött, amelyen Dávid György református lelkész mondott nagyhatású beszédet.” Nyárádmente székely népe nemcsak a szobor visszaállítását, de visszakapott szabadságát is ünnepelte ezúttal.

A Bocskai-szobor, amely ettől az időponttól már a székelység szabadságvágyát is szimbolizálja, mindössze négy évig hirdethette az erdélyi fejedelem európai jelentőségét és a székelyek hűségét a magyar nyelvhez, államisághoz. Annak ellenére, hogy Észak-Erdély tárgyalás, közös megegyezés és nem erőszak útján tért vissza – a második világháború után a győztes nagyhatalmak visszaállították az igazságtalan, az etnikai elveket figyelmen kívül hagyó trianoni határokat. Ismét román állampolgárrá tettek csaknem kétmillió magyart. A szobor pedig ezúttal is lekerült a talapzatáról. Nyárádmentén, akárcsak szerte Erdélyben, megtorlás pusztított végig. Féltő kezek az emlékművet ismét a református templomba menekítették, de ott ismét nem volt teljes biztonságban. A román hatóságok 1952-ben megkísérelték a beolvasztását, ám a református egyház határozott ellenállása miatt le kellett mondaniuk erről a beolvasztás szándékáról. A Securitate legnagyobb bánatára, szerintük ugyanis a szobor beolvasztását az indokolta, hogy megvalósítása esetén az egész járás teljesítette volna a „bronzbegyűjtési tervét”. Sorsa csak 1976-ban enyhült. Akkor Török Ernő lekipásztor, vállalva a diktatúra megtorlását is, egyik éjjel a templom bejáratánál álló talapzatra emeltette a szobrot.

Az elmúlt évi országgyűlési választásokat követően a község és a református gyülekezet vezetése, élén a Bocskai Közművelődési Egyesülettel, próbára tette a Ciorbea-kormányzatot. Mozgalmat indított a szobor kiszabadítására. Nem volt könnyű feladat meggyőzni a jelenlegi hatalmat sem, hogy ha Genfben, a kálvinisták Rómájában, a reformáció emlékművének párkányfala előtt – Cromwell társaságában – ott állhat a fejedelem szobra, akkor életpályájának indulási helyén, Nyárádszeredán sem büntethetik tovább, azért, mert magyar volt. A kormány végül is engedni kényszerült. Bocskai István erdélyi fejedelem szobra harmadszorra is visszakerült eredeti helyére, ahová 1906-ban emelte a székely népakarat.

A szobor harmadik leleplezésére 1997. július 12-én került sor, az előző alkalmakhoz hasonló ünnepség keretében. A koszorúzáson magyarországi szervezetek is résztvettek. A Határon Túli Magyarok Hivatalának képviselői mellett, a városban távoktatást szervező Kertészeti Egyetem és több civil szervezet, így az Erdélyi Szövetség és a Kárpát-medencei Kapcsolatok nemzetpolitikai műhely képviselői is elhelyezték koszorúikat, a sok tragédiát átélt szobor talapzatánál. A Hajdú Városok Szövetsége nevében Kujbus Mihály, Hajdúdorog polgármestere tette tiszteletét és helyezte el a koszorút.

Az eddigiekhez hasonlóan, ennek a szoboravatásnak is szimbolikus jelentősége van. Ezúttal is kifejezésre került: az erdélyi magyarság töretlenül ragaszkodik nemzeti önazonosságához és fennmaradásához.

A Bocskai István Közművelődési Egyesület a szoboravatás alkalmából alkalmi kiadványt adott ki. Ebben írja a következőket Bíró Mária: „A késői utódok hálaadása volt a századelején emelt szobor, de egyben az itt élők kisebbségi létének legnagyobb támasza lett e viharos ezredvég idején. A szinte legendássá vált szeredai Bocskai-szobor a talapzatán vagy rejték helyén, a templomba menekítve vagy köszöntve az oda belépőket, egyaránt vált helytállásuk, kötődésük szimbólumává, történelmi tudatunk erősítőjévé... Szomorú évtizedek során a talapzat tömör felirata volt egyetlen hiteles történelmi lecke. Korosztályok sora merített történelmi tudatot a pár szavas feliratról... Büszkén emlegetve a nagy történelmi eseményt, fejet hajtva a szobor előtt, az egyetemes magyar történelem részesének, határokkal elszakítva is, egy nemzethez tartozónak érezzük magunkat.”

Hajdú Demeter Dénes

Emlékbeszéd Fekete Istvánnak, Gölle világhírű írójának szoboravatásán¹

Tisztelt Ünneplő Közönség! Kedves Barátaim!

Mostanában sokat járok a farkasréti temetőben. Itt nyugszanak nagyszerű íróbarátaim közül sokan: Illyés Gyula és Németh László Dunántúlról, Fekete István és Fodor András Somogyból. Mintha a farkasréti temető második szülőföldemmé vált volna, miután somogyi hazámból a fővárosba költöztem. Itt temettem el feleségemet is!

Nekem a nép tanítói: az írók voltak a nemzet „lámpás szép fejei” Adytól Fekete Istvánig. De a tényleges néptanítók is: Gárdonyi Géza Karádon, Göllében Fekete István édesapja, Varga Pál az én falumban, Kaposmérőben, Csokonyavisontán Szalóky Dániel, és a Rinya-mentén Arany Bálint, a Gőcsejben pedig Gönczi Ferenc. De itt nyugszik az írók közül *Mesterpista*, a göllei néptanító fia is.

A szülőház Göllében a falu tanítójaé volt, amelyben Mesterpistaként élte az író szép és emlékezetes írásait inspiráló gyermekálmait szülőföldjéről, barátairól: Király Ferkóról és Görbic Pistáról: a két cselédgyerekről, a falu fáiról és madarairól, a Bogáncsról és a Vukról és a szülőföld szépséges környezetéről, amelyről Kogutoviczal, a nagy földrajztudóssal vallotta, hogy nem az erdők vannak Somogyban, hanem Somogy van az erdőben! Szinte több száz aprófalu mögött ott állt a *Vár*, az *Erdő* a falvak körül. Sem a szülőfűrtöt, sem az erdőt: a másik „CÍMERT” sem engedte kifonnyadni Somogy címeréből, erről a szépséges szülőföldről szólt minden mondanivalója.

Szülőfalujának: Göllének éppúgy, mint írójának a megye *állatvilága* volt a legnagyobb büszkesége díjazott lovaival és erdei mesehőseivel. De a szülőföldnek a centruma a *szív* volt számára, a *faluját jelentő hazában* is! Számára a falu volt a *haza* szinonimája, ha azt mondjuk, hogy *hazamegyünk*, akkor mindenki a szülőfalujára gondol. Ez így volt Fekete Istvánnál is, amikor Visszapillantásában írta, hogy a somogyi embernek a *haza* elsősorban a *faluját* jelentette s csak azután gondolt a nagyobb és tágabb Kárpát-medencei hazára: az *országra*.

Amikor a Vallomások Somogyról című kötet szerkesztői arra kérték, hogy a második világháború első éveiben *Visszapillantás* című írásában szóljon *Somogyról* és benne *Gölléről*, akkor *első* gondolata *édesapja* és az *ő iskolája* volt és iskolatársai, barátai. Nem tagadta soha az író, hogy nem hullatott könnyeket azért az országért, amelynek szakadékában a kizsákmányolás, az úrhatnámosság előkelő expresszvonata a mélységbe zuhant, s a mélységet csakhamar betemette a történelem. De látta az ország sebeit is, a falu tántorgó öregjeit. Ellentétként fiatal embereket hívott szülőföldjéről budai lakásába, hogy mondják el a falu sok *jó* és sok *rossz* hírét. Vendégeit Gölléről mindig szívének a *páholyába* ültette, szülőföldje jó híreit mindig Somogy *dindalának* tartotta.

Barátainak a halálát pedig *könnyes* szemmel fogadta, tudta, hogy a szülőföld szeretete nem az *agyunkban* van, hanem a *szívünkben*. Nekem is mindig elhomályosodik a szemem, ha Édesanyámról s halott feleségemről és az újlaki meténgesi temetőről van szó.

Szép ember volt Mesterpista, a fényképe is erről árulkodott, amelyet akkor küldött hozzám, amikor a második világháború után jelentkezett levelében, hogy vegyük be a Berzsényi Társaság emlékezet-könyvébe, tagjainak szépen növekvő lajstromába.

Miért tudott szépen írni Fekete István? Azért mert hazája-szülőföldje iránti szeretete nem az agyában, hanem a szívében élt. Pennáját mindig szíve kalamárisába mártogatta! Ezért szerettem, de szerette minden olvasója az ifjúság történelemhez vonzó és azt sugárzó regényeit, amelyekben az író *mesterkeze* mindig a nagy természet, az állatok és a fák világába és virágai közé tudta – mintegy szép mesevilágba – vinni olvasóit, akár ifjak, akár vének is voltak azok.

Amikor írtam A harminc nemzedék vallomását Somogyról, annak ezeroldalas történelmi bibliáját a szülőföld fogvatartó erejéről, kötetemből aligha tudtam volna kihagyni a szépen író

¹ Elhangzott Dombóváron, 1997. augusztus 16-án. (Szerk.)

Fekete Istvánt, aki fájdalommal látta szülőföldje sebeit, de hitte, hogy az idő és a történelem be fogja temetni az emberi értelem segítségével a tragikus évtizedek diktatúrás szegénységét és elnyomottságát. Könyvemből tehát sem családját, sem faluját, sem a magyar irodalom egyik legszebben beszélő íróját nem hagyhattam ki. De nem hagyhattam ki *tiükörfényes írásából* a Ballagó időt, a Hajnal Badánybant, a Tüskevárat és a Bogáncsot, a Lutrát, a Kelét és a Vukot, de a Pepi kertet sem.

Munkáját szerette az ifjúság, rajongott érte a tanuló gyereksereg, a fiatalság. Ifjúsági regényei – amelyeket a nemzet egészségének is szánt – lírikus hangvételű szépirodalmi alkotások voltak és honismeretünk környezetvédelmének a bibliái, amelyek mindig erősítették a magyarság tudatát nemzetünk soraiban.

Amikor Fekete István szülőfaluja irodalmi örökségének megbízott és hűséges sáfára: Bodó Imre meghívott Dombóvárra a mai ünnepség *köbementázott* írójának a szoboravatására, Chicagóban élő fia jelenlétében és annak a szülőfölddel egyeztetett ünnepségére, ahol Farkas Pál tanítóképzős művésztanár szobra áll előttünk, hogy az már ne csak a *régióban*, hanem a nagyobb hazában is hirdesse írói nagyságát a nemzetnek. Legyen Bodó Imre a szobor gondozója, aki Fekete István örtüzetét mindig élesztette Göllében a róla elnevezett múzeumban és most a nagy író dombóvári emlékházában. Legyen Fekete István szobra örök emléke annak a nemzetnek is, amelynek *hűséges és széptollú, világhírű írója volt!* Legyen áldott örökké emléke hazánk minden fiának a szívében!

Kanyar József

Anna-napok Kishegyesen

A Vajdaságban lévő, kb. 12 000 lakosú Kishegyes, Szabadka és Újvidék között található. Az élénk forgalmú község Bácska „szívében” helyezkedik el. E dombokkal övezett szép fekvésű falu egyre inkább a Vajdaság egyik kulturális központjává kezd válni. Már hagyománya van az idén 4. alkalommal megtartott, egyhetes Anna-napi rendezvénysorozatnak. Ebben az évben szerepelt itt Erdélyből fúvószenekar, a Vajdaságból színjátszó együttes, Magyarországról vak- és gyengénlátó előadók csoportja, és még számos rendezvény volt a július 21-28. közötti héten. Ezekben a napokban nagy volt a jövés-menés, zsongás a községben. Valamennyien tapasztalhattuk a kishegyesiek szívélyes vendégszeretetét. 25-26-án költők, írók művein keresztül gyönyörködhettünk a szavak és gondolatok szépségében.

Dudás Kálmán I. vers- és prózamondó verseny

1997-ben első alkalommal rendezte meg a Kishegyesi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület és a Vajdasági Magyar Versmondó Egyesület a Dudás Kálmán vers- és prózamondó versenyt, amely inkább találkozóznak nevezhető. Hiszen itt Kishegyesen a szereplők egymásnak is, de a közönségnek is szolgálták a „szót”, a szép magyar beszédet.

Dudás Kálmán Kishegyesen született 1912. augusztus 27-én. Iskoláinak befejezése után gyógyszerész diplomát szerzett. Egy ideig szakmájában dolgozott. 1945-től Topolyán magyart tanított a gimnáziumban, 1948-ban Magyarországra költözött. Írással már fiatalon kezdett foglalkozni. Verseiben főként a táj és a múltó idő jelenik meg. Mint műfordító elsősorban horvát, szerb klasszikusokat, de francia alkotók műveit is fordította. 1983. július 16-án halt meg Budapesten.

Az említett kishegyesi és vajdasági művelődési egyesület összefogásával született meg a vers- és prózamondó találkozó, amelyre 90 jelentkező közül 63 személy jött el. A legtöbb vajdasági település (Szabadka, Ada Kikinda, Temerin, Topolya, Palics) küldött versmondót, Szlovéniából a Lendva környéki magyarságot két leány képviselte. Magyarországról többek között Nagykanizsa, Veszprém, Budapest, Debrecen küldött résztvevőket.

A színházteremben Kishegyes polgármestere, Sipos Béla köszöntötte az első vers- és prózamondó találkozó résztvevőit. Kifejezte reményét, hogy a találkozóknak lesz folytatása: „Ne csak e két napon csengjen a szép magyar szó, a szép magyar beszéd, hanem legyen ez folyamatos.”

Ezután Vigh Rudolf kishegyesi író méltatta a találkozó fontosságát és Dudás Kálmán munkásságát: „Tiszta forrásból olthatunk szomjat... A költészet, a szó köt össze bennünket... Békés, baráti találkozókat Dudás Kálmán neve fémjelzi. Azé a költőé, aki európai szellemiséggel tekint ránk valahonnan az örökkévalóságból. Ő a világban honosan és hontalanul annyira áhította a szülőföldet és az anyanyelvet...”

A megnyitó után a Kishegyesi Ady Endre Kísérleti Általános Iskolában 3 helyszínen, 3 kategóriában (gyermek, ifjúsági és felnőtt) zajlottak a verseny középdöntői. Ennek két szakaszában: délelőtt minden versenyző egy vajdasági, délután pedig egy magyarországi szerző művét mondta el. Ezek a versenyzők által választott versei voltak, s este eredményhirdetés következett. A középdöntő felnőtt kategóriájában 6 magyarországi látássérült társunk is szerepelt, s eredményhirdetéskor tudtuk meg, hogy közülük ketten bekerültek a másnapi döntő 23 versenyzője közé.

26-án délelőtt volt a döntő a színházteremben. E kiváló akusztikájú, nagyon szép teremben 9 tagú zsűri (elnöke Németh István kishegyesi származású író, tagjai magyarországi és vajdasági előadók, írók voltak) értékelt a versenyzők szereplését. Itt az egyetemes magyar irodalom valamelyik választott alkotását mondhatták el a résztvevők.

A döntő eredményhirdetése délután öt órakor volt. Ezen nagy volt kis csapatunk öröme, hiszen két gyengélnátó társunk is „dobogós” helyen végzett. A végeredmény: 1. *Palásti Tibor* (szolnoki sorstárs), 2. *Horváth István* (nagykanizsai), 3. *Ézsiás László* (budapesti sorstárs) lett. A 9 külön díjazott közt volt egy kishegyesi és két szabadkai versenyző is.

Üzen a Kárpát-medence

Ezzel a címmel határainkon túli magyar költők, írók műveiből készült összeállítással szerepeltek a Magyar Vakok Gyengélnátók Országos Szövetsége tagjaiból alakult „Vigh-csapat” vers- és prózamondói. Kilenc tagú szereplő csoportunk ünnepélyes külsőséggel, a hallgatóság iránti tisztelettel kezdte műsorát, amelynek bevezetőjében Vigh Éva (tőszegi) többek között a következőket mondta: „Ha a gyökér épen marad, kivirágzik a visszanyesett faág. Így van ez a kultúra kertjében is. Így van ez a határon túli magyar irodalomban is. A hajszálygyökerek üzenetét felveszik a gyökerek, azok továbbítják a törzsnek, az ágaknak, és megtörténi a kiteljesedés, a kivirágzás. Igen, mert tagadhatatlanul van határon túli magyar irodalom. Él és virágzik. Bizonyára többnyire küzdelmek árán, de annál nagyobb az értéke. Az erős gyökerek végzik feladatukat... Ebben a virágzásba szeretnénk mi is becséjteni azzal, hogy terjesztjük, hirdetjük létezését ezen irodalomnak. Ennek az összeállításnak is az a célja, hogy a Kárpát-medencében minél jobban megismerhessék a határon túli magyar irodalmat. Műsorunkban vajdasági, szlovéniai, erdélyi, felvidéki, kárpátaljai költők, írók művei szerepelnek. Az alkotásokat tájjellegű népdalokkal díszítjük, mert ahogyan Sütő András mondta: Anyanyelvünk és zenei anyanyelvünk páros szárnyunk a megmaradásban.”

A műsorban szereplő versek, novellák legtöbbször a szülőföld szeretetéről, a családról, és anyanyelvünk őrzéséről, továbbadásáról szólnak. Az összeállításban szereplő előadónk: Deméné Szondi Anikó (Mátészalka), Ferenczi Edit, Ézsiás László (Budapest), Germanné Szörös Mária (Szolnok), Geriné Jóna Ilona és Lakó Sándor (Debrecen) és Vigh Éva, aki egyben a műsor szerkesztője is volt. A népdalokat Kondás Erika (Szolnok) adta elő, igen szép énekkel, jól érthető szövegkiejtéssel. A furulyán közreműködő Deme János (Mátészalka) is remek megszólaltatásban játszotta dalait. Az egységes kompozícióból álló nagyon szép összeállítást a hálás közönség hosszantartó tapsal jutalmazta.

Tagtársaink előadását és a kétnapos irodalmi versenyen résztvevők szereplését Szőke Anna, a helyi művelődési egyesület vezetője értékelt: „Az anyanyelvünk sorsát fontosnak tartó fiatalok és felnőttek találkoztak itt. Hitükkel, ügyszeretettel tettek tanúbizonyságot, s hirdették édes anyanyelvünket. Minden köszönő szó kevés azért a sok kincsért, amivel ebben a két napon megajándékoztátok a vajdasági magyar lírát, és bennünket... Kedves versenyző, ha nem is értél el eredményt, ápoljad anyanyelvünket.”

Lak István

Honismereti tábor Dunapentelén

Az idén huszonkettedik alkalommal rendezte meg honismereti táborát a székesfehérvári Szent István Király Múzeum néprajzi és újkortörténeti osztálya (Demeter Zsófia, Horváth Júlia, Lukács László, Varró Ágnes) augusztus 4-13 között, Dunaújváros-Dunapentelén, elsősorban középiskolás diákok számára. A táborozók között volt néhány általános iskolás felső tagozatos tanuló, valamint két, a pécsi egyetemre járó néprajz szakos hallgató is. A tábor célja volt, hogy a résztvevő diákok megismerjék a település múltját, történeti, néprajzi hagyományait, jellemzőit. Mindezt egyrészt előadások és foglalkozások segítségével, másrészt önálló néprajzi terepmunka során. A tábor végére a gyűjtött, lejegyzett anyagból összefoglaló dolgozatokat készítettek. Az ezévi táborban az alábbi témákban születtek összefoglalások: a téli ünnepek szokásai, gyermekjátékok, lakodalmi szokások, a temetéshez fűződő szokások, a népi orvoslás hagyományai, régi ételek és népi táplálkozás, népi kismesterségek: a bognár, ragadvány- és dülőnevek Dunapentelén. A két táborozó egyetemi hallgató, Holcsek Eszter és László Zita igen nehéz, rutinosabb gyűjtőt kívánó témát választott – Dunaújváros építésével kapcsolatos szomorú-humoros történeteket jegyeztek le. A terepmunkán kívül számos, a település minél alaposabb megismerését célzó program is kínálkozott: honismereti séta Dunapentele és Dunaújváros utcáin, találkozás a Dunapentele Baráti Kör tagjaival, az Intercisa Múzeum kiállításainak megtekintése. Mindezek lebonyolításában és megvalósításában nagy segítségünkre volt Pongrácz Zsuzsanna, az Intercisa Múzeum régésze, valamint Matussné dr. Lendvai Márta múzeumigazgató.

A diákok számára igen nagy élményt jelentett az az író-olvasó találkozó, amelyet Bóna István akadémikussal, a honfoglalás korának kutatójával tartottunk, akinek segítségével Dunapentele történetével ismerkedtünk. A tábor tanulmányi kirándulását Szalkszentmártonba szerveztük, ahol megtekintettük a Petőfi Emlékmúzeumot.

Varró Ágnes

Végh József emlékezete

Életének 85. évében, 1997. július 6-én elhunyt *dr. Végh József*, a nyelvtudomány doktora, a Nyelvtudományi Intézet nyugalmazott tudományos főmunkatársa, címzetes egyetemi tanár. A gyász hír szerte az országban sokakat megérintett; olyan ember és tudós földi maradványait helyezték el a budai Farkasrét temetőjében, aki hazánkban szinte minden pontján otthonosan mozgott, barátokat és tisztelőket talált. Az utóbbi évek betegségei elszakították ugyan a nyilvánosságtól, a tudományos közélettől, de a honismereti mozgáidőse bb nemzedéke számon tartotta érdemeit. Hiszen ő e mozgalom „klasszikus” időszakának meghatározó vezető személyisége volt. Azok közé tartozott, akik a politikai megmondolásokon felül emelkedve a tudományosságot, a szakmai rangot adták a honismereti munka országos szervezésének, s – ismerjük el – Morvay Péterrel együtt ő tette a legtöbbet a népi, a népnyelvi hagyományok föltárását oly eredményesen vállaló gyűjtőmozgalom felvirágzásáért. Neki köszönhető, hogy az önkéntes munkatársak és az ifjúsági szakkörök egyre színvonalasabban, a nyelvtudomány számára is hasznosítható módon hordták, hordják össze a helyi nyelv-változatok hagyománykincsét.

Tudósként, nyelvjárakutatóként a legfelkészültebbek közé tartozott. Kitűnő mestere volt a debreceni egyetemen Csúry Bálint professzor, aki egész életére meghatározó hatást tett reá, hosszú távon irányt adott munkásságának. Györffy István népkutatói, Kádár László tájkutatói programjait követve már a Debreceni Református Gimnázium ifjú tanáraként mintaszerű munkába kezdett, s kidolgozta a középiskolai táj- és népkutatás módszerét. *Táj- és népkutatás a középiskolákban* című példamutató könyve (1942) annak a sorozatnak hatodik száma lett, amelynek első kötetében, 1939-ben Györffy István *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*

nagyszabású programját fejtette ki, azt a meggyőződését hangoztatva, hogy a néphagyomány a magyar nemzeti műveltség tartozéka, ezen kell nyugodnia a középosztály műveltségének, mely „így alátámasztva az elnemzetietlenítés veszélye nélkül hordozhatja az európai műveltséget is”. 1939 nyarán Kiskunhalason a tanárok számára szervezett, Györfly professzor által vezetett felkészítő táborban ott volt Végh József is, aki – mint Kádár László professzor írja róla – „így közvetlen forrásból ismerte meg a táj kutatás célkitűzéseit. Egyben néhai Csúry Bálint tanársegéde és belső munkatársa is volt. Mint az ő tanítványa legjobb népnyelv-kutatóink egyike.”

Ez az a szellemi környezet, amelyből tanári-kutatói pályáján Végh József elindult. Tudunk kell ezt azért is, mert az akkor kialakult célok és formák hatása nélkül nem érthetjük meg azt a folytatást sem, amely később a honismereti mozgalomban következett be. Teleki Pál állt kultúrpolitikusként a magyar művelődés népi-nemzeti irányba való terelése mellé, amikor megalapította a Táj- és Népkutató Központot, majd annak kényszerű bezárása után Györfly István tanszékére bízta a munka továbbvitelét.

Végh József tehát – a békési szülőföld népi világától, majd a debreceni egyetemről kapott útravalóval – ahhoz a vonalhoz csatlakozott, amelyet 1945 után mérlegetés és lényegi elemzés nélkül ellenségesnek nyilvánítottak. Nem maradt más lehetőség számára, mint elvonulni az országnak egy távoli sarkába a gyanakvó és vádaskodó tekintetek elől. Meggyőződése és felkészültsége azonban a vasi „száműzés” éveiben is a kutatói munka folytatására serkentette. Az Őriszentsépetéri iskola tanári katedrájáról később átülhetett a Nyelvtudományi Intézet kutatói asztala mellé, miután nyelvtudósi felkészültségét ismételtelen bizonyította. 1952-ben kezdte el az *Őrségi és hetési nyelvatlasz* munkálatait, s nagyszabású műve Bárcki Géza előszavával 1959-ben jelent meg. Ő írta róla, hogy „nemcsak úttörő jellegű, de egyszersmind kitűnő munka”, s „Magyarországon az első olyan táji nyelvatlasz, mely határozott tervén épült, a célok világos kitérésével és a terv következetes és igen gondos megvalósításával jött létre”. Szerzője e művével elnyerte a kandidátusi minősítést.

A Nyelvtudományi Intézetben kettős feladat várt rá. Egyfelől a népnyelvi kutatás, a nagy Magyar Nyelvatlasz munkálataiba való bekapcsolódás, másfelől egy országos gyűjtőhálózat és gyűjtőmozgalom kiépítése. A kettő szorosan egybetartozott az ő szemléletében; tudta, hogy a nagyarányú és gyors nyelvi változások által sürgőssé lett nyelvjáráskutatásnak sok önkéntes munkatársra van szüksége, s meggyőződése volt, hogy a gyűjtőmozgalomban következetesen érvényesíthetők a tudományos szempontok. Ezt képviselte a honismereti mozgalomban. A tudományosságot szolgálta azzal, hogy nagy számban mozgósított középiskolai tanárokat országszerte a nyelvjárási gyűjtésre és gyűjtésszervezésre, akik közül sokan éppen az ő serkentő hatásának eredményeként elismert szakmai rangot vívtak ki maguknak a kutatásban. Többek között a nagykanizsai Ördög Ferenc, a kaposvári Király Lajos, a ráckevei Kovács József, a körmendi Vörös Ottó, a szentgotthárdi Szabó László, az egri Pelle Béláné, a tapolcai Varga Mária, a tatai Körmendi Géza, a pécsi Pesti János, a szegedi Szabó József, a jászapáti Farkas Ferenc, a kalocsa Kuczy Károly, a karcsai Nagy Géza, a pápai Tungli Gyula példája igazolja Végh József iskolateremtő hatását. Ennek a hatásnak a lényege az, hogy a diákifjúság érdeklődő egyedeiből alakult színvonalas szakkör munkálatásával érvényesíthető egyfelől a népmismereti, az anyanyelvi örökség nevelő hatása, miközben másfelől a gyűjtő- és feldolgozó tevékenység a tudományt is szolgálja.

Végh József az 1960-as és az 1970-es években a maga egyéni tudományos munkája mellett – sokszor kényszerűen annak rovására – fő feladatának az önkéntes nyelvjárási gyűjtőmozgalom szakmai irányítását tekintette. 1968-ban hangjelölési útmutatót állított össze (Magyar Nyelvtör 1968. 94-98. old.), útmutatók sorával segítette a hagyományos paraszti gazdálkodáshoz (szántás-vetés, aratás, betakarítás) kapcsolódó szókincs szakszerű gyűjtését, de ennél is jelentősebb a földrajzi nevek összegyűjtésének irányításában vállalt szerepe. Az úttörést a *Zala megye földrajzi nevei* című munka jelentette (1964), amely például szolgált a további közzététel számára. Tudományos irányítóként és szerkesztőként segítette a polgári járás (1970) és a Somogy megye gyűjtőmunkájának létrejöttét (1974), az egri, fűzesabonyi, hevesi járások névanyagát bemutató sorozatot (1970, 1975, 1980), a Tolna megyei (1981), a Vas megyei (1982), a Komárom megyei (1985) névkincs megjelenését. Ifjúsági gyűjtőtáborokat, továbbképző alkalmakat, névtudományi konferenciákat szervezett, s közben kinevelte azt az ifjabb

tudócsapatot, melynek tagjai – elsősorban Ördög Ferenc, Balogh Lajos és Hajdú Mihály – átvették tőle a stafétabotot.

Tudósi pályája nem zárult le azzal, hogy nyugállományba vonult; tudományos konferenciákon szerepelt, és a nyelvjárskutatással kapcsolatos vizsgálódásainak eredményeit összefoglalva elnyerte a nyelvtudomány doktora fokozatot. Több díj és emlékérem kitüntette volt, de a legnagyobb örömet mindig az jelentette számára, ha az országszerte megindult nyelvjárási, névtani munkálatok egy-egy helyi teljesítményéről értesült.

Magam sok kedves emléket őrzök a Végh Józseffel szoros tanítványi-munkatársi kapcsolatban eltelt esztendőkről. Nem felejtetem a zempléni helynévgyűjtés megindításához adott bátorítását és tanácsait, a bodrogházi nyelvjárskutató tábor megszervezéséhez nyújtott segítségét, a tartalmas beszélgetések, a közös kirándulások alkalmait. Én is elmondhatom, mint sokan mások: az általa sugalmazott minden feladat és a tőle kapott személyes példa gazdagabbá tett. Útmutatásai a mi nemzedékünk közvetítésével még a következő generáció munkájában is hatni fognak; így győzi le szelleme a könyörtelen fizikai elmúlást.

Kováts Dániel

Solymár Imre

(1947–1997)

Rövidre szabott életútja a Völgységhez és Bonyhádra kötötte. Itt született, itt érettségizett. A Számviteli Főiskola elvégzése után Bonyhádon alapított családot. Néhány évig helyben, banktisztviselőként dolgozott, közben a Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett oklevelet. Huszonöt éven át vidékre járt – Nagymányokra, Decsre, Szekszárdra, végül Pécsre –, vállalva a mindennapos utazás fáradalmait. Mindenütt felismerték pénzügyi felkészültségét, szorgalmát, pontosságát, megbízhatóságát és alaposágát: főkönyvelő, osztályvezető, a Nemzeti Bank Megyei Igazgatóságának a vezetője, az utolsó két évben pedig Pécsen az államkincstár területi igazgatója. Ez a karrier nem változtatta meg szerény egyéniségét és életmódját. Nem gyűjtött vagyont, még gépkocsija sem volt.

Jövedelméből meghitt otthonában kiépítette a Völgység és Bonyhád honismereti mozgalmának „szellemi bankját”. Ugyanis Solymár Imre igazi szerelme a helytörténet, a sokszínű hagyományok megismerése, kutatása, feldolgozása és terjesztése volt. A szekszárdi, pécsi, budapesti levéltárakban folytatott kutatásain kívül az antikváriumok törzsvásárlója; hol fillérékért, hol tetemes összegekért szerzett könyvritkaságokat, régi forráskiadványokat és térképeket, múltat idéző levelezőlapokat, ereklyeszámba sorolható dokumentumokat és különlegességeket. Sokezer kötetes könyvtárában szakszerű bibliográfia, tematikus katalógusjegyzék, név- és helységmutatókat tartalmazó dobozrendszer, kartotékozott cédulák segítik az eligazodást.

A fárasztó napi hivatali munka után, utazgatás közben és az esti órákban, a hétvégéken, az évi szabadság heteiben szakadatlanul gyűjtötte az anyagot megírandó tanulmányaihoz. Solymár Imre diákkora óta publikált. Kezdeti szépírási helytörténeti dolgozatainak egyre elmélyültebb és színvonalasabb sorozata követte. Tanulmányai szerteágazó érdeklődését bizonyítják: a Völgység régészeti emlékhelyei, középkori várai, közigazgatási változásai; az újkori népesedési folyamatok alakulása (a svábok mentalitástörténete, a Hűségmozgalom dokumentumai, a zsidóság szerepe, a bukovinai székelység történetének forrásai, a felvidéki magyarok áttelepítése); Perczel Mór közigazdasági nézetei, pénz-, bank- és szövetkeztörténet; a Völgység irodalmi topográfiája; névtani feldolgozások (dűlő-, víz- és utcanevek, falucsúfolók, betyártörténetek); községmonográfiák (Györe, Izmény).

A helytörténészek amatőrcsapatából egyre ismertebbé vált a „bankos” Solymár Imre neve. A regionális publikációs lehetőségek (Bonyhádi Közgazdász, Tolnai Könyvtáros, Múzeumi

Évkönyvek, Levéltári Füzetek, Dunatáj, Baranya, Új Dunatáj) mellett tanulmányai országos folyóiratokban is megjelentek (Névtani Értesítő, Honismeret, Orvostörténeti Közlemények, Számvitel és Ügyviteltechnika, Gazdálkodás, Magyar Mezőgazdaság, Bankszemle, Műhely stb.). Országos és regionális történészervezők előadója, a Magyar Történeti Társaság megyei szervezetének titkára, a bonyhádi Honismereti Kör és a Múzeumbarátok Körének alapító tagja és motorja. Bonyhád pártpolitikától mentes közéletében iránymutató szerepet vállalt. Mindezekért a város önkormányzata 1994-ben Perczel-díjjal fejezte ki elismerését.

A munkahelyi elvárások fokozódása egybeesett a helytörténetírásban kivívott sikerekkel. A belső készletet, hogy mindkét vonalon a lehető legjobban működjék, nem bírta csillapítani. Arra különösen ügyelt, hogy „a honismereti munka ne ártsón a bankigazgatónak.” Törekvéseiben a betegsége sem gátolta, pedig tudatában volt a veszélynek. Illyés Gyula sorait idézte: „Úgy járom be a sok meghitt helyet, mintha egy arcról könnyeket törölnék” (Egy régi városban – Kóborolva). A családja sorsán kívül az aggasztotta, hogy a felhalmozott nyersanyag feldolgozatlan marad, és nem készítheti el a Bonyhádi Lexikont. Július 10-én reggel munkába menet érte a halál. Élt 50 évet.

A Völgység és Bonyhád a szülőföld hű fiát, a Honismereti Körünk pedig alapító tagját gyászolja.

Kolta László

Saffarik Gyula halálára

A közelmúltban, hosszantartó súlyos betegség után hunyt el az ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör egyik alapító tagja Saffarik Gyula.

Nagyon szerette a természetjárást, 1938 óta volt szervezett turista. Szerelmese volt a Bükknek és a Felvidéknek. Társ szerzője volt a *Kilátás-közelről-Bükk Nemzeti Park* című, Sándor András szerkesztette könyvnek. Évtizedeken át végzett helytörténeti kutatásokat, erről sok tanulmánya, cikke jelent meg nyomtatásban. Éveken át dolgozott Mecsei Istvánról szóló tanulmányán, különös tekintettel arra, hogy a híres kapitány Sajóvárkonyon vesztette életét. Feldolgozta IV. Béla Muhi csatát követő menekülésének útját is.

Saffarik Gyula Ózdon született 1928-ban. Hét évet járt az aszódi evangélikus Petőfi Gimnáziumba, de az utolsó évet már Ózdon végezte el. Ezt követően Sopronban folytatta tanulmányait a József nádor Műszaki Egyetem bánya-, kohó- és erdőmérnöki karán. Két év eltelté után visszajött Ózdra és a magaspító vállalatnál helyezkedett el. Innen az Ózdi Kohászati Üzemekhez került, s a munka mellett elvégezte a kohóipari technikumot. A fejlesztési főmérnökségtől ment rokkantsági nyugdíjba 36 év munka után.

Most már a gyári temetőben alussza örök álmát. Nyugodjon békében.

Kerékgyártó Mihály

A szerkesztő bizottság és a Honismereti Alapítvány ezúton mond köszönetet mindazoknak a szerzőinknek, név szerint *Balassa Ivánnak* (Budapest), *Dankó Imrének* (Debrecen), *Györe Pálnak* (Abony), *Lak Istvánnak* (Budapest), *Mezősi Józsefnek* (Budapest), *Pongrácz Gábornak* (Bölcske), *Süveges Zoltánnak* (Bölcske), *Töltési Imrének* (Budapest), *Tungli Gyulának*, akik az 1997. évben tiszteletdíjukról való lemondással támogatták a folyóirat megjelenését.

A lakodalom és a temetkezés legújabb táji monográfiái

Egymást követő években 1994, 1995-ben jelent meg a Csíkszeredában élő irodalomtanár és néprajzkutató Balázs Lajosnak két néprajzi tárgyú munkája. A szerző mindkét művében egy-egy emberi életfordulóhoz kapcsolódó szokáskört mutat be.

Minden ember életét sarkalatosan meghatározza a születés – házasodás – elhalálozás hármassága. „Az emberi élet eme három nagy szükségét” közül a megjelent kötetek a két utóbbit, a lakodalom és temetés szokásait mutatják be.

A kutatást mindvégig az az elv vezérelte, hogy „nemzetiségünk szokáshagyományainak szintéziséhez a minél alaposabb helyi szokáskutatásnak átvezethet az út.” Így lesz Balázs Lajos kutatásának színtere egy székely falu, „Csík megye leghegyesebb vidékének” települése, Márton Áron püspök szülőfaluja: Csíkszentdomokos.

A kutatás alaposágáról maga a munkamódszer is vall. A szokás általánosításának megkerülésére, időbeli árnyaltságának bemutatására azt a módszert alkalmazza a szerző, hogy a kutatás idején több korosztálytól gyűjti adatait, a legidősebbtől a legfiatalabbig, így a szokást időbeli változásában mutatja, és így felmutathatja azokat a különbségeket is, amelyek esetleg a századelőn jellemzőek voltak, de ma már nem, vagy fordítva. E módszer alkalmazásakor a szerző Kós Károly intelmét teljesíti, mely szerint a terepen regisztrált népi műveltség minden rétegét, összetevőjét, ezek alakulását, a hagyományok változásait egyaránt vizsgálni kell. Közvetlenül a szokást gyakorlók által egyenes beszédmódban történik a szokás elmondása, amelyet aztán a szerző értelmez, rendszerez.

Fontos kiemelni, hogy a szerző az említett térségben mintegy két évtizedden át rendszeres gyűjtőmunkát végzett. Ez a szinte együttélés szintű részvétel a falu életében tehette lehetővé a vizsgált szokáskörök rítusainak pontos megismerését és leírását.

Mindkét kötet szerkezete, felépítése az Arnold van Gennep-i rendszert követi. A szerző úgy véli, hogy mind a lakodalom, mind az elmulás és temetkezés szokásköre a van Gennep által definiált átmeneti rítusnak tekinthető, hiszen – van Gennep fogalmaival élve – az egyik „normális állapotból” egy másik „normális állapotba” vezetnek. Balázs Lajos munkáinak külön érdeme, hogy a van Gennep-i rendszert elsőként követi magyar viszonylatban. Ezzel ő valósította meg nálunk az elméleti folklorisztikai szakmunkákban korszakalkotóként elismert van Gennep rendszerelméletének gyakorlatba ültetését.

A két kötet az egymással való többfajta kapcsolódás és a szoros tematikai összetartozás ellenére is különálló műnek tekinthető, önmagukban is teljeselek.

Balázs Lajos lakodalmas könyvét, „nemcsak a romániai magyar, hanem az egész néprajzkutatás leggazdagabb, legterjedelmesebb lakodalmi monográfiájának” minősíti Faragó József, a kötet egyik lektora.

Az egyéni életfordulóhoz kötődő három meghatározó szokás a születés – házasodás – elhalálozás hármasságának a párválasztás, a házasodás talán a legfontosabbika. Amíg a születést és a halált természetesnek, rajtunk kívülnek tekintjük, addig a házasodás ezzel szemben magába foglalja a választás lehetőségét is, ha éppen a közösségi szokás meg nem hiúsítja. Ennek sajátos esete a szülők általi párválasztás, amely társadalmi és vagyoni presztízszen nyugszik.

Talán mindennek háttérén nem nehéz belátni egy ilyen jelentős szokás számbavételének fontosságát. A számbavétel teljes értékűsége alól Balázs Lajos mintha felmentené magát a mű bevezetőjében, amikor azt írja, hogy „most, hogy összeállított a munka, amivel csak megálltam, mert befejezni sohasem lehet...”

A lakodalom szokásköre úgy illeszkedik a Gennep-i rendszerbe, hogy egyfajta státuszváltást valósít meg az egyén életében. A megelőző „normális állapotból”, a leány/legény életből átvezetnek az újabb „normális állapotba”, a házastársi életbe. Ezt az átvezetést valósítják meg az elvászto – eltávolító – beépítő rítusok, amelyek az ismerkedéstől a lakodalom utolsó mozzanatáig mutatják be a szokáskört. A hagyományos házasodás szokásrendje mellett létező lakodalom nélküli házasságok egy külön fejezetben veszi számba. Itt találkoznak a szokás egy helyi változatával, a leányszöktetéssel. Ennek uralkodó oka régen a vagyoni helyzet és érzelem konfliktusa volt, de lehetett a leányek közötti rivalizálás is. Manapság többnyire a terhesség és a szöktetést kikényszerítő tényező. A leányszöktetés okain kívül leírja ennek alkalmait, módjait és szankcióit. Bárhonnán – háztól, guzsalyasból –, bárhogyan – valósan vagy színlelve – történjen is a szöktetés, a szöktetők első dolga, hogy bekonyoltassák s menyecskévé tegyék az ellopott leányt. A konyolás mozzanata tehát társadalmi státuszváltást jelző funkció hordoz e szokáson belül.

A szerző külön fejezeteket szentel a párválasztás és lakodalom hiedelemvilágára, a lakodalom résztvevőire, szereplőire, eszközeire és a kötet utolsó jelentős terjedelmű fejezetében a lakodalmi költségeket.

Kimaradt a lakodalom szokásköréhez kapcsolódó gyűjtésből a Csíkszentdomokoshoz fűződő néptánc és népzene számbavétele. Ezt a kutató a bevezetőben előre bocsjátja, és az egy személyes vállalkozással és önnön szakértelmének hiányával indokolja.

A kötetet teljessé képanyaga, a 47 darabból álló fekete-fehér fényképkollekció teszi, melynek egy-egy darabján a lakodalom szokásvilága örö-

kítődött meg, vagy az azóta már porrá vált adatközlők arca elevenedik fel.¹

A Székely Halottaskönyv megírásakor sem vált kevesebbet a szerző, mint az előzőben. Szándékát ő maga így fogalmazta meg: „legjobb szándékom szerint megpróbálok feltárni az adott témában a lehető legteljesebb képet, bár tisztában vagyok a kutatás teljes befejezésének lehetetlenségével.”

Az elhalálozás és temetkezés szokása is az átmeneti rítusok csoportjába tartozik. Miután a születés látszólagos természetességével életre hivatunk, saját szándékunktól függetlenül, a halál ennek az életnek a lezárulását, az evilágból a másvilágba való átmenetet jelenti. Nem csoda, hogy az emberéletnek ehhez a momentumához annyi rejtély, annyi „majdnem-titok népszokás” és hiedelem kapcsolódik.

Az elvászto rítusok csoportjába is számos hiedelem tartozik: túlvilági jelek, állatok jelzései, a halottak „hívása”, „várása”, álmok jelzései. Az elvászto rítusok a halál beálltával zárulnak. Az eltávolító rítusok ettől kezdődően a temetés mozzanatáig tartó lépéseket ölelik fel. A beavató/beépítő rítusok csoportjába az alamizsnaadás, a gyász, a gyászolás szokása, a sírhely megválasztása, az elhantolás topográfiája, a temető látogatása és az elhunyt emlékének ápolása, a halottak iránti tisztelet tartoznak.

Külön fejezetben szól a szerző a nem természetes halálról, az öngyilkos halálról és temetésről.

Legvégül egy külön fejezetet szentel az elmúlás és a temetés hiedelmvilágára, amelybe csak olyan hiedelmeket sorol, amelyek „elsődlegesen lélekcentrikusak”, azaz a falu lélekkel kapcsolatos világképéről adnak számot. A hiedelmek, ezek az elvont szellemi-lelki jelenségek amúgy jelen vannak a teljes szokáskörben, de szorosan beletartoznak a rítusok tartalmába.

Ezt a munkát is gazdag fekete-fehér fényképanyag zárja, amelyek a szokáskör egy-egy jelenetét elevenítik meg.²

Csikó Júlia

B. KOVÁCS ISTVÁN:

Gömörország

A szerző a történeti Gömör-Kishont megye jó ismerője. Végzettségét tekintve régész és néprajzkutató, hosszú években keresztül muzeológusként tevékenykedett, sőt a rimaszombati színhelyű patinás Gömöri Múzeum élén is állott. Az igazgatói

székből való kényszerű távozása óta már a második könyve jelenik meg.

Mint a bevezetőben olvasható, könyvével arra kívánja biztatni az olvasót, hogy fogadja el az egykori megyét a maga egészében és sokszínűségében. Mert ez a könyv nem a kirekesztés, hanem a befogadás könyve akar lenni. Éppen ezért sem etnikai, sem felekezeti, sem pedig politikai határok nem szabdalhatják darabokra az egységes egészet.

A megye születésével kapcsolatosan új és sokak számára meglepő állítással áll elő. Az eddig valószínűleg elfogadott állítással szemben, miszerint Gömör a honfoglalást követően az István király korában létesült vármegyék egyike, a szerző azt állítja – s állítását számos oldalról megvilágítva tényekkel, adatokkal is alátámasztja –, hogy Gömör vármegyét ennél jóval később szervezték meg, területén eredetileg Borsod és Hont megyék osztoztak.

A megye fénykorát a XIV-XVI. században élte. A XIV. században kialakult a számos kiváltsággal rendelkező nemesi rend, a városi polgárság, valamint az adózás terheit leginkább viselő jobbágyparaszti réteg. Megszilárdult a megyei szervezet. A megye legnagyobb birtokosai – Csetnekiek, Bebekek, Széchyek, Derencsényiek, Kaplariak, Ilsvaiak, Szécsényiek – megyebeli uradalmiak központjai részére városi kiváltságokat szereztek (Rimaszombat, Rozsnyó, Csetnek, Pelsőc, Dobsina, Jolsva, Tiszolc). Az ő érdemük a földalatti kincsekben bővelkedő, gyéren lakott vagy lakatlan erdős-hegyes térség szervezett formában történő benépesítése bányászatban jártas szepesi szászokkal. A XV. század elején jelentek meg a krasznahorkai uradalom erdeiben az akkortájt még rutén etnikumú vlach juhászok első csoportjai.

A gömöri városok mindegyike földesúri joghatóság alá tartozó, kerítetlen, ún. mezőváros volt. A városokban fellendült az ipar és a kereskedelem, megalakultak az első céhek.

A gazdasági-társadalmi, művészeti fejlődés az oszmán-török hódoltság következtében a XVI. század közepén bő két évszázadra megszakadt. Részben az állandó harcokból kifolyólag, másrészt a gyakori pestisjárványok nyomán a lakosság száma alaposan megfogytakozott, jobb esetben az emberek elmenekültek.

E korszak a reformáció és ellenreformáció kora. A protestantizmus viszonylag korán meghonosodott mind Gömörben, mind Kishontban. Jelentős szerepe volt ebben a városlakó német polgárságnak, amely elsőként fogadta be az ősök földjéről érkező új eszméket.

Ugyancsak erre a korszakra tehető az ún. armalista nemesi társadalom kialakulása, mely a gömöri magyar lakosság jelentékeny hányadát képezte. Egy részük életmódját tekintve alig különbözött a jobbágyástól.

Fontos etnikai folyamatok is zajlottak a XVI-XVIII. században. A középkori német polgárság és a rutén vlach pásztorok nyelvükben fokozatosan asszimilálódtak a többségi magyarsággal, valamint a szlováksággal.

A vándorló cigányság is megjelent a megyében. A XVIII. századtól a hatóságok egyre jobban szor-

¹ Balázs Lajos: Az én első tisztességes napom. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 1994. 431 old.

² Balázs Lajos: Menj ki én lelkem a testből... Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csikszereda, 1995. 285 old.

galmazták letelepedésüket. A század második felében elsősorban kovácsmesterségből, zenélésből és pásztorkodásból tartották fenn magukat és családjukat, de arra vonatkozó adatok is vannak, hogy sokan közülük koldulásból éltek.

Ugyancsak a XVIII. század elején találkozunk az első híradásokkal a megyebeli zsidókról. Többnyire az uradalmak területén éltek és pálinkafőzéssel, valamint kereskedéssel foglalkoztak.

A Rákóczi-féle szabadságharc leverése után a megyebeli uradalmakon jelentős arányú szervezett telepítés kezdődött. Többségében a túlnépesedett szlovák falvakból érkeztek telepesek az elnéptelenedett magyar részekre. A telepítések révén megbombolt egy-egy kistáj korábbi etnikai és felekezeti egysege.

A XVIII. század utolsó harmadától a XIX. század feléig terjedő időszak a megye második fénykorának nevezhető. Rendkívüli jelentőségű a megye fejlődése szempontjából az erre a korszakra eső iparosítás (elsősorban a vasipar fejlődése), de emellett a különböző jellegű háziipari termelés is óriási szereppel bírt. A kor uralkodó művészeti stílusa a klasszicizmus, ami Gömör és Kishont településein szinte kivétel nélkül mindenütt nyomot hagyott, mennyiségét tekintve – de minőségében is – rendkívüli jelentőségű értékeket teremtett a régióban. (Erről Gömör vármegye klasszicista építészete címmel Erdélyi Géza tollából jelent meg ugyanitt ismertett, figyelemre méltó könyv.) Erre az időszakra esik Gömör és Kishont egyesítése is (1802). Feltétlenül figyelmet érdemel a felvilágosodás jegyében zajló szellemi pezsgés.

Külön fejezetben írja le a szerző az 1849-es szabadságharc utáni időszak eseményeit, kitérve az iparban folyó tőkeösszevonásra, a zsidóság tömeges bevándorlására, valamint e népesség szerepére a megye városaiban a polgári értékrend meghonosítását tekintve. Ugyancsak erre az időszakra tehető a megye etnikai szempontból történő kettészakadása, a korábban betelepült német polgárság által a magyarság, illetve a szlovákság táborának erősítése. Érdekes megvilágításban látja a szlovák nemzeti ébredés nagy alakjainak – Daxner, Bakuliny és Francisci – tevékenységét, illetve magát az embert.

A történeti leírás egészen a megye megszűnéséig, 1923-ig tart, illetve 1950-ig, a Magyarországon maradt települések Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe történő beolvadásának évéig.

A könyv felépítését tekintve több részből áll. Az általános bevezetőben a szerző összefoglalja a megye történetét a honfoglalástól egészen a megye megszűnéséig. Ezt követi az egész könyv gerincét kitevő időrendi áttekintés, ahol évszámok szerint írja le az eseményeket. Itt az első évszám 1192-1195, az utolsó pedig 1923. Ezt a fejezetet számos fekete-fehér fotó és illusztráció teszi még érdekesebbé és élvezetesebbé. Ezután következik a csaknem 90 darabot számláló színes képmelléklet, majd Gömör-Kishont megye településeinek felsorolása járások szerint, az 1913. évi hivatalos helységnévjegyzék alapján, utalva a ma hivatalos megnevezésre is. A könyv értékét nagymértékben növeli a végén található név- és tárgymutató, mely

tartalmazza a szövegben előforduló összes hely- és személynevet.

Mivel ez a könyv elsősorban az érdeklődő nagyközönség számára készült, a szövegben nincsenek utalások a forrásokra, ezért a különböző témák iránt mélyebben érdeklődő olvasó bizonyára örömmel nyugtatja az évs- és tárgymutatót követő válogatott helytörténeti irodalmat és a szövegközi ábrák jegyzékét.

Külön említést és feltétlenül pozitív méltatást érdemel a kiadvány külalakja, a kemény fedelű, színes borítóval és a belső lapok kéthasábos tördelésével. Végezetül az sem utolsó szempont, hogy a *Gömörország* könyvtáruis forgalomban mind Magyarországon, mind Szlovákiában kapható. (Kalligram, Pozsony, 1997.)

Bodnár Mónika

ANTAL IMRE:

Gyimesi krónika

A szerző Orbán Balázs gondolatát viszi tovább, miszerint annak idején a szabadabb, függetlenebb lét vonzotta Gyimesvölgyébe a szegényebb néprétegeket. Antal Imre felügyelt az Erdély és Moldva határán a XVII. század végén, valamint a XVIII. században észlelhető népmozgásra, ide-oda való költözködére, vándorlásra. Az említett időszak első felében moldvai menekültek, vándorlók, „kóborok”, ha Csíkban zsellérnek, jobbágnak kötötték magukat, fenntartották azt a jogukat, hogy adott esetben eredeti hazájukba „szabadoson visszatérhessenek”.

Gyimesvölgye legelső állandó lakója, akiről tudunk, és akiről Antal Imre is tud, Rab Ambrus János. Ő az 1700. év körüli időktől fogva lakott a Tatros mellett a „Silye-hegy oldalában”, a későbbi Gyimesközéplokon. Ambrus históriáját 1973 tavaszán jegyeztem le a sötétpataki, akkor 71 éves László Károlytól, a Rab nemzetség utolsó férfitagjától. Ambrus Jánost, „a kicsi Ambrust” 1694-ben Csíkszentmihályon tették rabbá és vitték fogásba a tatárok. A monda szerint egy tatár leány segítségével sikerült megszöknie, és visszatérve a Tatros völgyében telepedett meg. Mindezeket A Hét (Bukarest) című hetilap 1977. augusztus 5-i számában írtam meg, Szőcs Vince cikke, amire a szerző hivatkozik, 1978 elején jelent meg, a forrásra való hivatkozás nélkül. XVIII–XIX. századi írásos emlékek megerősítették a néphagyomány által is őrzött történelem lényegét.

A könyv szerzője hosszas és kitartó levéltári és könyvtári búvárkodással, az írott források felderítésével, valamint a kérdéskörre vonatkozó kutatások eredményeinek számba vételével arra a következtetésre jutott, hogy „Gyimes csángó-magyar lakossága Csík, Gyergyó, Udvarhely, Háromszék és Moldva vidékéről került ide.” És ez nagyjából és általánosságban így is van. Bár ma már valamivel több konkrét adattal rendelkezünk, mint annak idején. Elmondhatjuk, hogy közvetlen vérségi,

etnikai kapcsolat van a gyimesi csángók és a moldvai csángó-magyarok között.

A Gyimesi krónika írója nyomom követi a Felső-Tatros völgyében a települések kialakulása, terebélyesedése folyamatát. Olyan nyelvészek, mint Erdélyi Lajos, Horger Antal és mások vizsgálódásai alapján azt az eléggé kézenfekvő következtetést vonja le, hogy a gyimesiek által beszélt magyar nyelv a felcsiki székely nyelvjáráshoz, annak is a Csíkborzovában, Csíkszentmihályon, Csíkszentmiklóson és Csíkszépvezén beszélt részlegéhez áll a legközelebb, de emellett sajátos vonásoknak, jellegzetességeknek is a hordozója. Úgy gondolom, hogy a mai nyelvjáráskutatók valamivel árnyaltabb képet tudnának megrajzolni a gyimesi csángók nyelvjárásáról.

A könyv írója, aki több történeti tanulmány, könyv szerzője is, felfigyelt arra a jelenségre, hogy a XX. században innen nagyméretű az elvándorlás, amely a csíki falvakba, Háromszékre, valamint a távolabbi Bánságba és Bihar megye felé irányult.

Sajnos téves statisztikai adat is bekerült az elemzett könyvbe. Eszerint 1780-ban Gyimesbükön csupán a római katolikusok száma elérte a 990 főt. Tudjuk viszont, hogy ők 1799-ben összesen mintegy 550-en voltak. De rendelkezésünkre állnak az első országos népszámlálás adatai is 1784-1787-ből. Akkor az összlakosság szám alig haladta meg az 500 főt. Ez alkalommal a katonarendűeket nem tüntették fel, de számuk kicsi, a völgyben legfeljebb néhány család lehetett.

Nem fogadható el valós ténynek az a tétel, amely szerint bujdosásukkal magyarazzák viseltüket, sem az, hogy első lakói a katonai szolgálat elől menekülő emberek lettek volna. A menekültek jelenléte a térségben nem vitatható, de ezek a legrikkább esetben lehettek a katonai szolgálat elől megbúvó csíkiak, akik a felfedezés veszélye nélkül ott sokáig úgy sem rejtőzködhetek volna. Kizártnak tekinthető az a lehetőség is, hogy az 1722-ben tulaj-donosokként emlegetett „privata personák”, gyi-mesiek lettek volna.

A könyv három fejezetéből az első kettő jobban, sőt jól sikerült. A harmadik, a jelenkorról szóló, viták forrása lett. De darázsfészekbe nyúl az, aki a jelenkort tanulmányozza, elemzi. A Gyimesi krónika a szaktudomány módszerének és eszközeinek az alkalmazásával íródott könyv, amelyre már régóta igény volt. (Bp. 1992.)

Szőcs János

LISZKA JÓZSEF

„Szent képek tisztelete”

Nagyszerű és szép könyvet jelentetett meg Liszka József szlovákiai néprajzkutató, amely az újdonság erejével is hat. Ugyanis könyve az első összefoglaló híradás a szülőföldjén, a szlovákiai Kisalföldön a népi vallásosság körében végzett kutatásokról. Természetesen nem Liszka e téma egyetlen vizsgálója abban a térségben, s a szerző meg is nevezi honi társait a kutatásban: a jóval

előtte járt Thain Jánost, majd a kortársak közül Csáky Károlyt, Marczell Bélát, Dániel Erzsébetet.

Liszka József könyvében a népi vallásosság kifejezés alatt „a hivatalos, jelen esetben római katolikus vallás népi gyakorlatát” érti, s annak „elsősorban a szakrális kismélekekben megtestesülő formáit” kutatja. Már bevezető soraiban fontos terminológiai kérdést vet fel a tudomány szak megnevezéséről: vallási néprajz, vallásos néprajz vagy szakrális néprajz? – kérdezi, míg könyve alcímében a népi vallásosság definíció szerepel, hasonlóan a mi vajdasági gyakorlatunkhoz. Tájékoztatóul jegyzi meg, hogy náluk „a szlovák néprajztudománynak gyakorlatilag a mai napig egy teljesen elhanyagolt területéről van szó”. Ehhez csak azt tehetjük hozzá, hogy a jugoszláviai helyzet is hasonló, szinte azonos, és már-már nekünk, vajdasági magyar folkloristáknak kell megtalálnunk a szerb terminus technicust: narodna religioznost, narodni sakralizam? Bár Dušan Banić könyvének címe: Narodna religija u 100 pojmov (Beograd, 1991), csakhogy ő inkább a népi hiedelemvilág dolgaival foglalkozik, a jeles napok szokásait rögzíti.

Középkori mágius szokásceklekmény emlékeit vizsgálni ma is létező román-kori templomi portálékon rendkívül izgalmas lehet, amit mi, vajdaságiak, sajnos nem tehetünk meg otthon, hiszen szinte csak török utáni építészeti örökségünk van. A templomajtot övező falakból gyűjtött „jótékony” kőpor a szentelmenyek sokaságában ritka jelenség, de Liszka példás kutatókedve felfedte ennek korai magyar említését, valamint európai (német, olasz, lengyel) párhuzamait is.

Szintén szakterminológiai fogantatású dolgozata *A képoszloptól a kápolnáig*, melyben megkíséreli megadni a sokunk által vizsgált, szabadban álló szakrális kismélekek (sakrale Kleindenkmäler) tipológiáját és helyes megnevezését, természetesen felvonultatva az eddigi magyar (és más nyelvű) kísérleteket.

Liszka kategóriáival jócskán egyetérve megkérdezem, hogy a szűken értelmezett képoszlopok között vajon hova sorolná a Nyugat-Bácskában (Kupuszina, Doroszló stb.) honos, a ház téglakerítésébe épített fülkéket (képpel vagy szoborral, s a fülke alatt dedikációval), melyek nem oszlopok, s a helyi szóhasználat szerint, akárcsak Limbacher Gábor írja: kápolna, sőt káplonka a nevük (bár ugyanígy nevezik a szabadon épített oltárképoszlopokat is). Liszka illusztrációinak zömét ez esetben a Wolfgang Bernhauer által egy linzi szakfolyóiratban közreadott minták adják, s ezek például a mi dél-alföldi vidékünkön jobbára ismeretlenek. Pedig, ha általánosan elfogadható terminológiai jegyzéket akarunk készíteni, akkor az az egész magyar nyelvterületen legyen érvényes! Ez a magam hozzászólása a vitára bocsátott javaslatához. Persze, honnan tudhatná a révkömáromi (köbölküti?) kutató, hogy a Bácskában mi minden található, ha erről eddig nem írtak. S ez, bizony fordítva is érvényes. Majd ha nekünk is lesz egy magyar *Das Kleindenkmäl* című és profilú szakperiodikánk, akkor bizonyára meg is állapodunk a fenti kérdésben. Csakhogy lesz-e? És hány országból toborozza munkatársait? Megannyi kérdés, sok-sok feladat, meg a mindig sürgető idő.

A Kürt község területén található szakrális szabadtéri emlékeket veszi számba a szerző másik dolgozatában: a Szent Antal-keposzlopot; Nepomuki Szent János szobrát; az eredetileg egy faragott oszlopon elhelyezett, de mára csak egy élő fára erősített farámás Tövises Krisztus-olajnyomatot; a szintén fára akasztott Mária-házat; a sok út menti keresztet; az adományokból épített Mária-kápolnát; a dombtetőre épült Szentháromság-kápolnát; „amely a helyi hagyomány szerint *emberi csontokra van építve* (tudniillik a népnyelv úgy véli, hogy a török időkben itt kaszabolta le a pogány a falu népét, s itt vannak a régi kürtiek eltemetve)”, valójában pedig egy Árpád-kori templom temetőjéről lehet szó. Mindezeknek a faluközösség életében betöltött szerepét is vizsgálja a kutató.

Négy védőszent (Vendel, Orbán, Donát és Kristóf) kislétföldi kultuszát bemutató tanulmányainak eredményeit a köztéri szobrok elterjedése, állfittaság indokai és ideje tükrében összegzi, sok illusztrációs anyag segítségével, melyeknek fontosságát külön hangsúlyozza a szerző. Jogosan, hiszen a fotók nélküli értekezés vizuális élményt is nyújtható (mű)emlékekről nem lehet teljes. Kár viszont, hogy e szép könyvben a festett, helyben használt és kedvelt színekkel „ékesített” szobrok-ról nem hozhatott színes dokumentumokat, mint például a címoldalon. (Ilyen igény esetében bizonyára meg sem jelenhetett volna a könyv a költséges nyomdai kiadások miatt.)

A pásztorok és jószágtartó gazdák védőszentjéről (Szent Vendel) ötvenhárom leírást ad (hatalmas anyag!); a szőlőtermelők védőszentjének (Szent Orbán) emlékeit szőlőskertekben, borospincék közelében találta meg, melyeket, ha rossz volt a termés, esetleg meg is büntethettek. A kultusz gyökereit keresve megállapítja, hogy azok „feltehetően a Kis-Kárpátok, a Nyitra-vidék (Hauerland), illetve a honti német telepések körében keresendők”; Szent Donát pedig a jégeső, a zivatar, a villámcsapás ellen védő szent, akinek a vizsgált területen „mind ez ideig egyetlen emlékére sikerült csak rábukkanni, mégpedig Pareden”. Adalékként e szent tiszteletéhez hozzáteljük, hogy a nyugat-bácskai Prigrevica-Szentiván, egykori német falu templomában (mára a szomszédos kupuzsinai templomba menekített) volt egy szép, tiroli típusú Szent Donát-szobor, jobb kezében a villámcsapást jelképező lánggal. Szent Kristóft a vándorok, útonjárók, napjainkban pedig az autósok tisztelik védőszentjüként. Az egykori felfogás szerint „aki Kristóf képét meglátja, az azon a napon nem halhat meg”, innen erdt népszerűsége az utazás veszélyeinek kitett emberek körében. Ábrázolásai a magyar nyelvterületen mégis ritkák. Ujabbán az autósok kulcstartóján (mifelénk a műszerfalon) tűnik fel alakja.

Különös templombeli emlékei a népi áhitatnak az öltöztetős Mária-szobrok, melyekből a komáromi Szent András templomban található írja le Liszka. Napjainkban többen is foglalkoznak e szoborrajttal, s mi is láttunk a bánsági Török-topolya és a bácskai Nemesmilitics templomában ilyet.

Liszka József könyvében a szabadtéri szakrális emlékek dokumentálása és megőrzése kapcsán leszögezi, hogy „széles társadalmi és kutatói bá-

zisa épülő adatfeltáró munkát kellene elvégezni”, ezekkel kapcsolatos levéltári kutatásokat folytatni, hogy hiteles képpünk legyen vallásos és népi kultúránk ezen érdekes és értékes emlékeiről, melyeket természetesen a műemlékvédelem szakértői istápolhatnak: dokumentálva, helyreállítva, védve.

A könyvet a témával kapcsolatos gazdag irodalomjegyzék teszi hasznosabbá. (Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1995.)

Silling István

TANKÓ GYULA:

Gyimesi szokásvilág

A Gyimesi szokásvilágban Tankó Gyula a táncélethez, a párkereséshez, a lakodalomhoz, az emberi elmúláshoz, a különböző vallásos ünnepkörökhöz kapcsolódó hagyományokat, szokásokat, valamint a Szent László király nevéhez kötődő legendákat és a helyi hiedelemvilágot teszi vizsgálódása tárgyává.

Az egyik legsajátosabb, és mint ilyen különösként kezelt szokás a gyimesi *guzsalyas, guzsalyosság*. Ez, a leginkább a Székelyföldön használt kifejezés a fonóval azonos jelentésű guzsalyas szóból jelentéshasadással keletkezett. Az általa fedett szokást némelyek próbaházassággként, mások szeretőtartásként, udvarlásként, leányhoz való járásként értelmezik. Gyimesvölgyében udvarlást, leányhoz való járást, legény és leány éjszakai együttlétét, együttthalását jelentette, és jelenti. Téves, pontatlan megállapítás a Vámszer Gézáé, amikor a szokást próbaházasságnak nevezi és azt állítja, hogy a legény, a fiatalember akkor veszi el a leányt, ha rajta a terheség jelei mutatkoznak. (A szokással korábban Orbán Balázs, újabban Antal Imre, most pedig Tankó Gyula foglalkozik behatóbban). A szokás miatt a gyimesi csángókat nem egyszer gúnyolták ki, érte őket sértés. A néprajzkutatás, a magyar néprajzi irodalom azonban nem elszigetelt és egyedi esetként tartja számon a gyimesi guzsalyast. Tradícióként ismert volt a magyarság körében a Bakony egyes falvaiban, Ormánságban, a Fekete-Körös völgyében, Kalotaszegen, Mezőségen, de az erdélyi szászok körében is, valamint az erdélyi románok egyes hegyvidéki csoportjai között (a Felső-Maros völgyében, de talán máshol is!).

(Lásd még a MNL. II., az OMTSZT szintén II. kötetét, Nagy Olga és Vasas Samu írásait, könyveit is.) De nem volt ismeretlen Vaduzsáék helyen sem, bizonyoság rá Kriza János híres népköltészeti gyűjteménye, a Vadrózsák. Tiltott vagy többekévesébe megtűrt szokásként tartották számon Háromszéken, Kászonban, Csíkbán és Gyergyóban. Gaál Tamás esperes a két világháború közötti időben a következőképpen írt erről a gyergyóalfalvi szokásról: „Ha a szülők a leányukat odaszánták valamelyik legénynek annak ágyat vetettek, s a legény reggel ment el. Ha az eljegyzés megtörtént a legjobb házknál szabad volt a vásár a fiatalok között.” Az lát-

szik tehát a legvalószínűbbnek, hogy mind maga a szokás, mind az elnevezés a gyimesi csángók és románok között székely eredetű.

A *húsvéti tojásírás* a gyimesi csángók között igen régi tradíció, ma is élő szépteremtő gyakorlata. Nem csupán a szakemberek, hanem szélesebb körben is viszonylag korán felfigyeltek a szokásra. Kovács Dénest követően, aki évtizedekkel ezelőtt kis könyvet adott ki erről, most a gyimesközéploki Tankó Gyula vezeti be a hímes tojás készítésének, a tojásírásnak a rejtelmibe az érdeklődőt. Jó lett volna a teljes formakincs bemutatását rajzzal is illusztrálni, kiegészíteni.

A *Karácsonyi ünnepkör kántáló szokásában* a szerző a különböző történeti idők, különböző művelődési rétegeinek egymásra rakódását, összefonódását észleli. Izgalmas kérdésnek ígérkiz a regőlésből megőrzött szövegrészek, motívumok, zene, valamint a betlehemezésből átvett elemek szétválasztásának a kérdése. A betlehemezés Csíkbán nemigen lehet korábbi a XVIII. század második felénél. És abban a században következett be a regölés visszaesése, elsovadása és eltűnése. Gyimesi viszonylatban nem kizárt, hogy a nyomtatásban is megjelent regös szövegek élebenedtek meg újból a tanítók és mások működése nyomán. Gyimesbűkk és Hídegség esetében a téli ünnepkör népi szokásai moldvai román, esetleg moldvai csángó hatást mutatnak.

Az egerszéki Tankó Károly saját ifjúkorát fellelevenítve mondta, hogy „*a csángó fiatalok, úgy tudtak táncolni, mint a lobogó tűz*”. Az ifúság kihasználta a sok táncalkalmat, sőt pástorkodás közben az állatok mellett is az egyik unaloműző foglalatossága éppen a tánc volt.

A helyi táncrepertórium sokszínűsége, gazdagsága annak bizonyítéka, hogy lakói egykor több néprajzi zónából érkeztek a Tatros erdélyi völgyébe. A szerző által itt közölt mintegy 100 csujogató, táncszó, gyimesiesen ufogató egy része most látott először nyomdafestéket.

A gyimesi csángó népdalok régies, varázslatos dallamaikkal sok csodálót vonzottak a Keleti-Kárpátok tájaira. A Tankó Gyula közölte egyik népdal szövege találó megfogalmazása a lejárás, rágalmazás hatékonyságának:

Egy ösvenyen jártam hézád,
Azt es elkertelte anyád.
Se nem kövel, se nem fával,
Csak a nagy széjjes szájjával.

Az első világháború idején a Kazahsztánba „szakadt” felsőlóki Balla János az 1960-as években levelében írta: szeretné, hogy még egyszer csángó muzsikát hallgasson, utána nyugodtan halna meg! Azóta ő is az örök vadászmezőket járja.

Tankó Gyula értékes adatok sorával bővítette, gazdagította a Gyimesvölgyéről szóló néprajzi irodalmat. Ami az előszót illeti, az nem mindenben vált a kötet előnyére. Nem egy pontatlanság és vitatható adat került bele. (Székelydvarhely, 1996.)

Szöcs János

A moldvai magyarság bibliográfiája

Egy-egy tudományterület érettségét az is jelzi, hogy az összegyűjtött nagymennyiségű, egy kutató számára nem vagy nehezen áttekinthető, könyvet, tanulmányt, cikket, adatkölést bibliográfiába kell összefoglalni, mert csak ez biztosítja a továbbfejlődést. A nagy múltra visszatekintő moldvai kutatás is elérkezett ahhoz a ponthoz, amikor erre feltétlen szükség mutatkozott.

Halász Péter a füzet bevezetőjében így indokolja: „Amikor azután 1993-ban, a Néprajzi Látóhatár csángó száma részére áttekinthettem a moldvai magyarok néprajzi kutatásával kapcsolatos eredményeket és feladatokat, rákényszerültem a rendelkezésemre álló szakirodalom módszeres áttekintésére, ekkor újabb és újabb közlésekre találtam. Ekkor határoztam el, hogy az összegyűjtött könyvészeti anyagot a témával foglalkozók rendelkezésére bocsátom.” A mintegy ezeröttszáz tételt tartalmazó összeállítás lehetővé teszi egy nagy összefoglalás, részletmonográfiák elkészítésének kitűzését.

Az összeállítás magába foglalja az eddigi bibliográfiák eredményeit, történeti értékű közléseket, de nagy érdeme, hogy a legújabb irodalmat is abban még az újságíciókat is igyekszik szerbeszámba venni, olyanokat, melyek meglétéről még az avatott kutatóknak se nagyon lehet fogalmuk. Nemcsak a magyar, hanem a román irodalmat is közli, ami sok vitatott kérdést vet és vethet fel a jövőben is, de remélhetőleg ezen a területen is közeledni fog egymáshoz a különböző felfogás. Minden könyvészeti összeállítás eleve nem lehet teljes; ez a megállapítás különösen érvényes az első kísérletre. A nehézségeket maga Halász Péter is érzi, annál inkább dicsérendő, hogy sokat le tudott küzdeni.

Sajnos ma még nincs olyan tudományos intézmény, mely a moldvai magyarok múltjával, néprajzával, jövőjével foglalkoznék. Ezt vállalta fel a *Lakatos Demeter Egyesület*, mely már eddig is jelentős eredményeket mutathat fel. Ez a társadalmi egyesület nagy erőfeszítéseket tesz ugyan, és a lehetőségeihez képest nagyon eredményesen működik, de egy rendszeres költségvetéssel dolgozó intézetet mégsem helyettesíthet.

A moldvai magyarság bibliográfiája nélkül a jövőben nem lehet olyan kérdéshez nyúlni, mely ezzel a Kárpátokon-túli magyarsággal foglalkozik. Az összeállító felveti, hogy az elkövetkező időben minden bizonnyal még számos adalékkal egészül majd ki, különösen ha a néprajzi adattárak gazdag anyagát is feldolgozzák. Halász Péter befejező mondatában ezeket írja: „Abban a reményben bocsátom útjára, hogy remélhetően minél többen segítenek anyagának teljesebbé tételére, s talán hamarosan akad, vagy akadnak olyanok, akik vállalkoznak a csángó irodalom szakszerű, minden igényt kielégítő könyvészeti feldolgozásának kiegészítésére.” Remélem, hogy így lesz, de ezt az összeállítást, mely az alapokat lerakta, addig is köszönettel forgatjuk. (Csángó Füzetek 1. Kiadja a Lakatos Demeter Egyesület. Bp. 1996.)

Balassa Iván

Emléktábla Miskolcon

Miskolcon a Borsod-Abatúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara székházának bejáratánál emléktáblát helyeztek el dr. Szentpáli István tiszteletére, aki kétszer is volt a város polgármestere. dr. Szentpáli Istvánt elsőként 1902-ben a Kereskedelmi és Iparkamara elnökeként választották polgármesterré. Ezt követően, 1912-ben országgyűlési képviselő lett. 1917–1922 között ismét polgármesterként tevékenykedett. Szentpáli elévülhetetlen érdemeket szerzett a városfejlesztés terén.

Kerégyártó Mihály

Kisalföldi görbe oldalú szekér. Héderová, 1975. (Timaffy László felvétele)

Honismereti bibliográfia

Ág Tibor: Ki népei, vári vagytok? Válogatás a szlovákiai magyar tájak népzenei hagyományáiból. *Népismereti Könyvtár 6.* Liliium Aurum-Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Komárom-Dunaszerdahely, 1996. 228 old.

Bényei Miklós: Széchenyi István és Debrecen. *Csokonai Historiai Könyvek.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 264 old.

Bodor Anikó: Vajdasági magyar népdalok. Fórum Kiadó, Újvidék, 1997. 350 old. – Katonadalok, A hétköznapi dalai, Szerelmi, tréfás és egyéb dalok.

Dobos János: Zenta pecsétje és címere (1506–1920). *Zentai Monográfia Füzetek 42.* Fórum Könyvkiadó, Újvidék – Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta, 1997. 48 old.

Fodrozódik a Tisza vize... A mindszentiek ajkán élő népdalok és dalok. Gyűjtötte és szerkesztette *Marton Istvánné*, a dalokat lejegyezte *Berki László*. Kiadja a Nyugodtjás Klub, Mindszent, 1997. 160 old.

Gazda József: Jaj, mik történtek, jaj mik is történtek I. II. A szétszabdalt magyarság XX. századi sorstörténete. Püski Kiadó Kft. Bp., 1997. 1183 old.

Gyönyör József: Terhes örökség. A magyarság létszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában. Madách-Posonium 1994. 384 old.

Hazanézó: A korondi Firtos Művelődési Egylet folyóirata. 1997. 1. sz. 36 old. – A tartalomról: *Csekme István:* A Sóvidék iratlan törvénye. *Sófalvi András:* Kodáros, avagy Dáriusz kincse. *Várdai György:* 300 éves a korondi iskola. *Ráduly János:* Kőműves Kelemenné balladája Hármassfaluban. *Márton Béla:* Népi vadászat a Sóvidéken. *Piroska József:* Az 1848–1849-es események udvarhelyszék falvaiban. *Gub Jenő:* Biológiai gyermekjátékok és játékszerek a Sóvidéken. *István Lajos:* A korondi zádokfakürtől. *Dr. Jamitsek Jenő-Szőcs Lajos:* Atyha külterületi helynevei.

Hoffmann Pál dr.: „Házhelyek Promontoriumnál...” Albertfalva története. Kiadja az Albertfalvai Polgárok Köre. Bp. 1997. 110 old.

Kósa László: Nemesek, parasztek, polgárok. Néprajzi tanulmányok. *Folklor és etnográfia*, 94. Szerk.: *Ujváry Zoltán.* Debrecen, 1996. 171 old. – A „Kis-Európa eszme” a magyar néprajzban, Etnokulturális folyamatok a szlovákiai magyarok legújabb történetében, A Dunántúli néprajzi határai. Zenta bácskai mezőváros néprajzi képe, Gazdálkodásról alkotott előítéletek és nemzeti sztereotípiák – Magyarok, németek, románok egy alföldi mezővárosban, Szabadalmas csoport – társadalmi csoport – néprajzi csoport, Gyerekcseré és nyelvtanulás, Felsőbányai és főrévi dramatikussá népszokások az Uránia Színház színpadán, Kisnemesek és utódaik viselkedése és gondolkodásmódja, Polgárosuló és parasztosuló gondolkodásmódja, Polgárosuló és parasztosuló Magyarországon.

Környeiné Gaál Edit: Parasztsorsok. Szerk. *Ujváry Zoltán.* *Folklor és Etnográfia '97.* Debrecen, 1997. 200 old. – Csillag Juhász Margit életének

története, Egy borsodi parasztember század eleji kéziratos könyve, Sipos József kéziratos emlékkönyve az első világháborúból.

Limes. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos Szemléje. Tatabánya, 1997/1. 148 old. – A tartalomról: *Deák Antal András:* Geográfiai barangolás a Duna mentén Bécstől Budáig. *Kaján Imre:* Polgári képek a birodalmi Dunáról. *Mácsa Mihály:* Komárom szerepe a dunai hajózásban. *Bende Katalin:* A Duna tárgyai. *Lukács László:* A Duna néprajza. *Klatt Kornél id.:* Pozsony város régi vízellátása. *Fábián László:* Minden mesék fája... *Bencez Attila István:* Visszatekintés madárvédelmi múltunk egy darabjára. *Musicz László:* A tavak, víztározók ökológiai szerepe a Tati-medence madárvilágában. *Bauer Norbert:* A Gerecsében lévő Pisznice és a Kis-Pisznice botanikai értékei.

Limes. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos Szemléje. Tatabánya, 1997/2. 170 old. – A tartalomról: *Süli-Zakar István:* Magyarország határai. *Szarka László:* A XX. századi Kárpát-medencei államhatárok kialakulásának történeti kérdéseiről. *Suba János:* A magyar-csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitzése 1921–1925 között. *Gyarmati György:* A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozatai a magyar politikai gondolkodásban, 1920–1944. *Vincze Gábor:* Tettek, javaslatok az „erdélyi kérdés” megoldására 1945–1946-ban. *Salai János:* Beszélgetés dr. Jakabffy Imrével. *Eger György:* A határ, ami elválaszt és összeköt. Életmód, életkörülmények etnikai preferenciák az országhatár mentén élő magyar népesség körében. *Bencsik Péter:* Határok és helységnevek Köztes-Európában a XVIII. század második felétől napjainkig. *Mezey László Miklós:* Születésnapj beszélgetés a 80 éves Turczel Lajossal.

Labadiné Kedves Klára: Játékkiskola II. Játékos gyermekélet a Drávaszögben és a Dráva mentén. Kiadja a BMK Budapest. (é.n.) 180 old.

Leled hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében. Népismereti Könyvtár 8. Szerk.: *Liszka József.* Liliium Aurum-Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Komárom-Dunaszerdahely, 1994. 170. old. – *Liszka József:* A vizsgált település. *Nagy Endre:* Leled földrajzi nevei. *Danter Izabella:* Zsákmányoló gazdálkodás Leleden. *Angyal Béla:* A leledi állattartás. *Gudmon Ilona:* Földművelés Leleden. *Gaál Ida:* Szőlőművelés, gyümölcs- és zöldségtermesztés Leleden. *Vargáné Tóth Lúcia:* A termesztés és fogyasztás kérdései a leledi táplálkozásban. *Fehérvári Magda:* A leledi parasztgazdaságok főbb jellemzői.

Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. I–II. A középkori erdélyi püspökség templomai. Gloria Kiadó, Kolozsvár. 1996. 443 és 486 old.

Madách Kalendárium: Madách-Posonium, 1997. 177 old. A tartalomról: *Kik a magyarok?* *Podlupszky Mihály:* Az Érsekújvári járás postatörténete. *Oszwald Árpád:* Mindennapi kenyerünk.

Magyar Kisebbség: Kiadja a Magyarok Világ-szövetsége Erdélyi Társasága. Kolozsvár, 1997. 1-2 sz. 424 old. – A tartalomról: *Csapó József:* Törvényes keret a belső önrendelkezéshez, *Igyvártó István:* A kisebbségi jogok kodifikációjának esélyei Közép- és Kelet Európában, *Kovács Péter:* Hozzászólás a Magyar Kisebbség autonómia vitájához, *Markó Attila:* Kisebbségi törvény-értelmezési prizma. *Bárdi Nándor:* Javaslatok, dokumentumok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). *Vincze Gábor:* Javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére (1945–1946). A Nemzeti-ségi Statutum (1945). *Szöcs Géza:* Törvénytervezet a nemzeti, etnikai, nyelvi közösségekről és az ezekhez tartozó személyekről. *Kötő József:* Kimívelt fők közössége, *Tánczos Vilmos:* Hányan vannak a moldvai csángók? *Vincze Gábor:* A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944–1948 között.

Mádsói futballkronika: 1946–1996. Írta: *Mező László.* Kiadja a Közösségi SE. Miskolc, 1996. 112 old.

A Magyar református egyház története. Írták: *Bíró Sándor* és mások. Az Egyháztörténeti Tanszék kiadványai I. Református Kollégium Teológiai Akadémia, Sárospatak. 1995. – Az 1949. évi kiadás hasonmása.

A millenium megünneplésének dokumentumai Abaúj, Borsod és Zemplén vármegyékben. Írták: *Dobrossy István, G. Jakó Mariann, Högye István.* Acta archivistica 3. Kiadja a B.A.Z. Megyei Levéltár, 1996.

Miskolc-műemlékek, látnivalók. Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 554. Írta: *Veres László és Viga Gyula.* Kiadja a TKM Egyesület, Budapest, 1997. 32 old.

Miskolc története I.: Kezdetektől 1526-ig. Szerk.: *Kubinyi András.* Kiadja a B.A.Z. Megyei Levéltár és a Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1996. 495 old.

A miskolci Avas Táncegyüttes, 1951–1996. Írta: *Kovács György.* Kiadja a Rónai Sándor Művelődési Központ. Miskolc, 1996. 200 old.

Művelődési Élet Kupuszinán, 1919–1997. *Kupuszinai füzetek I.* Kiadja a Prosveta Grafikai és Kiadóvállalat. Zombor, 1997. 18 old.

Nagy Iván Történeti Kör Évkönyve, 1996. Szerk.: *Tyekovics Árpád.* Balassagyarmat, 1997. 290 old. – *Pálmány Béla:* A végvár–mezővárostól a városig. Balassagyarmat polgári fejlődése az újkorban 1552–1870. *Praznoszky Mihály:* Drégely ostroma 1552-ben. *Hausel Sándor:* Két német újság Lap Nógrád 1594. évi ostromáról. *Reiter László:* „Nógrád a Köz Úgyért!” Források a vármegyeháza történetéhez. *Csáky Károly:* Mikszáth Kálmán selmecbányai diákéveiről. *Botena Němcova:* Egy magyar város (Gyarmat) – Néprajzi leírás (*Hemerka Gyula* utószavával). *Zólyomi József:* A Nógrád megyei parasztság lakástextiljai 1700–1960. (II. Lepedők). *Lengyel Ágnes:* Egy nógrádmezei parasztkatonaverseny. *Limbacher Gábor:* A templombúcsú és búcsúszerű ünnepek néhány jellemző vonása.

Natura Bekesiensis: Időszakos Természettudományi Közlemények 3. Szerk.: *Réthy Zsigmond.* Kiadja a Munkácsy Múzeum, Békéscsaba, 1996. 85 old. A tartalomról: *Sterbecz István:* Adatok a tervezett Kőrös-Maros-vidéki Nemzeti Park meg-

ismerésének múltjából, *Réthy Zsigmond:* Adatok és gondolatok a természettudományi gyűjtemények néha mostoha sorsáról, *Varga Zoltán:* A Dobozi Sebesfoki-erdő nagylepke faunakutatásának eredményei, *Czeglédi Beáta:* A Mágocs-ér fokozatos pusztulása és jelenlegi helyzete, *Csizmazin György:* Tűnődés az épített és természetes környezet harmonikus emberi kapcsolatának pedagógiájáról.

A nemzeti szeretet kapcsa: Az „Édes anyanyelvünk” verseny 25 éve. Sátoraljaiújhely, 1997. 160 old.

Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Szerk.: *S. Laczkovits Emőke,* Veszprém–Debrecen, 1997. 557. old. – *Erdélyi Zsuzsanna:* Az Adventtől adventig veszprémi kiállítás megnyitója, *Nagy Olga:* A népi vallásosság sajátosságai, *Erdélyi Zsuzsanna:* Az archaikus népi imádságok interestikus kapcsolatai, *Pócs Éva:* A magyar halottlító és a keresztény Európa, *K. Csilléry Klára:* Vallásos ábrázolások magyarországi népi bútorokon, *Csoma Zsigmond:* Történeti rétegek és kulturanropológiai megfigyelések a Kárpát-medence szőlővédő szentjeinek tiszteletében, *Selmeci Kovács Attila:* Egy újkori virágzimbórium: a napraforgó, *Horváth József:* Adalékok a népi vallásosság kutatásához a XVII–XVIII. századi győri végrendeletek alapján, *Petánovics Katalin:* Az álom szerepe egy asszony életében, *P. Szigeti Tibor Oros:* Bencések a néprajz szolgálatában, *P. Jáki Sándor Teodó:* Vallási néprajz a katolikus pap szemével, *Mohay Tamás:* Hagyomány és hagyományteremtés a csíksomlyói búcsún, *Tánczos Vilmos:* A moldvai magyarok búcsúvezetői, *P. Duczó Árpád:* Napkelte-nézés Csíksomlyón, *Pozsony Ferenc:* Vallásos tárgyak egy moldvai csángó család környezetében, *Csoma György:* A moldvai csángó magyarok szerelmi varázslása, *Gulyás Éva:* Szent György tiszteletének emlékei és hagyományai – szokások és hiedelmek, *L. Imre Mária:* Védőszentek kultusza a Pécsi Egyházmegyében, *Balázs Lajos:* Szent János napi angyalozás Csíkszentdomokoson, *Ebele Ferenc:* A magyarpolányi németek és a szentek tisztelete, *Lukács László:* A vándorló templomok kérdéséhez, *Molnár Ambrus:* A Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Vallási Néprajzi Szekció határon túli kutatási eredményei, *Barna Gábor:* Vallás és identitás: szlovák reformátusok, *Bellon Tibor:* Reformátusok és katolikusok érdekellentéte a Nagykun-ságban, *Wass György:* Evangélikus és református együttélés Zselyken, *Sándor Attila:* Vallásos értékrend a Kis Küküllő-menti Sövényfalván, *Vetési László:* Egy aranyosszéki idős férfi vallásos világképe, *S. Lackovits Emőke:* Református templomi üléstermek Közép-Dunántúlon, *Szabó Judit:* A gemeszegi református egyház klenódiái, *P. Gaál Anikó:* Eklézsiakövetés Kalotaszegen, *Barabás László:* Eklézsiakövetés a székely protestáns „szentföldön” (Siklód), *Ács Anna:* A nemesvámosi heted-napi adventista gyülekezet megalakulása és működése a II. világháború végéig, *Vő Gabriella:* Egy adventista lelkész énekköltészetének forrásai, *Keszegh Vilmos:* Vallásos téma az aranyosszéki énekesverseny füzetekben, *Varró Ágnes:* Szentelmények, szakrális tárgyak, szent helyek szerepe a népi orvoslásban Fejér megyében, *Deáky Zita:* Népi vallásosság a szülés körüli szokásokban, *Zakariás Erzsébet:* Vallásos elemek az emberélet fordulóihoz fűződő szokásokban, *S. Tamás Margit:* Keresztelés

Szentgálon, *Gelencsér József*: A temetéshez fűződő vallásos népszokások a Móri-völgyben, *Kriza Illdikó*: XIX. századi hallotti búcsúztatók, *Ivskovics Mária*: Karácsonyi népszokások a kárpátaljai Nagydobronyban, *P. Madár Ilona*: Adalékok a burgenlandi Órség vallásos és erkölcsi szokásaihoz, *Sándor János*: Adalékok a kolonyiak vallásos életéhez, *Jókai Márta*: Mit jelent katolikusnak lenni Zoborlánján? *Czirikus Katalin*: Egyházi közének – a gyűjtemény történelmi gyökerei és mai hagyományai, *Timaffy László*: Sárlos Boldogasszony ünnepe Konyuban, *Jánó Mihály*: Hic fuit... Profán feliratok megszentelt falakon, *Filipcuc, I.*: Manole mester háromszoros vetke, *Csókás Ferenc*: Hozzászólás.

Népkutatás az Abaúj megyei Alsóvádaszon állami és egyházi rendeletek tükrében. Írta: Cs. Kovács Ágnes. Miskolc, 1996. 121 old.

Ötven éves a Beregszászi Zeneiskola. Beregszász, 1996. 30 old.

Papp Gézáné dr.: Kétszáz év a soroksári népkutatás történetéből. Kiadja a Soroksári Pedagógus Klub Egyesület, Budapest, 1997. 142 old.

Papp János: A békéscsabai műkedvelő színjátszás története (1848–1944). *Csabai Hírlap* 2. Békéscsaba, 1996. 93 old.

Pápai pedagógus lexikon. Főszerk.: *Tungli Gyula*. Kiadta a Pápai Művelődéstörténeti Társaság. Pápa, 1997. 186 old.

Raj Rozália – Nagy István: Bajkúti Szűz Mária, könyörögi éretünk! Római Katolikus Plébániaihivatal, Tóthfalva, 1993. 96 old. – A doroszlói kegyhely történetének összegyűjtött adatai, valamint búcsújárás és a helyi szentküti búcsúk sajátosságai.

A Rákóczi család könyvtárai, 1588–1660. Írta: *Monok István*. *A Kárpát–medence koraiújkori könyvtárai I.* Kiadja a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Művelődéstörténeti Intézete, Szeged. 1996. 288 old.

Rátкаи képeskönyv. Szerk.: *Birk József*. Rátka, 1995. 49 old.

A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete, 1800–1919. Írta: *Hörscik Richárd*. B.A.Z. Megyei Levéltár. Miskolc, 1996. 173 old.

Sárvári Honismereti Híradó. Szerk.: *Naszádos István*. Kiadja az Önkormányzat. Sárvár, 1997. 1. 43 old. – *Naszádos István*: Címképünkéről, *Gabler Dénes*: Vaskori és római telepek, IX. századi temető Sárvár határában, *Herényi István*: Sárvár és tartozékai az Árpádok alatt, *Katafai Németh József*: Az iparoktatás 30 évéről, *Uő*: Eseménynaptár.

Siska József: Bodrogközi pecsétek. *Mécses Könyvek*. Kiadja a Mécs László Népfőiskola Királyhelmecc. 1996. 26 old.

Szabadka igazgatástörténetéből, 1428–1918. Szerk.: *Magyar László és Szabó József*. Pannon Press. Szabadka, 1996. 155 old.

Szalontán egy ajtó muzskál. Válogatta és szerkesztette: *Dánielisz Endre*. Kiadta az Arany János Művelődési Egyesület. Nagyszalonta, 1997. 56 old. – *Sinka István* Szalontáról írt versei, önéletrajzának részletei, a szülőváros néhány irodalmárának emlékezése a költőről.

Szathmári Ferenc: Népi fafaragás. Csíkszereda, 1996. 67 old.

Sz. Bányaí Irén: A gázgyári kolónia. *Folklór és etnográfia* 93. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Debrecen, 1996. 164 old.

Szentesi alkotóművészek. Összeállította: *Bodrits István*. Kiadója a Polgármesteri hivatal. Szentes, 1997. 160 old.

Szentpéterszeg Első Falukönyve. Szerk.: *Kiss Lászlóné Pásztor Irma*. Kiadja az Önkormányzat Faluháza. Szentpéterszeg 1996. 96 old. – A tartalomról: *Dr. Matolcsi Lajos*: Leírások a községről, *Illés Tóth József*: Szentpéterszeg ma, *Dr. Matolcsi Lajos*: Szomszédaink: Emborján, Hencida, Váncsod, *Csiszér Dezsőné*: Emlékezés Szentpéterszegre, *Farkas Gyula*: Bál, 1938. S. *Nagy László*: Színjátszók Péterszegen, *Farkas Vincéné*: Színjátszás 1950-ben, *Kun Gyula*: Lakodalmas szokások Szentpéterszegen, *Farkas Vince*: Egy parasztcsalád mindennapi élete, *Farkas Vincéné*: Míg a kenderből szöttes lett, *Kun Gyula*: A szentpéterszegi lakodalmas zenekar története, *Kovács György és Kovács Györgyné*: Így készül a gomolya, *Turzó Andrea*: Egy szentpéterszegi család története.

Szúnyogh Sándor: Muravidéki kincsesláda. Kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és a Top-print Kiadó. Lendva, 1997. 110 old. – Gyermekjátékok és népmesék Muravidékről.

Szűcs Sándor: A ványai juhbehajtás és más históriák. *Ványai Helyismereti Füzetek* 2. Válogatta és szerk.: *Hajdú József*. Déványa, 1997. 58 old. – *Rajzok a régi sárrét életéből*, *Balassa Iván*: Szűcs Sándor.

Taar Ferenc: Sorsfordulón. Ligetaljai változások. Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzatok Közgyűlése, Debrecen, 1994. 150 old. – *Írások*, *Nyíradony*, *Nyíracsád*, *Nyírmártonfalva*, *Nyírábrány*, *Hajdúsámson*, *Vámospércs*, *Fülöp településekről*.

Tancs művelődéstörténete. Szerk.: *Jánó Mihály*. Sepsiszentgyörgy, 1994. 42 + XVII. old.

Tóth Ferenc: A milleniumi Csanád megyei monográfia születése. *A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetek* 24. Makó, 1996. 26 old.

Vasi Szemle 1997. 4. 395–552 old. – A tartalomról: *Tüskés Gábor*: A dömölki zárandoklatok társadalomtörténeti tanulságai a XVIII. században, *Gráfik Imre*: A magyarországi néprajzi gyűjtés kezdeteinek Vas megyei vonatkozásai, *Kalocsai Péter*: A villamosvasút szerepe Szombathely dualizmus kori urbanizációjában, *Koncsol László*: A Csallóközi Kiskönyvtárról, *Horváth Sándor*: Eltűnő és megmaradó grádisteyi horvátok Vasban, *Rónai Károly*: Bük településtérképe, *Heckenast János*: Néhány adalék Brenner János (1927–1997) és Szombathely kapcsolatáról.

A Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola 1996/97. évi értesítője. Veszprém, 1997. 108 old.

Villa Filip: A Révfülöpi Honismereti Egyesület és Honismereti Gyűjtemény közlönye, 1997. 1. 24 old. – A tartalomról: 75 éves a révfülöpi iskola, *Miklós Tamás*: A révfülöpi iskolában tanító pedagógusok, *Fonay Tibor*: 1945: új iskola születik, *Margitay-Becht András*: Két révfülöpi levelezőlap kapcsán felmerült tudatok és gondolatok, *Süle Miklós*: Süle Sándor, *Rainer Pál*: Pöltenberg Ernő honvédtábornok.

Zabos Géza: Menedékem, a Tisza. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1996. 264 old.

A Zentai csata, 1697–1997. Kiadja a Zentai Csata Emlékbizottság, Zenta, 1997. 24 old. – Megemlékezések, rendezvények, események.

A Honismeret 1997. XXV. évfolyamának tartalomjegyzéke

Dr. Csizmazi György: „Cserebogár, sárga cserebogár...” – tűnődés biológiai honismeretünkről 3/3

Halász Péter: A nemzetiségi politika hagyománya Európában és Magyarországon 5/3

Halász Péter: A teckáni Szent István szobor 4/8

Horváth Lajos: Az ezeréves magyar megerendszer 1/3

Magyar Zoltán: Szent István alakja a moldvai magyar néphagyományban 4/3

Pozsgay Imre: Természet és társadalom 6/3

Viga Gyula: Alakuló tájban változó kultúra 3/7

A MAGYAR ISKOLA EZER ÉVE

Balassa Iván: A Sárréti Népfőiskola Bihartordán 4/11

Gödéné dr. Tóth Ilkó: Hogyan választották egykor a tanítót? 4/9

ÉVFORDULÓK

Dr. Ágoston István György: A hétszáz éves Ónod 1/9

Balassa Iván: Száz éve született Illyés Endre 6/17

Csáky Károly: Emlékezés a magyar művelődés két jeles, felvidéki szülőtére, Manga Jánosra és Kubinyi Ferencre 2/8

Daniélisz Endre: Erdélyi József árpádi bujdosása 4/15

Fehér Katalin: Schedius Lajos művelődéspolitikája 6/9

Dr. Fenyvesi László: „Jöjjön, Édes Ady” 2/6

Dr. Gáti József – Kártyás Gyula: Bánki Donát emlékére 6/14

Gerber György: Holtvágányra dőcögött a ... 2/11

Kálmán Gyula: Horváth István 2/3

Kisfalusi János: Háromszáz éve könnyezett először a Máriapócsi kegykép 1/13

Kolta László: Húsz éve város Bonyhád, a hanyatott sorsú település 4/18

Kozma Huba István: Százéves a Gazdaszövetség 3/18

Néző István: 125 éves a kisvárdai vasút 4/22

Ortutay András: Brassai Sámuel pályázata 1848-ból 3/17

Selmeczi Kovács Attila: Százhuszonöt éve nyílt meg az első néprajzi kiállítás 1/11

Szerdahelyi Pál: Szent Márton alakja és kultusza az évszázadok tükrében 6/8

Szűcs János: Kétszázhetven éve született Zöld Péter 3/11

EMLEKHELYEK

Fülöp Irén: Emlékház a Maros megyei Makfalván 5/15

Grábics Frigyes: Szent László győri kultusza 3/21

Jáki Sándor Teodóz: A legkeletibb Szent László-szentély nyomában 3/24

Lukács László: Szent Donát tisztelete 4/30

Mihály Zita – Szűcs János: A csikszeredai Mikó vár 4/23

Ricci József: A kalotaszegi Sebesvár 4/28

v. Szerdahelyi Pál: Irodalmi emlékek a Vas megyei Cséngén 5/9

HAGYOMÁNY

Adorjáni Rudolf Károly: Történeti mondák Désfalváról 6/20

Balogh Mihály: Hagyománya Pannonhalma-Sokoróalja-i borvidék 3/68

Baross Éva: Kisalföldi kézművesek a legjobbak között 3/87

Barsi Ernő: A táj megjelenítése Szigetköz népdalaiban 3/77

Barsi Ernő: A táj tükröződése a gyermekjátékokban 6/29

Boldizsár Zeyk Imre: A karácsony köszöntése a kalotaszegi Mérában – az 1930-as években 6/34

Csiffáry Gergely: „Az üveghegyen túl...” Környezetvédelem és hulladékgazdálkodás a középkori magyar üvegiparban 6/24

Csókás Ferenc: Az Alsó-Garam-menti női piros csizma 5/26

Dankó Imre: Múzeubaráti körök szerte az országban 1/18

Fábián Margit: A bukovinai székely falvak öngazdagítása 4/45

Frankovics Györgyi: A népdalgyűjtő, zeneszerző Franjo Ksaver Kuha 5/21

Gálné dr. Török Ilkó – Szarka Árpádné: Mayer József siratója 1/29

Dr. Göcsei Imre: Börtetés. Gyermekjátékok Győr-Moson-Sopron megyéből 3/85

Halász Péter: Cserkészmozgalom és honismeret a Felvidéken 2/19

Halász Péter: Az ember, a természet és a társadalom ökonómiája egy moldvai csángó ember gondolkodásában 6/35

Jaksa Eleonóra: Vadászó nemesek és úri vadászok 1/23

Dr. Juhász Imre: Szívós Béla, a gazdatudós, szépipró és helytörténész 4/40

Kalányosné László Julianna: A halálhoz kapcsolódó szokások az ócsényi beás cigányoknál 5/19
Dr. Kovács Valéria: A magyarországi régészeti mozgalmak kezdete 4/33
Lukács László: Egy régi céhszokás, a borral keresztelés 5/18
Lukács László: A Velencei-tó néprajza 3/81
N. László Endre: Markó királyfi alakja a délszláv népköltészetben 5/23
Nagy Balázs: Húsvéti locsolás Mikóújfaluban 2/17
Perger Gyula: A dunai hajózás szerepe a táj életében 6/39
Selmezy Kovács Attila: Khin Antal és a vizahalászat 3/73
Selmezy Kovács Attila: Nemzeti jelképeink szerepe az identitásban 1/17
Strobel Árpád: A szamodi kisbíró 4/49
Szűcsné dr. Csizsár Magdolna: Emlékezés egy tudós tanárra, Sípos Pálra 2/15
Dr. Unti Mária: Az ember és a táj kapcsolata a földrajzi nevekben 3/82

EMLÉKEZZÜNK

Bagu Balázs: Karácsony a szovjet légerekben és otthon, 1944-1945. 6/43
Fejersné Schwarcz Erzsébet – Holndonner Mária: A szigetbecsei németek elhurcolása 5/34
Dr. Mándics Mihály: Csávolyi megemlékezés a kitelepítésekről 5/37
Nagy Imre: Sobor hősi halottja 3/66
Pásztor Emil: A szovjet megszállás két első hete Szarvason 5/29
Tószegi Zoltán: Romániai ötvenhatosok nyomában 5/38

SORSKÉRDÉSEK

Angyal Béla: Gúta 1945-1949 2/23
Benda István: A kárpátaljai magyarság hetvenöt esztendeje 1/37
Dr. Botlik József: Kárpátalja – ismét Magyarországa: 1939-1944. 2/40
Gölföl Jenő: A szlovákiai magyarság nemzettudata 1/32
Laczkó Mihály: A Magyarországon megtelepedett csángók 2/34
Radics Éva: Magyaroknak megmaradni – határoktól függetlenül 2/21
Rapajkó Tibor: „Nem szabad magunkat félrevezetelni” 4/57
Szekeress László: A vajdasági magyarság nemzet-tudatáról 1/33
Dr. Timaffy László: A Mosonmagyaróvári Széchenyi Népfőiskola ökológiai munkája 3/33
Töltési Imre: A Honismereti Bizottság indulása 4/51
Winkler Gábor: Épített környezetünk védelme Nyugat-Dunántúlon 3/27

TERMÉS

Dr. Blazovich László: Csongrád megye múltja a török hódítás előtt 2/61
Demeter Zsófia: Városhidvég libertinusai 5/45
Dóka Klára: Vizeink szabályozásának hatása az ember és a táj kapcsolatára 3/35
Dukrét Géza: A Fekete-Körös-völgyi magyarság 4/80
Fejér László: Vita és egyetértés a Tisza szabályozása kérdésében 3/41
Frankovics György: Tudori, sveti Todor – Tódor lovak 1/54
Gazdag István: Zoltai Lajos ismeretlen levele 2/72
Dr. Gelencsér Gyula: Döröközi Laczkfyak I. Lajos szolgálatában 5/43
Dr. Gelencsér Gyula: Werbőczy Imre törökverő hős emlékezete 4/71
Dr. Gubás Jenő: Veszendő végeken 2/63
István Lajos: A korondi határpásztorságról 3/61
Dr. Juhász Imre: Hőgyes Endre és Hajdúszoboszló 5/56
Kéri Katalin: Hölgyek korcsolyával 6/62
Kiss Z. Géza: Kemsei templomok 1/50
Kolta László: Koritsánszky Ottó 6/54
Kücsán József: Az ember és a Fertő-tó kapcsolata 3/51
Lengvári István: Becsei Vesszős György pokoljárása és különítele 4/66
Magyar Etelka: A Temes megyei Bodó falva 6/49
Dr. Martos Gizella: A XVII. és XVIII. században Borsod vármegyében tevékenykedő ferences barátokról 1/42
Márfi Attila: Déryné vendéglátéka Pécssett 5/52
Mezey László Miklós: Budapest-motívumok szépirodalmunkban 4/59
Néma Sándor: A közönség jelképei a mai Győr-Moson-Sopron megye pecsétjein a XVIII. században 3/57
Pájer Imre: A rábaközi árvízvédelem múltjából 3/45
Pongrácz Gábor – Süveges Zoltán: Kétszáz éves a bölcskei katolikus templom 2/70
Rechnitzer János: Magyarország térszerkezetének változásai 6/56
Sebestyén Kálmán: Kalotaszeg gazdasági élete a XIX. század elején 2/66
Szecső Károly: II. Rákóczi Ferenc és Eger 4/74
Tófalvi Zoltán: Örmények Erdélyben 5/58
Tomka Péter: A táj a régész szemével 6/48
Traser György: Talpalatnyi állatvilág 6/60

A HONISMERET FORRÁSAI

Töltési Imre: A honismereti mozgalom országos kibontakozása 5/62
Töltési Imre: Honismerettől – Honismeretig. A szürke füzetek 2/51

KILÁTÓ

Földvári Sándor: Konferencia a finnugor népek folklórajairól 5/70

TÁRLAT

Erdélyi Zsuzsa: Magyar mitológia 1/60
Jámborné Balog Tünde: Makói kaleidoszkóp 2/74

KRÓNIKA

A. Gergely András: Kisebbségek a mai Magyarországon 5/72

Balogh Sándor: Egykori üvegsűr emlékei a Huta-Réten 2/83

Barla Éva: A Honismereti Szövetség 1996/97-ben végzett munkájáról 6/66

Bodnár Gyöngyi: Honismereti tanácskozás a Partiumban 2/85

Bodó Imre: Dombóvár első várának feltárása 4/85

Dr. Bolla Dezső, Karacs Zsigmond, Dr. Rémiás Tibor: Az Ellenőrző Bizottság jelentése 6/69

Csoma Zsigmond: Nyolcvan dolgos munkásév köszöntése – Balassa Iván születésnapjára 5/77

D. Havas Gábor: In memoriam Sebestyén László 1/79

Dániel Erzsébet: Honismereti munka a Csemadokban 2/80

Dankó Imre: A székely népismeret nagy halottja: Molnár István 4/88

Dukrét Géza: Honismereti turizmus 1/71

Faragó József: Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia hatodszor 3/93

Frigyessy Ágnes: Rómába kerültek Mindszenty József boldoggá avatási aktái 2/79

Gábori Imréné: A Baranya Honismereti Egyesület munkájáról 6/78

Dr. Gál József: Nagy szakácsok – Nagyszakácsiban 2/82

Gálné Jáger Márta: Kárpát-medencei Honismereti Találkozó 1/65

Gazda Klára: Nagy Jenő emlékezete 4/94

Gócsáné Móró Csilla: Egy magyar köznemesi gyűjtemény Tápiószellen 1/69

Góg Imre: Jubileumi ünnepség Királyhelmeccen 3/97

Györe Pál-Acsai Ferenc: Az Abonyi Múzeum Baráti Körének díszszámlója 4/87

Hajdú Demeter Dénes: Ismét áll Bocskai István szobra Nyárádszeredán 6/82

Hajdú Jánosné: A Számvizsgáló Bizottság jelentése 6/68

Hajdú Mihály: A 70 esztendő Rác Sándor köszöntése 3/100

Hajdú Zsigmond: A 85 esztendő Berczki Imre köszöntése 2/90

Halász Péter: A 75 esztendő Szamosújvári Sándor 45 esztendő szakköre 3/98

Halász Péter: A honismereti szakköri foglalkozástól a tanóráig 1/62

Halász Péter: A XXV. Honismereti Akadémia zárószava 6/77

Halász Péter: Horváth Antal kanonok úr halálára 1/83

A Honismereti Emlékremmel kitüntetettek, 1997. 6/73

Honismereti Emléklappal Kitüntetettek, 1997. 6/73

Jánosi András: Magyarországi ruszinok kulturális találkozója 4/86

Jászberényi Ferencné: A „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron Honismereti Egyesület 3/88

Kanyar József: Állandó iskolatörténeti kiállítás Kaposváron 2/78

Kanyar József: Emlékbeszéd Fekete Istvánnak, Gölle világhírű írójának szoboravatásán 6/84

Kanyar József: A XXV. Honismereti Akadémia megnyitója 6/65

Kanyar József: Töltési Imre 80 éves 4/84

Kanyar József: Vörös Károly 1/82

Karacs Zsigmond: Köszöntjük a 90 éves Boross Zoltánt 2/88

Kerekgyártó Mihály: Emléktáblát avattak Hódoscsépány névadójának tiszteletére 1/76

Kerekgyártó Mihály: Saffarik Gyula halálára 6/90

Kerekgyártó Mihály: A széphalmi Kazinczyemlécsarnok 5/81

Kisari Balla György: Magyarok között Ausztráliában 1/77

Kolta László: Solymár Imre 6/89

Kováts Dániel: Végh József emlékezete 6/88

Lak István: Anna-napok Kishegyesen 6/86

Dr. Mándics Mihály: Emléktáblát kapott Milassib Miklós püspök 3/96

Molnár Balázs: Balassa Iván 5/82

A Notitia Hungariae Emlékérem díjazottai, 1997. 6/71

Pénovác Antal: Ünnepe volt Pacséron 1/74

Sas Péter: Dendele József 85 éves 5/79

Selmezi Kovács Attila: Juliánus nyomában. Köziskolák finnugor műveltségi vetélkedő 1/72

Sz.D.: Millicentenáriumi tábor erdélyi tanítóképzősök számára 1/73

Dr. Szecső Károly: A bükki dr. Lénárt János Országos Környezet- és Természetvédelmi hegyi-tábor 3/95

Dr. Szecső Károly: Dr. Misóczki Lajos 60 éves 2/92

Szerdahelyi Pál: In memoriam dr. Gyenge Imre 3/102

Dr. Székely András Bertalan: Anyáink s a szép szó ünnepe 6/80

Tavaszi Hajnal: Nagy Sándor emléktáblát avattak Nagyváradon 5/80

Timaffy László, Alexa Zoltán, Halász Péter, Kücsán József: A szekcióvezetők beszámolója 6/74

Tungli Gyula: Bencés emléktábla-avatás Pápán 2/84

Tungli Gyula: Búcsú Süle Sándortól 3/103

Varró Ágnes: Honismereti tábor Dunapentelén
6/87
Vőd Imre: Ádám Jenő zeneművész emlékezete
1/75

KÖNYVESPOLC

Adorjáni Rudolf Károly: Nagykendi Kalendárium,
1996. 1/93

Antal Imre: Gyimesi krónika (Szöcs István) 6/93

B. Kovács István: Gömörország (Bodnár Mónika)
6/92

Balassa Iván: Faragó József – Fábíán Imre: Bihari
népmondák 2/100

Balassa Iván: Liszka József: Órei a múltnak 1/92

Balassa Iván: A moldvai magyarság bibliográfiája
6/96

Balatonakali (Mezősi József) 2/101

Balogh Lajos: Rónai Béla: Zselici nyelvatlasz 4/99

Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület
igazgatása, 1745-1876. (Törökne Gémes Tünde)
1/89

Bodnár Mónika: B. Kovács István: Gömörország
6/92

Dr. Bodri Ferenc: Limes, 1988-1996. 5/97

Botlik József: A kárpátaljai honismeret 5/86

Csáky Imre: A Magyar Királyság vármegyéinek
címerai a XVIII-XIX. században (Róbert Péter)
2/94

Csiki Júlia: A lakodalom és a temetkezés legújabb
táji monográfiái 6/91

Csorba Csaba: Újszászy Kálmán emlékkönyv 2/95

Dankó Imre: Kazai Magdolna: A lugosi Magyar
Kisebbség bibliográfiája 5/92

Dankó Imre: Újjáéledt a Magyar Népművészet
kiadványsorozat 2/93

Dankó Imre: Újváry Zoltán: Egy földműves szó-
lásai és közmondásai 5/96

Demeter Zsófia: Petercsák Tivadar: A képesle-
velezőlap története 4/98

Dévaványa üzenete (Kováts Dániel) 3/114

Dóka Klára: Nagykanizsa 2/98

Erdélyi Géza: Gömör vármegye klasszicista épít-
észete (Kováts Dániel) 5/90

Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai (Tóth
Gabriella) 5/94

Faragó József – Fábíán Imre: Bihari népmondák
(Balassa Iván) 2/100

Fazekas Mihály: Én így láttam (Szabó László) 3/112

Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok
történetéből (Krupa András) 2/99

„Fodor Pista kiskönyvtára” (Dr. Tóth Lajos) 4/99

Győr-Moson-Sopron megyei kiadványok (Tuba
László) 1/87

Halász Péter: Jókai Szó 2/102

Hegedűs Béla: Szánássy Árpád: A komáromi Hír-
lapírás kétszáz éves története 1789-1989. 5/99

Honismeret az erdélyi magyar sajtóban (Sebestyén
Kálmán) 3/107

Interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb ered-
ményei (Viszóczyk Ilona) 5/99

Jókai Szó (Halász Péter) 2/102

Kallós Zoltán: Ez az utazó levelem (Kriza Ildikó)
1/90

Karel Benes: Vasúti közlekedés Kárpátalján (Ud-
vari István) 4/98

Kazai Magdolna: A lugosi Magyar Kisebbség bib-
liográfiája (Dankó Imre) 5/92

A kárpátaljai honismeret (Botlik József) 5/86

Keresztes Gyula: Vásárhelyen vásár tartatik...
(Szilágyi Mihály) 1/86

Keszeg Vilmos: Kelt levelem... (Viga Gyula) 1/92

Kisalföldi honismereti kiadványok, 1996. (Tuba
László) 3/105

Kolozs Barnabásné: Körmeny József: Volka Ottó
Ker. János veszprémi püspök élete és mun-
kássága 4/96

Korszakos iskolatörténet Győr-Moson-Sopron
megyéből és Burgenlandból (Dr. Krisztián Béla)
3/113

Kováts Dániel: Dévaványa üzenete 3/114

Kováts Dániel: Erdélyi Géza: Gömör vármegye
klasszicista építésze 5/90

Körmeny József: Volka Ottó Ker. János
veszprémi püspök élete és munkássága (Kolozs
Barnabásné) 4/96

Kötce monográfiája (Dr. Sipos Csaba) 4/96

Dr. Krisztián Béla: Korszakos iskolatörténet Győr-
Moson-Sopron megyéből és Burgenlandból
3/113

Kriza Ildikó: Kallós Zoltán: Ez az utazó levelem
1/90

Krupa András: Fejezetek a magyarországi románok
és szlovákok történetéből 2/99

Krupa András: Tájházak, gyűjtemények, falu-
múzeumok a magyarországi szlovák telepü-
léseken (Viga Gyula) 5/95

Dr. Kúrti László: Ratkó Lujza: „Nem úgy van most,
mint volt régen...” 4/102

A lakodalom és a temetkezés legújabb táji
monográfiái (Csiki Júlia) 6/91

Limes, 1988-1996. (Dr. Bodri Ferenc) 5/97

Liszka József: Órei a múltnak (Balassa Iván) 1/92

Liszka József: „Szent képek tisztelete” (Schilling
István) 6/94

Méri Edina: Tátrai Zsuzsanna: Leányélet 1/91

Mezey László Miklós: Tungi Gyula: Izsákfa év-
századai 2/101

Mezősi József: Balatonakali 2/101

A moldvai magyarság bibliográfiája (Balassa Iván)
6/96

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szabó Ferenc)
3/110

Mukicsné Kozár Mária: A magyarországi
szlovének néprajzi szótára (Viga Gyula) 4/100

Nagykanizsa (Dóka Klára) 2/98

Nagykendi Kalendárium, 1996. (Adorjáni Rudolf
Károly) 1/93

Petercsák Tivadar: A képeslevelezőlap története
(Demeter Zsófia) 4/98

- Ratkó Lujza: „Nem úgy van most, mint volt régen...” (Dr. Kürti László) 4/102
- Róbert Péter: Csáky Imre: A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII-XIX. században 2/94
- Rónai Béla: Zselici nyelvátlasz (Balogh Lajos) 4/99
- Sebestyén Kálmán: Honismeret az erdélyi magyar sajtóban 3/107
- Silling István: Liszka József: „Szent képek tisztelete” 6/94
- Silling István: Vasas Samu: Népi jelvilág Kalotaszegen 3/114
- Dr. Sípós Csaba: Kötöcse monográfiája 4/96
- Sz. Bányai Irén: Dr. Unger Emil – Magyar Zoltán: Egy pesti polgárcsalád története 2/96
- Szabó Ferenc: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 3/110
- Szabó László: Fazekas Mihály: Én így láttam 3/112
- Szánássy Árpád: A komáromi Hírlapírás kétszázéves története 1789-1989. (Hegedűs Béla) 5/99
- Szilágyi Mihály: Keresztes Gyula: Vásárhelyen vásár tartatik... 1/86
- Szilágyi Mihály: Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XVI. 1/85
- Szöcs István: Antal Imre: Gyimesi krónika 6/93
- Szöcs István: Tankó Gyula: Gyimesi szokásvilág 6/95
- Tankó Gyula: Gyimesi szokásvilág (Szöcs István) 6/95
- Tátrai Zsuzsanna: Leányélet (Méri Edina) 1/91
- Tóth Gabriella: Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai 5/94
- Dr. Tóth Lajos: „Fodor Pista kiskönyvtára” 4/99
- Törökne Gémes Tünde: Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása, 1745-1876. 1/89
- Tuba László: Győr-Moson-Sopron megyei kiadványok 1/87
- Tuba László: Kisalföldi honismereti kiadványok, 1996. 3/105
- Tuba László: Varga Sándor: A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 4/101
- Tungli Gyula: Izsákfa évszázadai (Mezey László Miklós) 2/101
- Udvari István: Karel Benes: Vasúti közlekedés Kárpátalján 4/98
- Dr. Unger Emil – Magyar Zoltán: Egy pesti polgárcsalád története (Sz. Bányai Irén) 2/96
- Újjáéledt a Magyar Népművészet kiadványsorozat (Dankó Imre) 2/93
- Újszászy Kálmán emlékkönyv (Csorba Csaba) 2/95
- Újváry Zoltán: Egy földműves szólásai és közmondásai (Dankó Imre) 5/96
- Varga Sándor: A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége (Tuba László) 4/101
- Vasas Samu: Népi jelvilág Kalotaszegen (Silling István) 3/114
- Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XVI. (Szilágyi Mihály) 1/85
- Viga Gyula: Keszeg Vilmos: Kelt levelem... 1/92
- Viga Gyula: Krupa András: Tájházak, gyűjtemények, falumúzeumok a magyarországi szlovák településeken 5/95
- Viga Gyula: Mukicsné Kozár Mária: A magyarországi szlovének néprajzi szótára 4/100
- Viszóczy Ilona: Interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei 5/99

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

1/95, 2/105, 3/116, 4/104, 5/101, 6/97

PÁLYÁZAT

- A „Jászságért Alapítvány” pályázati felhívása 1/100
- Kiosztották a Kisteleki-Alapítvány díjait 2/92
- A Magyar Nemzeti Múzeum, a Honismereti Szövetség, a múzeumok megyei igazgatóságai helytörténeti pályázata 4/70
- „A Márciusi Ifjak” – a Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség pályázata 5/28
- Az Ózdi Honismereti Pályázat díjai 5/42
- Pályázati felhívás rokon értelmű szavak gyűjtésére 2/14

A HONISMERET ÉVFORDULÓNAPTÁRA

1998. Összeállította Mezey László Miklós 5/104

Kerégyártó Mihály felvételei

A talajban élő állatok sokszor világos színűek és szemük redukálódik. A képen egy *Onychiurus* faj látszik, kb. 1 mm-es nagyságú ugróvillás.

A talaj felszínén élő ugróvillások erősen pigmentáltak, ugróvillájuk, szemük jól fejlett.
A képen egy *Lepidocyrtus* faj látható.

